

UDK 343 : ISSN 2217-219X

# CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE



**PRAVNI FAKULTET**  
UNIVERZITETA U BEOGRADU



Institut za uporedno pravo

BEOGRAD 2017 / BROJ 2 / GODINA VIII

# CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

## Izdavači

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Institut za uporedno pravo iz Beograda  
u saradnji sa Dosije studiom

i Kriminološkom sekcijom Srpskog udruženja za krivičnoravnu teoriju i praksu

## Izdavački savet / Scientific council

### Strani članovi / Foreign members:

prof. dr Hans-Jörg Albrecht, Frajburg (Nemačka)

prof. dr Jacqueline Azzopardi, Valeta (Malta)

prof. dr Michael Bock, Majnc (Nemačka)

prof. dr Serge Brochu, Montreal (Kanada)

prof. dr Christian Grafl, Beč (Austrija)

prof. dr Ulrich Sieber, Frajburg (Nemačka)

prof. dr Stefano Ferracuti, Rim (Italija)

prof. dr Dragan Milovanovic, Čikago (SAD)

prof. dr Eduard Filipovič Pobegajlo, Moskva (Rusija)

prof. dr Jean Pradel, Poatje (Francuska)

prof. dr Miroslav Scheinost, Prag (Češka)

### Domaći članovi / Members from Serbia:

prof. dr Danilo Basta

prof. dr Miroslav Đorđević

prof. dr Radenko Vuković

dr Aleksandra Rabrenović

prof. dr Dragan Simeunović

prof. dr Snežana Soković

## Redakcija / Editorial board

### Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief

prof. dr Zoran Stojanović

### Urednik / Associate editor

prof. dr Đorđe Ignjatović

### Zamenik urednika / Vice editor

prof. dr Igor Vuković

### Članovi Redakcije / Editorial board members

dr Jovan Čirić

dr Slobodan Vuković

prof. dr Milan Škulić

prof. dr Đorđe Đorđević

prof. dr Goran Ilić

prof. dr Nataša Delić

prof. dr Zoran Ilić

Miloš R. Janković

### Saradnici / Collaborators

dr Ivan Đokić, sekretar Redakcije

dr Vanja Bajović, lektor

Sve članke predate na objavljivanje u Časopisu recenziraju najmanje dva anonimna recenzenta

All articles submitted to the CRIMEN are peer reviewed by two anonymous peer reviewers

Časopis izlazi dva puta godišnje (april i oktobar) / CRIMEN is published semiannual (April and October)

### ADRESA REDAKCIJE / EDITORIAL ADDRESS:

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu; Bul. K. Aleksandra 67, 11000 Beograd, Srbija

Web adresa: <http://www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/default.htm> • e-mail: [crimen@ius.bg.ac.rs](mailto:crimen@ius.bg.ac.rs)

© Autori prenose na Časopis autorska prava za dostavljene tekstove i nijedan njihov deo ne može se reprodukovati bez pismene saglasnosti urednika Časopisa. Rukopisi se ne vraćaju / Authors transfer to the Journal their rights to submitted texts and no part of them can be reproduced without written consent of Journal's editor. Manuscripts will not be returned.

Priprema: Dosije studio, Beograd

Štampa: JP Službeni glasnik

GODIŠNJA PRETPLATA : 600 RSD; pojedinačan broj 300 RSD /

Annual subscription: 20 €

# CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(VIII) 2/2017 str. 93–205

---

## SADRŽAJ

### ČLANCI

- Igor Vuković, Doktrine „Stand Your Ground“ i „Castle“ – nužna odbrana stana i drugih prostora iz ugla angloameričkog i evropskog prava . . . . 95
- Slobodan Stojanović, Državni sudovi – perspektive. . . . . 118
- Vukan Slavković, Krivično delo pranja novca u savremenom uporednom zakonodavstvu . . . . . 137
- Zvezdana Hristov, Psihološke i kriminološke karakteristike učinilaca krivičnih dela protiv ekonomije. . . . . 158
- Aleksandar Stevanović, Huliganizam, vandalizam i nasilničko ponašanje. . . . . 172

### ZAKONODAVSTVO I PRAKSA

- Ivanka Marković, Krivična djela terorizma u Krivičnom zakoniku Republike Srpske . . . . . 189

### IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- M. B. Васић, Психопатични случајеви пред нашим судовима. . . . . 198

CIP – Каталогизacija u publikaciji  
Narodna biblioteka Srbije, Beograd  
343

CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal  
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik  
Zoran Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . – Beograd  
(Bulevar kralja Aleksandra 67) : Pravni fakultet : Institut  
za uporedno pravo, 2010– (Beograd : Dosije). – 24 cm  
Dva puta godišnje  
ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)  
COBISS.SR-ID 174945036

Izdavanje ovog časopisa omogućeno je zahvaljujući sredstvima kojima Ministarstvo prosvete i  
nauke Republike Srbije finansira Projekat br. 179051

Igor Vuković\*

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

## DOKTRINE „STAND YOUR GROUND“ I „CASTLE“ – NUŽNA ODBRANA STANA I DRUGIH PROSTORA IZ UGLA ANGLOAMERIČKOG I EVROPSKOG PRAVA

**Apstrakt:** Iako nužna odbrana spada u klasične institute krivičnog prava, poslednjih nekoliko decenija u zakonodavstvu i uporednoj sudskoj praksi dolazi do preispitivanja njenih granica. Dok evropsko pravo tradicionalno smatra da napadnuti nije obavezan da se povlači pred napadačem, ovo pravilo je u angloameričkom pravu važilo samo ukoliko se radilo o odbrani u prostoru mesta stanovanja. Početkom XXI veka dolazi do reforme nužne odbrane u jednom broju američkih država, uz uvođenje subjektivnog kriterijuma kada je odbijanje napada upotrebom smrtonosne sile nužno i uvođenje većeg broja zakonskih pretpostavki, što je znatno povećalo broj slučajeva u praksi u kojima je ubistvo napadača bilo opravdano. Iako se proširivanjem prava na nužnu odbranu uvećava verovatnoća mogućih zloupotreba, ne ohrabruje činjenica da se u srpskoj judikaturi opravdanje po ovom osnovu prihvata vrlo restriktivno. Autor ukazuje na opravdanost izdvajanja nužne odbrane u mestu stanovanja iz opšteg režima i na neophodnost da se inercija sudova po tom osnovu prevaziđe drugačijim zakonodavnim pristupom.

**Ključne reči:** nužna odbrana, doktrina „zauzmi busiju“, doktrina „zamka“, stan, vozilo.

### 1. UVODNA RAZMATRANJA

Poslednjih decenija u angloameričkoj doktrini krivičnog prava dolazi do snažnog širenja prava na nužnu odbranu, na uštrb uslova proporcionalnosti. Ove tendencije su se delom prelile i na evropski kontinent,<sup>1</sup> ali se to do sada nije odrazilo na razumevanje nužne odbrane u domaćoj sudskoj praksi. U srpskoj judikaturi postoji načelna nepoverljivost prema širem prihvatanju opravdanja po ovom osnovu.

\* Vanredni profesor, igorvu@ius.bg.ac.rs. Ovaj članak je nastao kao rezultat rada na Projektu „Identitetski preobražaj Srbije“ Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

1 R. L. Lerner /2006/: The Worldwide Popular Revolt against Proportionality in Self-Defense Law, *Journal of Law, Economics & Policy*, № 2, p. 333.

Dokazni problemi i mogućnost zloupotrebe pozivanja na nužnu odbranu nagone domaće sudove da uslov neophodno potrebne odbrane, naročito ukoliko je napadač smrtno stradao, cene vrlo restriktivno. Nesaglasnost stava judikature i javnog mnjenja poslednjih godina naročito je došla do izražaja u okolnostima odbrane doma, uslovivši i interesovanje doktrine.<sup>2</sup> Srpski Krivični zakonik načelno ne pravi razliku između toga koje dobro se brani i da li se odbrana vrši u otvorenom ili zatvorenom prostoru. Prema čl. 19, st. 2 KZ, do isključenja protivpravnosti dela učinjenog u nužnog odbrani može doći ako je odbrana bila „neophodno potrebna da učinilac od svog dobra ili dobra drugoga odbije istovremen protivpravni napad“, pa su kriterijumi opravdanja isti i u okolnostima odbrane stana i porodičnog mira, i u okolnostima bilo koje druge situacije napada. U uporednom pravu, međutim, kako angloameričkom tako i kontinentalnom, zakonodavac često pridaje poseban značaj činjenici da se neko napada u stanu. Tako npr. španski Código Penal u čl. 20, st. 4, izričito podvlači da protivpravan upad u mesto stanovanja predstavlja protivpravan napad, koji ovlašćuje na odbranu.<sup>3</sup> Mogućnost usmrćenja uljeza koji noću prodire u dom dopuštaju i krivična zakonodavstva Francuske i Belgije.<sup>4</sup> Stvari su postavljene još drastičnije u pogledu angloameričkih zakonodavstava, gde ova okolnost ima naročiti značaj. U tom smislu, neophodno je da se najpre upoznamo sa osnovnim postavkama ove, danas vrlo aktuelne rasprave.

## 2. NUŽNA ODBRANA U MESTU STANOVANJA – „CASTLE“ I „STAND YOUR GROUND“ DOKTRINE

Tradicionalno, pravo na nužnu odbranu ne opravdava da imovinska dobra budu branjena upotrebom smrtonosne sile prema kradljivcu.<sup>5</sup> I u kontinentalnom i u angloameričkom pravu dominira stanovište da je upotreba smrtonosnih sredstava odbrane neophodno potrebna samo ukoliko je pretila neposredna opasnost za život ili opasnost da će napadnuti pretrpeti ozbiljnije telesne povrede, a prema okolnostima je upotreba smrtonosne sile bila neophodna za zaštitu sebe ili drugog od napadača.<sup>6</sup> Sličan kriterijum predstavlja rezultat balansa između prava na samoodržanje

- 
- 2 Vid. naročito u tom smislu vredan prilog Škulića (M. Škulić /2017/: Anglosaksonska doktrina „odbrane zamka“ u krivičnom pravu SAD i njene moguće refleksije na nužnu odbranu u srpskom krivičnom zakonodavstvu, u: *Kaznena reakcija u Srbiji. Deo 7* (Đ. Ignjatović, ured.), Beograd).
  - 3 Vid. J. V. Prieto, W. N. Renke /2010/: A Comparison of the Spanish and Canadian Law of Self-Defence, *Alberta Law Review*, № 4, p. 862.
  - 4 J. A. Hessbruegge /2017/: *Human Rights and Personal Self-Defense in International Law*, New York, p. 265.
  - 5 Vid. detaljnije I. Vuković /2017/: Nužna odbrana imovinskih dobara, u: *Kaznena reakcija u Srbiji. VII deo* (Đ. Ignjatović, ured.), Beograd, str. 141 i dalje.
  - 6 Nemali broj važnih imovinskih delikata ne štiti isključivo već samo primarno imovinska dobra. Tako razbojništvo predstavlja napad ne samo na imovinu već i na život i telo, što automatski povlači i viša ovlašćenja napadnutog (K. Lambeth /2001/: Dismantling the Purported Right to Kill in Defence of Property, *Southern Cross University Law Review*, № 5, p. 101). Tako i Škulić s pravom primećuje da razbojnik kao učinioc odlikuje visok stepen „kriminalne energije“, što značajno otežava poziciju napadnutog (M. Škulić, *op. cit.*, str. 61).

napadnutog i vrednosti ljudskog života napadača, i predstavlja nastavak ideje koja nužnu odbranu posmatra kroz prizmu proporcionalnosti napada i odbrane.<sup>7</sup>

Zanimljivo je primetiti da je u angloameričkom pravu, po ugledu na rano englesko pravo, uspešno pozivanje na nužnu odbranu dugo vremena tradicionalno podrazumevalo da se okrivljeni, pre upotrebe smrtonosne sile prema napadaču, ili *povukao*, ili da prema okolnostima nije bio u mogućnosti da se bezbedno povuče na sigurno. Ovo uslovljavanje zahtevalo se ukoliko napad nije imao obrise nekog teškog dela upravljenog na telo titulara (pokušaj ubistva ili teške telesne povrede, razbojništvo, silovanje).<sup>8</sup> Tek pod ovom pretpostavkom, titular dobra je mogao i da usmrti napadača. Ukoliko se pak radilo o odbijanju napada koji nije podrazumevao usmrćenje napadača, postojala je načelna saglasnost da branilac nije bio u obavezi da se ukloni pred napadom.<sup>9</sup> Razume se, dužnost povlačenja nije se zahtevala nezavisno od okolnosti slučaja, u smislu traženje nekakve nerazumne samodestrukcije.<sup>10</sup> Ova obaveza je oblikovana u situacijama kada učesnicima u obračunima nije bilo dostupno vatreno oružje, i gde je zahtev neophodno potrebne odbrane podrazumevao da branilac u izvesnoj meri ustukne pred napadom. Sa sve većom dostupnošću vatrene oružja građanstvu, u mnogim situacijama bi bilo nerazumno od branioca zahtevati povlačenje. Obrazloženje ovako postavljene kriterijuma počivalo je na vrednosti ljudskog života, nezavisno od toga što je žrtva ovde lice koje protivpravno ugrožava druge, ali i na bojazni da bi pravo na odbranu bez izvesnih graničnika moglo mutirati u pravo na ubistvo. Zahtevanje povlačenja predstavljalo je vid socijalne kontrole sukoba između pojedinaca, u kojima je onaj koji bi ubio morao da dokaže da se u datim okolnostima povukao koliko je to bilo moguće („to the wall“).<sup>11</sup>

Od dužnosti povlačenja oduvek je međutim postojao jedan važan izuzetak, nezavisno od toga da li je neki izlaz za beg bio dostupan – ukoliko je lice bilo napadnuto u *vlastitom domu*. Koreni ovog izuzetka protežu se sve do sredine XVI veka, a jedan od prvih koji ga pominje je učenjak i pravnik Vilijam Staunford (William Staunford). U svojoj raspravi o krivičnom pravu (od 1557. godine), Staunford, koji je pisao na francuskom, formuliše misao koja će se kasnije vekovima u literaturi provlačiti kao jedna od temeljnih pretpostavki ljudske slobode: „Ma meason est a moy:

7 Ova ideja potiče još od Bekarije, Bentama i utilitarista, koji su smatrali da prevencija zločina nije moguća nanošenjem disproportionalnog zla (R. L. Lerner, *op. cit.*, p. 332).

8 Vid. S. D. Thompson /1880/: Homicide in Self-Defence, *American Law Review*, № 8, pp. 548, 553. Dužnost na povlačenje nije podrazumevala isključivo da žrtva, suočena sa napadom, mora da se okrene i da beži, već da na izvestan način, makar i izvesnim fizičkim uzmicanjem, proglavi da ne želi sukob. Ipak, iako se u teorijskim objašnjenjima govorilo tek o „demonstraciji volje za povlačenjem“, u praksi sudova se uglavnom zahtevalo aktuelno povlačenje (vid. A. J. Ashworth /1975/: Self-defence and the Right to Life, *Cambridge Law Journal*, № 2, p. 286).

9 W. R. LaFave /2000/: *Criminal Law*, St. Paul, p. 498.

10 S pravom R. M. Perkins /1954/: Self-Defense Re-Examined, *UCLA Law Review*, № 2, p. 152.

11 M. Jaffe /2005/: Up in Arms Over Florida's New 'Stand Your Ground' Law, *Nova Law Review*, № 1, p. 160. Pritom treba primetiti da se uslovljavanje nužne odbrane povlačenjem i nije ticalo proporcionalnosti, već pretpostavki pod kojima je odbrana neophodno potrebna (R. L. Lerner, *op. cit.*, p. 336 fn. 15).

come mon castel“ („My house is to me as my castle“).<sup>12</sup> Ovim je nastalo stanovište, koja će ubuduće biti poznato kao „castle“ doktrina. Obrazloženje je počivalo s jedne strane na bezbednosnim razlozima, da bi bilo nerazumno od napadnutog tražiti da sigurnost doma zameni neizvesnim okolnostima odbrane u spoljašnjem okruženju, a s druge strane na jednom više moralnom vrednovanju, da bi bilo neprihvatljivo od branioca zahtevati da postane begunac iz svog vlastitog doma.

Iako je ova misao formalno uobličena znatno kasnije, prve odluke u engleskom pravu, koje konstituišu svetost i privatnost ljudskog doma u uslovima narstaja trećih lica, nalazimo još u XIV veku. Tako se već u prvim slučajevima,<sup>13</sup> u kojima je odlučivano o ubistvu napadača u nužnoj odbrani u vlastitoj kući, sud zaključivao da kućevlasnik može usmrtiti napadača koji je došao da opljačka njegov dom, čak i ukoliko to nije bilo nužno iz ugla samoodbrane. Odlučna je bila procena kućevlasnika u pogledu namera napadača, čak i nezavisno od toga što nije bilo vidljivo da li je napadač bio naoružan. Pravo na odbranu odnosilo se i na okućnicu (izuzev zasebne štale) i nije bilo neophodno da branilac sačeka da uljez zaista stupi na prag njegove kuće.<sup>14</sup>

Princip šire postavljenih granica odbrane u uslovima stana ili kuće je u anglo-američkom pravu opstao vekovima. Autor Lanam (Lanham) to simbolično objašnjava sledećim rečima: „Kada se kućevlasnik nađe u prisustvu provalnika u gluvo doba noći, njegova pozicija je upravo ista kao što je bila za njegove pretke u devetnaestom, osamnaestom ili čak šesnaestom veku... Kućevlasnik zna da mora da učini izbor između pokušaja da liši slobode ili uplaši provalnika, u kom slučaju se može naći (a možda i njegova porodica) u ozbiljnoj opasnosti, ako se ispostavi da je provalnik nasilan, ili da prvi bez upozorenja napadne provalnika, možda nanoseći mu i smrt, obezbeđujući tako sigurnost za sebe i za svoju porodicu“.<sup>15</sup>

Na drugoj strani, međutim, krajem XIX veka u mnogim saveznm državama SAD dolazi do izvesnog ublažavanja dužnosti povlačenja pred napadom, i u okolnostima odbrane na otvorenom. Do ovoga dolazi usled osećaja da engleska common law tradicija dolazi u sukob sa američkim idealom časti („pravog muškarca“, „true man“), naročito izraženim u američkim državama na jugu i zapadu.<sup>16</sup> U svom prvom susretu sa ovom problematikom, Vrhovni sud SAD je u predmetu *Beard v.*

12 Vid. D. I. Caplan, S. Wimmershoff-Caplan /2005/: Postmodernism and The Model Penal Code v. The Fourth, Fifth, and Fourteenth Amendments – and The Castle Privacy Doctrine in The Twenty-First Century, *UMKC Law Review*, № 4, p. 1082. Slična misao se nešto kasnije izričito pominje i u sudskoj praksi (Semayne's case od 1603.), a konačno je obrazlaže engleski pravnik Edvard Kouk (Edward Coke) u svom delu „The Institutes of the Laws of England“ od 1628. (*domus sua cuique est tutissimum refugium*). Castle (eng.) – tvrđava, kula.

13 F. Coron 305 (1330) i F. Coron 330 (1330).

14 D. I. Caplan, S. Wimmershoff-Caplan, *op. cit.*, p. 1098.

15 Vid. T. Kathol /1993/: Defence of Property in the Criminal Code, *Criminal Law Quarterly*, № 4, p. 472. Škulić primećuje da je na prihvatanje castle-doktrine u SAD uticao i priličnog broja doseljenika koji su u Novom svetu našli utočište, pa su i izvesni „simbolično-emotivni razlozi“ zahtevali pojačanu zaštitu doma (M. Škulić, *op. cit.*, str. 62).

16 B. Levin /2010/: A Defensible Defense? Reexamining Castle Doctrine Statutes, *Harvard Journal on Legislation*, № 2, p. 529. Američki sudovi su u više svojih odluka odbacivali dužnost povlačenja u okolnostima konflikta, smatrajući to svojevrsnim „kukavičlukom“.



*United States* potvrdio nepostojanje dužnosti titulara dobra da se povuče,<sup>17</sup> ako se lice nalazi na vlastitom posedu, da bi uskoro bio donet niz odluka koje su ovo pravo branioca proširile i na druge, javne prostore. Osnovni razlog sličnog prevrednovanja ticao se osetljivog balansa između prava na odbranu, uvažavanja interesa izbegavanja konflikta i slobode kretanja. Tako je u obrazloženju jedne karakteristične odluke (*State v. Bristol*)<sup>18</sup>, u kojoj je okrivljeni, suočen sa predstojećim potencijalnim sukobom, naoružan otišao u bar u kojem je povremeno pio napadač, sud zaključio sledeće: „Država smatra da je on [okrivljeni] trebalo da ode kući umesto u restoran... I, etički govoreći, to je verovatno i trebalo da uradi... [Međutim], restoran je javno mesto. Po sebi nije protivpravno ili pogrešno da okrivljeni ode tamo... [Sporna stvar] tiče se balansiranja interesa između slobode kretanja i njenog ograničenja. Ona se tiče pitanja da li pravo može dozvoliti da ohrabruje siledžije da se kočopere i terorišu građane svojim pukim pretnjama. Oklevamo da propišemo pravilo koje bi to učinilo“.

Na sličnoj liniji se nalazilo gledište Vrhovnog suda i u često navođenom slučaju *Brown v. United States* iz 1921. godine.<sup>19</sup> U ovom primeru je oštećeni prethodno u više prilika nožem napadao okrivljenog, zapretivši mu da će sledeći put neko od njih dvojice završiti „u sanduku“. Suočen sa ovom pretnjom, okrivljeni (Brown) je na posao nosio pištolj. Kritičnom prilikom, oštećeni je ponovo došao do okrivljenog sa nožem. Okrivljeni se navodno povlačio dvadesetak metara unazad, do mesta gde je držao oružje, i sa četiri hica usmrtio napadača. Iako je prvostepeni sud osudio okrivljenog za ubistvo, Vrhovni sud je po žalbi odluku preinačio, oslobodivši ga. Ova odluka je počivala na stavu da lice ne prekoračuje granice nužne odbrane ukoliko, razumno verujući da se nalazi u neposrednoj opasnosti po život i telo, bez povlačenja usmrti napadača,<sup>20</sup> time prebacujući teret pogrešne procene rizika na napadača. Zaista, nije realno očekivati da će napadnuti, suočen sa uljezom u svom domu, u atmosferi stresa i straha imati dovoljno vremena da razborito analizira sva moguća sredstva odbrane koja mu stoje na raspolaganju.<sup>21</sup>

U XX veku, pokušaj očuvanja objektivnih granica nužne odbrane u SAD čini Model Penal Code, prema kojem mnoge američke savezne države oblikuju osnove opravdanja. Osnovnu karakteristiku ovog preuređenja čini izvesno objektiviziranje kriterijuma nužnosti odbrane unutar mesta stanovanja. Naime, upotreba smrtono-

17 158 U.S. 550 (1895). Slučaj se ticao spornog vlasništva nad kravom. Oštećeni je sa bratom više puta bezuspešno pokušavao da dođe na farmu okrivljenog i da uzme spornu kravu, ali je okrivljeni svaki put uspevao da to osujeti. Kritičnom prilikom, međutim, a nakon učinjenih pretnji okrivljenom, braća su još jednom došla na posed okrivljenog. Tokom prepirke, oštećeni se žustro uputio ka okrivljenom, čineći pokret izvlačenja ruke iz džepa, u kojem se, kako se kasnije pokazalo, zaista nalazio pištolj. Beard je kundakom sačmare udario napadača po licu, od čega je ovaj kasnije preminuo.

18 53 Wyo. 304 (1938).

19 256 U.S. 335 (1921).

20 U svom obrazloženju, sudija Oliver Wendell Holmes je naveo često citiranu misao: „Nepriistrasno razmatranje ne može se tražiti od onog pred kojim je podignut nož“.

21 E. Smith /2011/: The Problem with Reasonable Force: Rebalancing the Law in Favour of the Householder by Adopting Alternative Jurisdictional Approaches, *Southampton Student Law Review*, № 1, p. 123.

sne sile oblikovana je zahtevom da učinilac veruje da je „takva sila neophodna da ga zaštiti od smrti, ozbiljne telesne povrede, kidnapovanja ili polnog odnosa iznuđenog silom ili pretnjom“ (paragraf 3.04). Iako i Model Penal Code naglašava da učinilac nije obavezan da se povuče sa mesta stanovanja ili rada, kritičarima ove odredbe zasmetao je zahtev da je upotreba sile opravdana ako učinilac veruje da je ona „neposredno neophodna“ za odbranu. Za razliku od ranijeg gledišta, koje je na temelju procene kućevlasnika gotovo isključivalo mogućnost prekoračenja granica nužne odbrane, novi kriterijum uspostavlja novi standard, prema kojem ovaj snosi izvestan rizik pogrešne procene intenziteta napada i ciljeva napadača. Ako je, naime, ova pogrešna procena, koja je dovela do prekoračenja granica odbrane, počivala na nehatu, učinilac bi odgovarao za *nehatno* lišenje života. Istovremeno, ukoliko se ne radi o mestu stanovanja ili rada, učinilac nije opravdan u upotrebi smrtonosne sile ako je bio u poziciji da povlačenjem obezbedi potpunu bezbednost.

Do potpunog redefinisanja pretpostavki nužne odbrane u zakonodavstvima brojnih američkih država dolazi s početka XXI veka, uobličavanjem doktrine „stand your ground“ („zauzmi busiju“), koja omogućava neproporcionalno odbijanje napada. Začetnik ovog trenda predstavljalo je krivično pravo Floride,<sup>22</sup> uz ubrzano redefinisanje i radikalno liberalizovanje nužne odbrane u zakonodavstvu većeg broja saveznih država. Okosnicu reforme činila je deviza „prvo pucaj a posle postavlja pitanja“.<sup>23</sup> Branilac dobra je prema ovoj novini (iz 2005. godine) ovlašćen na upotrebu defanzivne sile, kojom namerava ili je verovatno da će prouzrokovati smrt ili teško telesno povređivanje, ukoliko je lice protiv kog se sila primenjuje bio u procesu protivpravnog i nasilnog ulaska u mesto njegovog boravka ili u vozilo, ili u pokušaju da drugoga ukloni protiv njegove volje iz mesta boravka ili vozila. Upotreba smrtonosne sile je moguća čak i u slučaju da se napadač povlači i da više ne predstavlja pretnju.<sup>24</sup>

Ovaj propis bio je karakterističan i po odredbi koja je utvrđivala *zakonsku pretpostavku* da je branilac imao razumnu bojazan da neposredna opasnost prethodi njegovom životu ili telu, pod uslovom da je znao ili je imao razloga da veruje da sledi ili da se dogodio protivpravni i nasilni ulazak ili akt. Ako su ove okolnosti bile ispunjene, branilac je mogao da upotrebi smrtonosnu silu nezavisno od toga šta su napadači zaista hteli i da li takva odbrana objektivno bila neophodna. Odbrana nije bila ograničena samo na kuću, već se odnosila i na druge zatvorene prostore. Široko postavljena mogućnost usmrćenja napadača odgovara interesima napadnutog i iz ugla kasnije odbrane u pokrenutom krivičnom postupku. Kako usmrćeni napadač ne može da posvedoči o okolnostima kritične situacije, uvećane su šanse da je jedi-

22 FLA. STAT. § 776.013 (2005). Zakon je donet uz centralnu ulogu Nacionalnog streljačkog udruženja (*National Rifle Association*). U pogledu političkog procesa koji je prethodio usvajanju Zakona vid. detaljno T. Rice Lave /2013/: Shoot to Kill: A Critical Look at Stand Your Ground Laws, *University of Miami Law Review*, № 4, p. 835 i dalje.

23 M. Jaffe, *op. cit.*, p. 156.

24 Tako je u jednom karakterističnom slučaju (*Hair v. State*, 17 So. 3d 804 [Fla. Dist. Ct. App. 2009]) sud zaključio nužnu odbranu u situaciji gde je napadnuti kao putnik u vozilu usmrtio napadača koji je protivpravno i nasilno ušao u vozilo, iako je napadač u vreme odbijanja napada iz vozila izlazio, pravdajući to činjenicom da zakon ne pravi izuzetak prema tome da li se žrtva još uvek nalazi u napadu, ili je u povlačenju.

no lice koje može da opiše čitav događaj upravo napadnuti, koji može jednostavno da preuveliča okolnosti napada, pojačavajući verodostojnost procene da je u datim okolnostima zaista verovao da je u ozbiljnoj opasnosti.<sup>25</sup>

Po ugledu na pravo Floride, do radikalne izmene granica nužne odbrane dolazi u gotovo polovini američkih saveznih država, uglavnom s juga i zapada SAD.<sup>26</sup> Nužnu odbranu u ovim zakonodavstvima odlikuje više zajedničkih karakteristika: nepostojanje dužnosti povlačenja pre upotrebe smrtonosne sile, pretpostavku da će predstojeći napad biti uz upotrebu nasilja, pretpostavku da je za njegovo odbijanje neophodna smrtonosna sila, kao i pretpostavku da je takva odbrana u datim okolnostima bila razumna.<sup>27</sup> Štaviše, zabranjuje se čak i svako lišenje slobode učinio- ca ili pritvor po ovom osnovu, osim ukoliko nije bilo verovatno da je primenjena (smrtonosna) sila bila protivpravna. Zajedničko za ove krivično-pravne sisteme je to što je napuštanjem dužnosti povlačenja izvan kuće ili stana, na sve prostore u kojem napadnuti ima pravo da boravi, subjektivni kriterijum razumnog verovanja u neophodnost odbrane proširen na sve situacije nužne odbrane. Razlike su uglavnom u tome da li je za opravdanje dovoljan protivpravan ulazak u prostor, da li se preko toga zahteva i da uljez ima nameru da unutar prostora učini neko krivično delo (uglavnom krađu), i da li je neophodno da napadač pritom prodre i nasilno (ne nužno prema licu, kao u slučaju provalne krađe).<sup>28</sup> Osim toga, izvesne razlike postoje i na procesnom planu, budući da neke države, slično Floridi, omogućavaju pozivanje na nužnu odbranu po ovom osnovu već u pretkrivičnom postupku (pre-trial hearing), dok druge to omogućavaju tek u stadijumu krivičnog postupka.<sup>29</sup>

25 J. A. Hessbruegge, *op. cit.*, p. 263; T. Rice Lave, *op. cit.*, p. 848.

26 Paradoksalno, Ros primećuje da prema statističkim pokazateljima gotovo ni u jednoj od ovih država prethodno nije bio zabeležen nikakav dramatičan porast krivičnih dela sa elementom nasilja, već upravo suprotan trend (P. L. Ross /2007/: The Transmogrification of Self-Defense by National Rifle Association-Inspired Statutes: From the Doctrine of Retreat to The Right to Stand Your Ground, *Southern University Law Review*, № 1, p. 17). Suprotno, neka istraživanja pokazuju da je u saveznim državama u kojima su uvedeni „stand your ground“ zakoni došlo do (kumulativnog) porasta od 600 ubistava na godišnjem nivou (A. Abuznaid *et al.* /2014/: “Stand Your Ground” Laws: International Human Rights Law Implications, *University of Miami Law Review*, № 2, p. 1134).

27 Smisao ovih zakonskih pretpostavki odnosi se na uklanjanje tereta okrivljenog da dokazuje navedene činjenice, što drastično poboljšava njegovu poziciju. Štaviše, u praksi sudskoj praksi Floride je tumačeno da ove pretpostavke nisu oborive već neoborive, osim ukoliko odbrana nije učinjena pod nekom od izričito propisanih situacija koje isključuju imunitet od odgovornosti (npr. da je smrtonosna sila upotrebljena protiv službenog lica) (vid. Z. L. Weaver /2008/: Florida’s ‘Stand Your Ground’ Law: The Actual Effects and the Need for Clarification, *University of Miami Law Review*, № 1, p. 403). Druge države nisu sledile ovaj pogled. Tako se u Teksasu porotnici upućuju da je samo pretpostavka da su radnje napadnutog bile razumne, ako postoji dokaz da je neko protivpravno ušao njegov dom ili drugi zaštićeni prostor, osim ukoliko tužilac ne dokaže suprotno (D. M. Drake /2008/: The Castle Doctrine: An Expanding Right to Stand Your Ground, *St. Mary’s Law Journal*, № 3, p. 590). Zanimljivo je međutim primetiti da odredbu sličnu pravu Floride poznaje i italijansko pravo, koje u čl. 52 Krivičnog zakonika ističe da se, ukoliko se nužna odbrana vrši u okolnostima narušavanja nepovredivosti stana (odnosno mesta u kojem se vrši komercijalna, profesionalna ili poslovna aktivnost) – proporcionalnost odbrane oružjem koje se legalno drži pretpostavlja (E. Smith, *op. cit.*, p. 138).

28 Vid. S. P. Green /1999/: Castles and Carjackers: Proportionality and the Use of Deadly Force in Defense of Dwellings and Vehicles, *University of Illinois Law Review*, № 1, pp. 14, 16.

29 A. Abuznaid *et al.*, *op. cit.*, p. 1133.

Najveći problem novouvedenog kriterijuma nužne odbrane u prostoru stana ili kuće ticao se uvođenja zakonskih pretpostavki, koje su zapravo eliminisale uslov da odbrana objektivno bude neophodno potrebna. Do tada je u anglo-američkom pravu, i pored retkih jurisdikcija koje su razumnost procene da preti neposredna opasnost po život ili telo temeljile na subjektivnoj proceni napadnutog, uglavnom dominirao objektivni kriterijum vrednovanja, koji je razumnost cenio prema tome šta bi razumno prosečno lice učinilo u poziciji napadnutog.<sup>30</sup> Tako se može desiti da lišenje života napadača bude opravdano i kada branilac dobra nije razumno verovao da preti napad na njegov život ili telo, kada je znao da „napadač“ nije zlonameran, ili kada je znao da upotreba smrtonosne sile nije neophodna za odbijanje napada. Dovoljno je da se poklope objektivne okolnosti da je neko ušao ili pokušao protivpravno i nasilno da uđe u stan okrivljenog i da je okrivljeni imao saznanje o ovoj okolnosti, i da učinilac bude oslobođen od krivične odgovornosti.

Zakonske pretpostavke nisu nešto neprihvatljivo po sebi, niti su neuobičajene u sferi mogućih napada na pravno zaštićena dobra. Tako Grin (*Green*) navodi primer ovlašćenja policijskih službenika da zahtevaju od putnika u vozilu da iz vozila izađu, uvek kada je postojao zakonski razlog koji je i omogućio zaustavljanje vozila na prvom mestu. Nije neophodno nastupanje nekih posebnih okolnosti koje ukazuju da policijskom službeniku od saputnika preti neka opasnost.<sup>31</sup> Tako je i ovde. Zašto bi se branilac doma ili drugog prostora opterećivao rizikom da u deliću sekunde vaļljano proceni situaciju? Dovoljna je činjenica protivpravnog ulaska u njegov prostor da se može (oborivo) pretpostaviti da titularu prostora takođe preti kakva opasnost. U takvim okolnostima zaista ne deluje nerazumno prebacivanje tereta dokazivanja suprotno na onoga ko je izvršio protivpravni upad.

Zahtevi za reformom nužne odbrane su početkom XXI veka zaokupili i *englesku* javnost, rezultirajući izmenama krivičnog zakonodavstva u ovoj materiji.<sup>32</sup> U engleskom pravu se takođe pravi razlika između nužne odbrane uopšte i nužne odbrane u mestu stanovanja. Za razliku od redovnih situacija nužne odbrane, kod kojih se stepen u odbrani primenjene sile ne smatra razumnim ukoliko je prema okolnostima bio nesrazmeran,<sup>33</sup> odbrana u prostoru mesta stanovanja isključuje pozivanje na nužnu odbranu tek ukoliko je stepen upotrebljene sile bio grubo (očigledno) nesrazmeran.<sup>34</sup> I u situacijama odbrane izvan mesta stanovanja došlo je do prevrednovanja tradicionalne dužnosti povlačenja pred napadačem, utoliko što se ovaj uslov više ne smatra obaveznim, već se zajedno sa ostalim okolnostima vrednu-

30 M. Jaffe, *op. cit.*, p. 159. Kriterijum „razumne“ odbrane je u američkom pravu do novijeg vremena bio pretežno objektivan, počivajući na utvrđivanju šta bi razuman čovek u datim okolnostima učinio radi odbrane (vid. S. D. Thompson, *op. cit.*, p. 563).

31 S. P. Green, *op. cit.*, p. 27.

32 Zanimljivo je da su u jednoj radio-emisiji građani zamoljeni da predlože izmenu zakonodavstva koja bi njima najviše unapredila život. Od više od 10.000 sugestija, odabrano je pet finalnih predloga, od kojih je predlog koji bi dozvoljavao građanima da u odbrani svog doma koriste bilo koje sredstvo protiv uljeza dobio čak 37% glasova (vid. R. L. Lerner, *op. cit.*, p. 345).

33 Criminal Justice and Immigration Act 2008, § 76(6).

34 Crime and Courts Act 2013, § 43(2).

je prilikom razmatranja da li je odbrana bila razumna.<sup>35</sup> U engleskoj sudskoj praksi naročito je poznat slučaj *Martin v. R*, koji je više godina okupirao domaću javnost i bio okidač za reformu. Pošto je na svojoj izdvojenoj farmi više puta bio „posećivan“ od strane provalnika, Martin je prilikom nove provale tri lica, sačmarom u prizemlju kuće s leđa jednog (šesnaestogodišnjaka) usmrtio, a drugog teško povredio. Iako je okrivljeni tvrdio da je, čuvši na spratu buku, pucao sa stepenica, sud je na osnovu dokaza našao da je okrivljeni prekoračio granice nužne odbrane, čekajući napadače u prizemlju kuće. Utvrdivši na temelju nalaza veštaka da je zbog paranoidnog poremećaja bio smanjeno uračunljiv, sud je Martina osudio na pet godina zatvora.<sup>36</sup> Slučaj je izazvao veliko interesovanje javnosti, uz očigledne simpatije na strani farmera.<sup>37</sup>

U *australijskom* pravu se ne opravdava upotreba smrtonosne sile u odbrani imovine, nezavisno od toga da li se napadač imovine nalazi na tuđem posedu. Tako je u karakterističnoj odluci koja se ticala ovog pitanja (*R v. McKay*) sud zaključio da je lice „ovlašćeno da upotrebi onu silu koja *razumno* u datim okolnostima sprečava krađu imovine, ali pravom nije ovlašćeno da oduzme život kradljivcu, ukoliko kradljivac nije upotrebio nasilje ili pokazao nameru da ga upotrebi. Vlasniku ili držaocu imovine dopušteno je da od onoga ko je neovlašćeno stupio na posed zahteva da ga napusti, ali mu nije dato pravo da ga na svom posedu ubije“.<sup>38</sup> Ipak, pod uticajem engleske zakonodavne reforme, i australijski zakonodavac je 2013. godine redefinisao uslov proporcionalnosti u uslovima odbrane doma od uljeza, smatrajući prekoračanjem tek ukoliko se radi o *gruboj* nesrazmeri.<sup>39</sup>

### 3. NEDOUMICE U PRIMENI CASTLE-DOKTRINE

Primenu castle-doktrine opterećuju mnoge nepoznanice. Tako je nejasno da li bi je trebalo primenjivati i u odnosu na sustanare i goste pozvane u dom. Načelno, u prvom slučaju, budući da npr. oba sustanara imaju jednako pravo na boravak, u eventualnim međusobnim napadima castle-privilegija ne bi trebalo da važi.<sup>40</sup> Sličan rezon primenio je sud u predmetu *Frazier v. State*,<sup>41</sup> istina, baveći se granicama nuž-

35 F. Stockdale /2016/: *Withdrawing A License to Kill: Why American Law Should Jettison 'Stand Your Ground' and Adopt the English Approach to Retreat*, *Boston College International & Comparative Law Review*, № 2, p. 461. Do slučaja *R v. Julien* iz 1969. dužnost povlačenja se tražila bezuslovno, da bi u ovoj odluci bio zauzet stav da nije neophodno udaljavanje ako je okrivljeni ispoljio volju da se ne bori sa napadačem, eventualno poduprtu izvesnih fizičkim povlačenjem (*ibid.*, p. 468).

36 J. Getzler /2006/: *Use of Force in Protecting Property*, *Theoretical Inquiries in Law*, № 1, p. 140.

37 U sprovedenoj anketi magazina „The Sun“, samo je 4% od 250.000 anketiranih bilo saglasno sa osudom (*ibid.*, p. 141).

38 „On nije ovlašćen, samo da bi zaštitio imovinu, da ubije, teško telesno povredi ili da nanese znatnu fizičku povredu onome ko dira u njegovu imovinu, ili tome teži“. Vid. K. Lambeth, *op. cit.*, p. 97.

39 Vid. I. Dobinson, E. Eliot /2014/: *A Householder's Right to Kill or Injure an Intruder under the Crime and Courts Act 2013: An Australian Comparison*, *Journal of Criminal Law*, № 1, p. 82.

40 Tako M. Jaffe, *op. cit.*, p. 168.

41 681 So. 2d 824, 825 (Fla. 2d Dist. Ct. App. 1996).

ne odbrane ne u mestu stanovanja već u *mestu rada*. Smatrajući da *castle-doktrinu* treba primeniti i u radnoj sredini, štiteći zaposlene u njihovom radnom ambijentu i vršenju zanimanja, sud je ipak zaključio da su i napadač i žrtva imali jednako pravo da budu na mestu gde se prepirka odigrala, odbacujući neko naročito privilegovanje u situaciji međusobnog obračuna. Sličan stav, da bi povlađivanje braniocu dobra trebalo omogućiti i u okolnostima napada na radnom mestu, zastupa i jedan broj autora, uz argument da zaposleni ima interese koji su nalik vlasničkim, koji takođe zaslužuju zaštitu privatnosti.<sup>42</sup>

Slično pitanje bi se moglo postaviti u odnosu na *gosta*. Kao što se u literaturi delom proširuje garantna dužnost otklanjanja opasnosti od dobra lica koje se po pozivu nalazi u tuđim prostorijama,<sup>43</sup> tako se i ovde oseća da gola činjenica vladanja titulara prostorom ne bi trebalo da mu garantuje privilegiju neproporcionalnog odbijanja napada u odnosu na pozvano lice.<sup>44</sup> S druge strane, nije sporno da se privilegija koju uživa vlasnik prostora priznaje i onome ko po njegovom ovlašćenju boravi u njegovom prostoru. Tim pre se to odnosi na ovlašćenja svih sustanara naspram uljeza spolja, ali ne i u međusobnim obračunima. U tom slučaju, prevlađuje pomenuti argument koji odbacuje neproporcionalnu nužnu odbranu, tim pre što se tu najčešće radi o licima u bliskim srodničkim i porodičnim vezama.<sup>45</sup>

Izvesni problemi izviru i iz okolnosti da je kriterijum procene da li predstojeći napad zahteva smrtonosni odgovor subjektivan. Tako se otvara pitanje da li bi takav odgovor bio opravdan u slučaju npr. vršnjačkog nasilja, gde je dete žrtva produženog siledžijskog zlostavljanja u školi, ili pitanje u kojoj meri bi se mogli pouzdati u subjektivnu procenu situacije alkoholisanog lica.<sup>46</sup>

#### 4. ODBRANA DOMA U KONTINENTALNOJ DOKTRINI

U kontinentalnom evropskom pravu, i drugim državama u kojima se krivično pravo razvijalo pod uticajem evropske krivičnopravne dogmatike (Južna Amerika, Japan), pravila nužne odbrane u pogledu dužnosti povlačenja i zaštite doma išle su u drugačijem pravcu nego u anglo-američkim državama, iako, u ishodu, sa manjim razlikama nego što bi se očekivalo. Tako u kontinentalnom krivičnom pravu, izuzev retkih drugačijih doktrinarnih mišljenja (npr. napadi dece,<sup>47</sup> provocirani napadi i

42 M. Jaffe, *op. cit.*, p. 173 fn. 180.

43 Vid. I. Vuković /2013/: *Krivična dela nepravog nečinjenja*, Beograd, str. 283.

44 Praksa je ovde podeljena. Vid. R. M. Perkins, *op. cit.*, p. 153–154.

45 Suprotno vid. C. L. Carpenter /2003/: *Of the Enemy within, the Castle Doctrine, and Self-Defense*, *Marquette Law Review*, № 4, p. 659, uz argument da bi doktrinu trebalo primenjivati i u situacijama kada je napadač sustanar.

46 M. Jaffe, *op. cit.*, p. 178.

47 Slično stanovište zastupljeno je i u srpskoj sudskoj praksi. „Stav suda je da je nužna odbrana u znatnoj meri ograničena od protivpravnog napada duševno bolesne osobe, deteta ili lica koje je u alkoholisanom stanju. U takvim slučajevima se ofanzivna odbrana ne bi mogla usvojiti ako je napadnuti mogao izmaknuti napadu ili se mogao defanzivnom odbranom zaštititi od napada. Uopšte, može se prihvatiti stanovište da je ofanzivna odbrana supsidijarna defanzivnoj odbrani pa su izbegavanje napada i uzmicanje pred napadačem opravdani u ovim slučajevima“ (Presuda Okružnog suda u Beogradu Kž. 3520/06 od 16.1.2007. i presuda Prvog opštinskog suda u Beo-

tsl.)<sup>48</sup> nikada i nije bilo izričito zapovედeno da je branilac dobra dužan da se u slučaju napada povuče pred napadačem. U nemačkoj doktrini se ova misao izražava maksimalno „Recht muss dem Unrecht nicht Weichen“ („pravo ne mora da uzmiče pred nepravom“), što se kao princip prihvata u celokupnom evropskom pravu. Tako prema jednoj odluci iz naše prakse sud konstatuje da je „neprihvatljiv stav da je optuženom stajala na raspolaganju, kao alternativna mogućnost, da od sebe otkloni istovremeni protivpravni napad oštećenog, sada usmrćenog, pozivanjem u pomoć komšija ili prolaznika, što ima isto značenje kao i pokušaji optuženog da napad odbije bekstvom iskakanjem kroz prozor kraj kojeg se nalazio“.<sup>49</sup> U tom smislu, branilac dobra *a priori* je ovlašćen da zauzme odbrambeni stav i ofanzivno deluje na napadača, tako da je princip „stand your ground“ ovde pre pravilo nego izuzetak. Utoliko nije bilo ni potrebe da se kao neki izuzetak od dužnosti uklanjanja pred napadom propiše ovlašćenje titulara da ne uzmiče pred napadom u okolnostima odbrane kućnog praga. Zbog toga većina evropskih krivičnihopravnih sistema ni ne poznaje neka posebna pravila, koja bi redefinisala granice nužne odbrane pod pretpostavkama castle-doktrine.

Ipak, treba primetiti da i srpska sudska praksa, iako ne formuliše dužnost povlačenja pred napadom, promovise shvatanje da napadnuti, pre pozivanja na nužnu odbranu, mora na izvestan način manifestovati da nije saglasan sa obračunom. Ova misao se u našim odlukama najčešće sreće u situacijama tuča sa više učesnika, gde pozivanje na nužnu odbranu podrazumeva zahtev da je lice bilo bez svoje volje uvučeno u tuču. Ako ovaj momenat izostaje – obe strane se nalaze u protivpravnom napadu, koji im oduzima mogućnost pozivanja na postupanje u nužnoj odbrani. Sličan zahtev izgleda vrlo smislen naročito u slučaju obračuna bandi, gde se onda nijedna strana ne bi mogla privilegovati.<sup>50</sup>

Kako možemo primetiti, argumentacija koja prati definisanje granica nužne odbrane unutar stana ili kuće isprepletana je sa ustavom garantovanom *neprikosnovenošću doma*. Tako je i prema Ustavu Srbije proklamovana „nepovredivost stana“ (čl. 40 Ustava), uz ograničenje mogućnosti ulaska u tuđ stan protiv volje držaoca. To dalje otvara pitanje na koje prostore bi se pojačana zaštita od spoljnih napada uopšte odnosila. Ako bi se nužna odbrana dovela u vezu sa ustavom garantovanom nepovredivošću stana, onda bi bilo smisljeno da se, nalik krivičnom delu narušavanja nepovredivosti stana iz čl. 139 KZ, privilegije koje castle-doktrina podrazumeva vežu za one zatvorene prostore koji služe stanovanju. To bi onda mogli biti apartmani, stanovi, kuće i druge prostorije neposredno namenjene stanovanju, druge prostorije čija inicijalna namena ne podrazumeva stanovanje ali koje se u tom cilju vidljivo koriste (npr. podrumске prostorije ili šupe u kojima neko živi), ali i drugi zatvoreni prostori sa istom namenom (npr. kamp-kućice, kabine na splavovima ili

gradu K. 1897/04 od 18.7.2006. godine, vid. I. Simić, A. Trešnjev /2008/: *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije. Osmo knjiga*, Beograd, str. 26).

48 Vid. detaljnije I. Vuković /2011a/: *Isprovocirani napadi i druga ograničenja nužne odbrane, u: Kaznena reakcija u Srbiji. Deo 1* (Đ. Ignjatović, ured.), Beograd, str. 193 i dalje.

49 Rešenje Vrhovnog suda Srbije Kž. 61/98 od 17. juna 1999. i presuda Okružnog suda u Beogradu K. 645/96 od 5. maja 1997. godine, vid. I. Simić /2000/: *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije. Treća knjiga*, Beograd, str. 11.

50 S pravom J. A. Hessbruegge, *op. cit.*, p. 263.

brodovima).<sup>51</sup> Može se međutim postaviti pitanje da li krivičnopravna zaštita ličnog prava pojedinca da ne bude uznemiravan u svom stanu zasluđuje da proizvede dalekosežne posledice i u pogledu prava na nužnu odbranu unutar prostora koji služi stanovanju. U anglosaksonskoj literaturi se čuju i glasovi da koncept doma u okolnostima sve veće mobilnosti ljudi više nema onu težinu koju je imao u vreme kada je castle-doktrina formulisana.<sup>52</sup> S druge strane, kako se primećuje, ovaj koncept ne treba poistovećivati sa odbranom prostorija od neovlašćenog *ulaska*. Dok se u prvom slučaju više radi o odbacivanju zahteva za povlačenjem unutar doma, drugi koncept tiče se pretpostavki primene sile kao odgovora na upad u prostoriju.<sup>53</sup>

Ne treba zanemariti ni činjenicu da naša sudska praksa narušavanje nepovredivosti stana često vidi tek kao nekažnjivo prateće nepravo, koje se po osnovu prividnog sticaja, u odnosu na delo koje se u odnosnom prostoru želi izvršiti – gubi. Tako je krivično odeljenje Vrhovnog suda Srbije u starijoj sudskoj praksi branilo stanovište da „kada jedno lice u cilju izvršenja krivičnog dela silovanja... prodire u tuđi stan, u delatnosti takvog izvršioca nema sticaja krivičnih dela narušavanja nepovredivosti stana... i krivičnog dela silovanja..., već samo krivičnog dela silovanja, pošto narušavanje nepovredivosti stana predstavlja onu silu koja upravljena na savlađivanje otpora oštećene“.<sup>54</sup>

I u našoj krivičnopravnoj doktrini uglavnom postoji spremnost da se ne vrednost narušavanja nepovredivosti stana, kao eventualna pripremna radnja za neko drugo krivično delo, čije se izvršenje planira u njegovom prostoru, utopi u njegovo nepravo. Tako i jedan broj autora zagovara prividni idealni sticaj između silovanja i narušavanja nepovredivosti stana, ako se silovanje vrši u stanu, pozivajući se ili činjenicu da radi o pripremnoj radnji, uz eventualni zaključak o pravom sticaju ako je „pri prodiranju u tuđ stan upotrebljena sila jačeg intenziteta (obijanje vrata, lupanje prozora, savlađivanje otpora i sl.)“<sup>55</sup> ili zbog činjenice što učiniocu koji hoće da silovanje izvrši u stanu u prvom planu uopšte nije narušavanje nepovredivosti stana. Kako ove okolnosti učinilac redovno i nije svestan, Memedović, pozivajući se na značaj učiniočevog subjektivnog stava, i to da „sila koja se primenjuje da se prodre u tuđ stan integralni deo one sile koja se primenjuje prema žrtvi da se savlada njen otpor i prinudi na obljubu“, takođe polazi od prividnog idealnog sticaja dva neprava.<sup>56</sup>

U srpskoj sudskoj praksi okolnost da se određeno lice napada u prostoru kuće ili stana nema neku posebnu težinu u odnosu na druge situacije nužne odbrane. Štaviše, stiče se utisak da sama činjenica smrti napadača predstavlja dovoljan razlog za pokretanje i vođenje krivičnog postupka. Tako je u jednom primeru okrivljeni

51 Vid. Z. Stojanović /2017/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, str. 503. Vid. tako slučaj *Evans v. Hughes* (135 F. Supp. 555 [M.D.N.C.1955]), koji se odnosio upravo na nužnu odbranu u okolnostima pokretne kuće-vozila.

52 M. J. Speziale /1976/: *Is House a Castle?*, *Connecticut Law Review*, № 1, p. 128.

53 R. L. Lerner, *op. cit.*, p. 336.

54 Stav sednice krivičnog odeljenja VSS od 12.12.1966. godine. Vid. *Zbirku sudskih odluka iz oblasti krivičnog prava /1972/*, Beograd, str. 72.

55 Lj. Lazarević /2011/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, str. 621.

56 N. Memedović /1988/: *Krivično delo silovanja u jugoslovenskom pravu*, Beograd, str. 247.



prvostepeno oslobođen od odgovornosti za ubistvo maskiranog i pištoljem naoružanog razbojnika, koji je u noćnim satima ušao u njegovu kuću u kojoj se okrivljeni nalazio sa svojom babom.<sup>57</sup> Napadač je, tražeći novac, okrivljenom naneo brojne telesne povrede. I kada mu je okrivljeni predao iznos od 2.600 švajcarskih franaka, razbojnik je zahtevao još novca držeći neprekidno pištolj uperen u okrivljenog. U borbi koja je zatim usledila, okrivljeni je uspeo da dođe do očevog ormana, iz kojeg je izvukao očev pištolj i opalio u napadača, u momentu kada je ovaj već bio povukao navlaku pištolja i pokušavao da ubaci metak u cev i ispali hitac na okrivljenog. Javni tužilac je žalbom pobijao prvostepenu presudu, smatrajući da je postojalo prekoračenje granica nužne odbrane, odnosno da je okrivljeni u kritičnoj situaciji mogao delotvorno odbiti napad i na drugi način, pucanjem u vazduh ili u periferne delove tela pokojnog. Iako je drugostepeni sud prvostepenu odluku potvrdio, očigledno je da okolnost nužne odbrane u prostoru stana nije imala nikakav privilegujući karakter, koji bi nalikovao castle-doktrini.

U slučaju da je nastupila smrt napadača, javni tužilac po pravilu pokreće krivično gonjenje za ubistvo u prekoračenju granica nužne odbrane, čak i kada okolnosti, reklo bi se, ubedljivo pokazuju da je odbrana bila neophodno potrebna. Javni tužilac ima ovlašćenje da rešenjem odbaci krivičnu prijavu ako prijavljeno delo nije krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti (čl. 284, st. 1, tač. 1 ZKP), što podrazumeva i delo učinjeno u nužnoj odbrani, koje isključuje njegovu protivpravnost.<sup>58</sup> Takođe i kasnije, tokom istrage, ukoliko se zaključi da nema dovoljno osnova za optuženje, istragu je moguće obustaviti (čl. 308, st. 1, tač. 1 ZKP). I ovde kao jedan od osnova za obustavu figurira i zaključak da delo koje je predmet optužbe nije krivično delo, što opet uključuje i nužnu odbranu kao osnov isključenja postojanja krivičnog dela.<sup>59</sup> Ako su dokazi koji potkrepljuju osnove sumnje opravdali preduzimanje krivičnog gonjenja, onda u ovoj fazi postupka dostupni dokazi moraju da zadovolje standard opravdane sumnje koja bi opravdala podizanje optužnice. Slična opcija (obustava postupka) omogućena je i prilikom ispitivanja optužnice od strane krivičnog vanpretresnog veća (čl. 338, st. 1, tač. 1 ZKP). U našoj sudskoj praksi se međutim osporava mogućnost utvrđivanja postojanja pretpostavki osnova opravdanja (nužne odbrane, krajnje nužde i dela malog značaja) van glavnog pretresa, iako bi postojeći dokazi morali da neposredno potkrepe opravdanu sumnju da je učinjeno krivično delo, to jest da učinilac nije postupao u granicama nužne odbrane. Razume se da bi protivrečni dokazi zahtevali vođenje glavnog pretresa, ali se ne sme zaboraviti da opravdana sumnja da su granice nužne odbrane u konkretnom slučaju bile prekoračene takođe mora biti potkrepljena konkretnim činjenicama, Može se postaviti pitanje da li načelo kontradiktornosti i raspravnosti u svakom slučaju onemogućava pravnosnažno okončanje krivičnog postupka bez vođenja glavnog pretresa.

57 Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, KŽ1 1345/2016 od 18.10.2016. godine.

58 Tako izričito M. Majić /2014/, u: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku* (Goran P. Ilić et al.), Beograd, str. 685.

59 Tako izričito M. Grubač, T. Vasiljević /2014/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, str. 567; M. Majić, *op. cit.*, str. 745.

Treba reći da pojedine države pravo na usmrćenje napadača uopšte ne vezuju za neki pretpostavljeni ili aktuelni napad na život ili telo. Tako Krivični zakonik Indije, omogućava umišljajno usmrćenje napadača i prilikom odbrane imovine, ako se radi o provali u stan *noću* (čl. 103).<sup>60</sup> Osim što se mora raditi o noći, zakonodavac granice nužne odbrane uopšte ne vezuje za delo krađe ili neku drugu okolnost, već je dovoljno do se narušava nepovredivost stana, očigledno polazeći od ideje da sama ova okolnost stvara razumnu pretpostavku da je napadač odlučan i spreman „na sve“.

Uslovljavanje postupanja u nužnoj odbrani okolnošću da se učinilac brani noću ne predstavlja novinu. Sličan uslov poznavali su još Zakon XII tablica, Justinijanove Digeste (Dig. 9.2.4.1 [Gaius]) i staro jevrejsko i kinesko pravo.<sup>61</sup> Objašnjenje počiva na dva moguća razloga. Prvi povišava granice nužne odbrane na temelju činjenice da je u noćnim okolnostima teže uspešno se braniti. Mnogo ubedljiviji je međutim drugi razlog, koji ukazuje da su noćni provalnici spremniji da primene silu prema stanarima, dok dnevni provalnici uglavnom planiraju provalu u objekte u kojima ne očekuju domaćina.<sup>62</sup> Ipak, domašaj ovog argumenta ne treba precenjivati. Stanar ima neuporedivo bolje saznanje koja su mu sve sredstva odbrane dostupna, a i bolje poznaje raspored prostorija, što mu u uslovima slabije vidljivosti svakako daje prednost.<sup>63</sup> Osim toga, ako je ranjivost napadnutog odlučan kriterijum, onda bi se neproporcionalnost mogla dopustiti i u drugim situacijama u kojima je napadnuti slab i nemoćan (staro lice, invalid itd.).<sup>64</sup>

## 5. GRANICE NUŽNE ODBRANE I POLITIKA DRŽANJA ORUŽJA

Na granice nužne odbrane imovine utiče i politika nošenja i držanja oružja u jednoj zemlji. Nužna odbrana je kao institut između ostalog uobličavana i na ideji zaštite u uslovima nemogućnosti pozivanja državnog službenika koji će zaštititi napadnuto dobro. U sredinama gde vlada liberalna politika držanja i nošenja oružja eksponencijalno raste i razumna procena rizika da napadač na imovinu pri sebi ima i neko oružje kojim će obezbediti uspeh napada.<sup>65</sup> To se naročito odnosi na ruralna područja, gde i momentalno pozivanje hitne službe podrazumeva duži vremenski period u kojem policija uopšte može odgovoriti na poziv i pružiti pomoć napadnutome. Stoga ne iznenađuje da su građani ovih sredina skloniji mišljenju da je odbrana imovine smrtonosnom silom razumna i neophodna.<sup>66</sup> S druge strane, država sa svojom monopolom sile ima interes da promoviše ideju da se građani u zaštitu svojim dobara mogu osloniti na državne organe.<sup>67</sup> Pripadnici policije su i inače od

60 Isti ishod je omogućen i u slučaju neovlašćenog prolaska, ali ovde samo ako je izgledna pretnja životu ili telu titulara.

61 Vid detaljnije J. A. Hessbruegge, *op. cit.*, pp. 32, 44.

62 J. Getzler, *op. cit.*, p. 143.

63 E. Smith, *op. cit.*, p. 125.

64 S. P. Green, *op. cit.*, p. 30.

65 J. A. Hessbruegge, *op. cit.*, p. 260.

66 K. Lambeth, *op. cit.*, p. 109.

67 D. M. Drake, *op. cit.*, p. 595.

običnih građana obučeni da upotrebljavaju vatreno oružje, pa je oslanjanje na njihovu pomoć neuporedivo poželjniji mehanizam zaštite.

Američko društvo je poznato po vrlo liberalnom pristupu mogućnosti nošenja oružja u javnosti. Sve američke savezne države, uz izvesne razlike, dopuštaju prikriveno nošenje oružja (*carrying a concealed weapon*), uz posebnu dozvolu ili čak i bez nje. Štaviše, i talas zakonskog omogućavanja nošenja oružja (devedesetih godina XX veka) takođe je krenuo od Floride i drugih južnjačkih država, pa se u tom smislu u literaturi primećuje da je čak i korišćena argumentacija (reforma nošenja oružja kao ozakonjenje prakse „Divljeg zapada“) uporediva sa onom koja je pratila liberalizaciju prava na nužnu odbranu.<sup>68</sup> Čak se i u javnosti mogućnost nošenja oružja percipira kao građansko pravo koje omogućava široka ovlašćenja titulara u slučaju eventualnog napada.<sup>69</sup>

Na pitanje politike držanja i nošenja oružja se naslanja i poverenje u delotvornost delovanja državnih organa, naročito u okolnostima u kojima se njihova pravovremena intervencija ne može očekivati. Tako su u SAD slike nemoći državnih organa u suzbijanju nasilja, nastalih nakon pustošenja uragana Katrina u Nju Orleansu i njegovoj okolini, umnogome uticale na oblikovanje svesti o neophodnosti širih ovlašćenja titulara imovine.<sup>70</sup> Prototip sličnih situacija predstavljaju upravo prirodne katastrofe ili ratno i vanredno stanje, u kojima su zbog preopterećenosti državnih službi građani često prepušteni sami sebi. Slične vanredne situacije iskušavaju postojeća pravila koja imaju za cilj da obezbede zaštitu osnovnih ličnih i društvenih dobara u uslovima deregulacije. To se naročito odnosi na institut nužne odbrane, koja, između ostalog, počiva i na principima samozaštite i dozvoljene samopomoći. Tamo gde država i njeni organi nisu u mogućnosti da zaštite dobra svojih građana, svakome se priznaje pravo da to sam učini.<sup>71</sup> Naročit rizik po lična i imovinska dobra predstavljaju upravo slične havarije, što uostalom pokazuje i čl. 204, st. 1, tač. 5 KZ, prema kojem predstavlja tešku krađu, ako je krađa izvršena „za vreme požara, poplave, zemljotresa ili drugog udesa“.

## 6. NUŽNA ODBRANA ZEMLJIŠTA, VOZILA I DRUGIH OTVORENIH I ZATVORENIH PROSTORA

Castle-doktrina se u laičkoj javnosti često povezuje sa navodnim pravom vlasnika zemljišta da smrtonosnom silom onemogućiti neovlašćeno stupanje na njegov posed.<sup>72</sup> Ipak, ove odbrane su različite. Dok se castle-doktrina, postavljajući u tom

68 M. Jaffe, *op. cit.*, p. 179.

69 Stoga ne čudi što se u literaturi propisi koji redefinišu granice nužne odbrane često označavaju i kao „make my day law“, po ugledu na poznatu repliku „Priljavog Harija“ (glumi ga Clint Istvud [Clint Eastwood]) u filmu „Sudden Impact“: „Go ahead, make my day“ („Samo napred, [potegni,] ulepšaj mi dan“).

70 Vid. D. I. Caplan, S. Wimmershoff-Caplan, *op. cit.*, p. 1091 fn. 113, 1093.

71 I. Vuković /2011b/: O socijalno-etičkim granicama nužne odbrane uopšte i situacije krajnje nesrazmere dobara, u: *Pravni sistem i društvena kriza*. Sveska 2 (Z. Isailović, ured.), Kosovska Mitrovica, str. 433.

72 Naročito je u odnosu na situacije ograđenih zemljišnih poseda u našoj javnosti stvoren utisak da je u SAD dovoljno da neko zakorači na tuđi posed pa da vlasnik zemljišta zapuca na njega.

pravcu izuzetak, tiče uslova neophodno potrebne odbrane, odbrana poseda obično se vezuje za omogućavanje upotrebe smrtonosne sile prema licu koje čini protivpravni upad u odnosni prostor, nezavisno od eventualne lične ugroženosti njegovog titulara.<sup>73</sup> Stoga se ova odbrana tiče uslova proporcionalnosti, jer se postavlja pitanje dopuštenosti smrtonosnog odgovora na голу povredu prostora.

Tako široko razumevanje granica nužne odbrane uglavnom se ne zastupa, jer se iz ove činjenice, čak i u uslovima subjektivnog kriterijuma razumnog verovanja da postoji ugroženost života ili tela, teško može zaključiti takva pretpostavka. U starijem američkom pravu onemogućavanje prava prolaska neovlašćenih lica nije podrazumevalo i mogućnost njihovog usmrćenja. Tako je u jednom primeru (iz 1879. godine) vlasnik zemljišta (Moir) bio osuđen (i kasnije obešen) za ubistvo pecaroša koji je neovlašćeno prolazio kroz njegov posed. Iako je vlasnik prethodno više puta upozoravao pecaroše da ne prolaze kroz njegovu zemlju, oni na to nisu obraćali pažnju. Kritičnom prilikom je okrivljeni pucao u ruku jednog od njih. Nažalost, rana se zakomplikovala i pecaroš je na koncu preminuo. Okrivljeni se u postupku branio time da je njegova zemlja „njegov zamak“, da bez upotrebe oružja nije mogao da odvрати uporne prolaznike i da bi ponovo učinio isto. Sud je međutim zauzeo drugačiji stav, smatrajući da bi u datim okolnostima jedino (nedokazana) stvarna ugroženost vlasnika zemljišta eventualno opravdala učinjeno ubistvo.<sup>74</sup>

Džeјms Stiven (James Stephen), jedan od vodećih engleskih pravnika tog vremena, u svojim razmatranjima koja se tiču mogućnosti usmrćenja lica koje se neovlašćeno nalazi na tuđem *zemljištu*, zaključuje da vlasnik poseda može samo da zahteva od prolaznika da se udalji. „Ako je neovlašćeni prolaznik uporan, i u tome napadne držaoca, on može odbiti napad i u tom cilju može upotrebiti svaku silu koja bi bila opravdana u odbrani njegove ličnosti“.<sup>75</sup> Kao što možemo primetiti, prema ovom tumačenju se inicijalna odbrana od neovlašćenog pristupa posedu titulara transformiše u pravo na odbranu *ličnosti*, ako uzurpator ne želi da se udalji. Slično bismo zaključiti i u pogledu odbrane nepovredivosti stana. Ako se lice koje u tuđ zatvoren prostor prodre ili se na zahtev ovlašćenog lica iz njega ne udalji tome opire (vid. čl. 139 KZ), njegovo suprotstavljanje izbacivanju predstavlja fizički napad na telo koji za sobom povlači pravo na odbranu.<sup>76</sup>

Ipak, takav odmeren pristup pojedine američke države (npr. Indijana, Kanzas, Mejn) danas napuštaju, dopuštajući primenu smrtonosne sile ukoliko lice razumno veruje da je takva sila neophodna da spreči neposredan i protivpravan ulaz na posed, ili da se onemogući prolazak.<sup>77</sup> Pod ovim se uobičajeno misli na zahtev da držalac mora najpre zahtevati od uljeza da prostor napusti, i da ovaj to odbije da učini. Pod tim uslovom, biće opravdana i upotreba smrtonosne sile čak i u odnosu na nenaoružanog „napadača“, koji se opire napuštanju prostora, ali koji nema neke nasilne ambicije ili nameru da držaoca pokrade.

73 S. P. Green, *op. cit.*, p. 9.

74 Vid. N. Morris /1958/: The Slain Chicken Thief, *Sydney Law Review*, № 3, p. 415.

75 Vid. T. Kathol, *op. cit.*, p. 456.

76 J. Getzler, *op. cit.*, p. 158.

77 Vid. S. P. Green, *op. cit.*, p. 11.

U srpskom pravu predviđena je pojačana krivičnopravna zaštita imovine u slučaju da se krađa vrši provaljivanjem ili obijanjem zatvorenih zgrada, stanova, soba, kasa, ormara ili drugih zatvorenih prostora ili savlađivanjem mehaničkih, elektronskih ili drugih većih prepreka (na otvorenom) kako bi se došlo do stvari (čl. 204, st. 1, tač. 1 KZ), s obzirom na to da takva krađa predstavlja tešku krađu zaprečenu višom kaznom. Kako se može primetiti, ne pravi se razlika između krađe iz stana i npr. vozila, niti je mesto stanovanja izdvojeno u odnosu na druge zatvorene prostore, pa se iz toga ne može izvući zaključak da pravo na nužnu zaslužuje drugačiji tretman ukoliko se radi uopšte o zatvorenim prostorima, ili o obezbeđenim stvarima na otvorenom. U tom smislu, od većeg značaja može biti pitanje da li se sfera krivičnopravne zaštite nepovredivosti stana iz čl. 139 KZ ekskluzivno odnosi isključivo na prostore namenjene stanovanju, ili i na druge prostore. O ovom pitanju u našoj literaturi postoje suprotstavljena stanovišta. Prema većinskom stanovištu,<sup>78</sup> i jezičkom tumačenju obeležja dela iz čl. 139 KZ, ovo delo se može ostvariti i u odnosu na one zatvorene prostore koji ne služe stanovanju, s obzirom na to da delo podrazumeva neovlašćeno prodiranje u tuđ stan ili tuđ zatvoren prostor, ili neudaljenje na zahtev ovlašćenog lica ili tog stana ili prostora. Odredba ne govori o drugom prostoru „namenjenom stanovanju“, niti je posleratna sudska praksa tu odredbu restriktivno tumačila. Kao takvi prostori bi se npr. smatrale prostorije državnih organa, radionice ili advokatske kancelarije.<sup>79</sup> Naša sudska praksa je, štaviše, smatrala da se delo vrši i neovlašćenim prodiranjem u ograđeno dvorište.<sup>80</sup> Pojedini autori, međutim, ovakvo tumačenje odbacuju, argumentom da se time pod obeležja dela podvode ne samo zatvorene „prostorije“ već i zatvoreni „prostori“. Problem je međutim u tome da je srpski zakonodavac Zakonikom izmenio ranije obličje ove inkriminacije, zamenjujući „zatvorene prostorije“ upravo „zatvorenim prostorima“, čime su pod kriminalnu zonu, slično nekim drugim uporednim rešenjima,<sup>81</sup> podvedena i zagrađena dvorišta. Uže stanovište, pak, brani stav da drugi zatvoreni prostori moraju biti u funkciji stanovanja, što bi iz opsega norme isključilo poslovne ili službene prostorije, ili druge zatvorene prostore na otvorenom.<sup>82</sup>

Na zaključak o granicama nužne odbrane snažan uticaj ima i kriminalno-politički cilj koji se hoće postići. Ako se objašnjenje savremene reforme instituta nužne odbrane dovede u vezu sa pravom branioca dobra da se ne povuče pred napadom, nije smisljeno da se liberalizovanje pretpostavki nužne odbrane ograniči isključivo za prostor kućnog praga. I lice koje se nalazi na radnom mestu, npr. u nekoj trgovinskoj radnji može ograničenošću prostora jednako biti onemogućeno da se u datim okolnostima povuče na neko sigurnije mesto. Štaviše, pojedine vrste poslova koje podrazumevaju trgovanje robom visoke vrednosti (juvelirnice, zlatare) ili nov-

78 Vid. Lj. Lazarević, *op. cit.*, str. 533; N. Srzentić /1986/, u: *Komentar Krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine* (N. Srzentić, red.), Beograd, str. 208.

79 Lj. Lazarević, *op. cit.*, str. 533.

80 Presuda Vrhovnog suda Vojvodine, Kž.21/90 (vid. *ibid.*).

81 Vid. npr. čl. 186 švajcarskog KZ. Čl. 123 nemačkog KZ takođe govori o „zatvorenom prostoru“, pod šta se u nemačkoj sudskoj praksi nesumnjivo podvode i ograđena dvorišta, njive, livade, bašte (vid. npr. T. Fischer /2011/: *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*, München, s. 888).

82 Tako Z. Stojanović, *op. cit.*, str. 503.

cem (banke, menjačnice) vrlo se često susreću sa nasilnim upadima razbojnika, gde se prema okolnostima redovno može očekivati neposredan napad na život ili telo.<sup>83</sup> Obrnuto, ako se *ratio* redefinisavanja pretpostavki nužne odbrane prvenstveno veže za nepovredivost prostorija u kojima titular živi, onda proširivanje ovih prostora na poslovne prostorije, vozila i slično ne bi zaslužilo prednost.<sup>84</sup>

Veći broj američkih jurisdikcija *castle*-doktrinu proširuje i na motorna vozila, sa tendencijom da se nužna odbrana motornog vozila izdvoji u posebnu kategoriju, sa posebnim pravilima i doktrinom („shoot the carjacker“). Retke savezne države opravdavaju usmrćenje napadača na vozilo čak i u situacijama kada iz okolnosti ne proizlazi neka opasnost za život ili telo lica u vozilu, nalik pomenutoj odbrani poseda, zasnivajući opravdanje isključivo na pokušaju krađe vozila. Tako je prema pravu Luizijane ubistvo opravdano ako ga učini lice koje se zakonito nalazi u vozilu, u odnosu na onoga ko pokušava da protivpravno prodre u vozilo. Uslov opravdanja ne tiče se ugroženosti lica u vozilu, već jedino zahteva da je smrtonosna sila bila neophodna da spreči ulazak ili da natera napadača da vozilo napusti. Lice koje se nalazi u vozilu po zakonskoj pretpostavci ima razumnu veru da je smrtonosna sila u ovom slučaju bila neophodna.<sup>85</sup>

## 7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U evropskoj kontinentalnoj doktrini uglavnom ne postoji spor u pogledu toga da napadnuti ne mora da beži pred napadačem. Izuzev izvesnih osobenih pozicija odbrane, uslovljenih socijalno-etičkim obzirima (napadi teško alkoholisanih, dece, duševno bolesnih, lica u zabludi, srodnika i drugih lica u garantnim odnosima, bagatelni napadi), gde pojedini autori pre upotrebe defanzivne sile zahtevaju pokušaj izbegavanja napada, u većini redovnih situacija branilac dobra nije obavezan da se prethodno ukloni pred napadom. Zbog toga, prema njegovom osnovnom (jezičkom) značenju, princip „stand your ground“ već je ugrađen u pozitivno obličje nužne odbrane. Međutim, taj princip u svom savremenom vidu iz američkog prava podrazumeva nešto sasvim drugo. On zapravo proširuje tradicionalno privilegovanu poziciju branioca doma na sve druge situacije gde branilac „ima pravo da se nalazi“, uz niz sumnjivih zakonskih pretpostavki koje redefinišu ovlašćenje na primenu smrtonosne sile. U ovom svom vidu, „stand your ground“ doktrina dolazi u konflikt i sa savremenim konceptom ljudskih prava na planu zaštite života, nezavisno od toga što se radi o životu lica spremnog da ugrožava druge. Svaka upotreba smrtonosne sile mora polaziti od principa srazmernosti i neophodnosti,<sup>86</sup> a, što je još važ-

83 Tako su u Belgiji upravo razbojnički upadi u juvelirnice s kraja prošlog veka pokrenuli širu raspravu o reformi nužne odbrane. U više slučajeva su vlasnici draguljarskih radnji, koji su usmrtili razbojnike, krivično odgovarali za ubistvo. U jednom primeru, osuđenom je naloženo da plati troškove postupka, uključujući i imovinskopravni zahtev oštećenog (vid. R. L. Lerner, *op. cit.*, p. 350).

84 U tom pravcu npr. J. A. Hessbruegge, *op. cit.*, p. 267.

85 La. Rev. Stat. Ann. § 14:20(4).

86 Human Rights Committee, Concluding observations on the fourth periodic report of the United States of America iz 2014. godine (para. 10b). Vid. A. Abuznaid *et al.*, *op. cit.*, p. 1139.

nije, široko pouzdavanje u pravo na primenu smrtonosne sile ima i nezanemarljive psihološke efekte, šaljući poruku da ljudski život nema visoku vrednost.<sup>87</sup> Ne postoji dovoljan razlog da se uslov neophodne odbrane, kao centralno obeležje instituta, na takav način zapravo napusti. Protiv takvog zaključka govori i činjenica da u našem društvu postoje značajna ograničenja prava na nošenje oružja, što znatno smanjuje verovatnoću da se neko lice suoči sa naoružanim napadačem. Mogućnost zloupotrebe tako postavljenih pravila i činjenica da usmrćivanjem „napadača“ redovno ne ostaju svedoci, stvara neprihvatljive rizike na planu pravne sigurnosti.

Druga osobenost ove reforme tiče se subjektiviziranja kriterijuma neophodno potrebne odbrane, to jest opravdanja dela u svim situacijama u kojima je okrivljeni razumno verovao da je njegova upotreba smrtonosne sile u datim okolnostima bila nužna. Protiv takve subjektivizacije nužne odbrane govori više argumenata. Najpre, nejasno je zbog čega bi pogrešna predstava u pogledu okolnosti intenziteta napada bila drugačije vrednovana od bilo koje druge stvarne zablude u pogledu okolnosti, koja bi, da je odista postojala, njegovo delo učinilo dozvoljenim. Nesumnjivo, intenzitet napada, neophodnost brzog odgovora, strah i drugi činioci koja umanjuju sposobnost realne procene svih opasnosti, kao i druge okolnosti datog slučaja, svakako komplikuju činjeničnu strukturu pozicije odbrane, čineći je složenijom od drugih tipičnih situacija u kojima učinilac omašuje u predstavi. Ipak, to ne predstavlja dovoljan razlog za drugačiji krivičnopравни tretman ove vrste stvarne zablude. Zablude tradicionalno utiču na krivicu učinioca, ne korigujući sud o protivpravnosti dela. Uostalom, stanje jake razdraženosti ili prepasti (intenzivnog stanja straha), usled kojeg su granice neophodno potrebne odbrane prekoračene, ne može isključiti krivicu, već eventualno samo umanjiti prekor koji krivica podrazumeva i dovesti do oslobođenja od kazne (vid. čl. 19, st. 3 KZ). Iz svih iznetih razloga, unošenje zahteva razumnog verovanja branioca dobra ne bi po našem viđenju stvari unapredilo postojeće zakonsko obličje tog instituta.

Snažan argument protiv neograničenog širenja prava na nužnu odbranu nude i desetine primera iz novije američke prakse, u kojima je predstava građana da imaju široko pravo upotrebe vatrenog oružja, u cilju odbijanja pretpostavljenog napada, dovela do niza grešaka.<sup>88</sup> Nema sumnje da širenje granica opravdanja po ovom osnovu vodi većoj stopi ishoda sa smrtonosnim posledicama nedužnih lica.<sup>89</sup> Primena ovog standarda naročito je sporna u sredinama sa izraženom rasnom diskriminacijom, gde se u praksi uočavaju dvostruki standardi, ne samo u odnosu na privatnu nužnu odbranu,<sup>90</sup> već i u odnosu na prekomernu upotrebu sile od strane policijskih službenika. Stoga ne iznenađuje da su SAD izložene snažnoj kritici u ovoj sferi, naročito nakon izveštaja Komiteta UN za eliminaciju rasne diskriminacije iz 2014. godine.<sup>91</sup> Do problema u primenu nužne odbrane u sredinama sa rasnim

87 J. A. Hessbruegge, *op. cit.*, p. 263.

88 Vid. niz primera kod D. M. Drake, *op. cit.*, p. 600.

89 J. A. Hessbruegge, *op. cit.*, p. 262.

90 U tom smislu su nacionalnu pažnju zadobila naročito dva slučaja – ubistvo Trejvona Martina (Trayvon Martin) i Džordana Dejvisa (Jordan Davis). Vid. detaljnije A. Abuznaid *et al.*, *op. cit.*, pp. 1143, 1144.

91 Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Concluding observations on the combined seventh to ninth periodic reports of the United States of America (para. 16).

razlikama dolazi usled subjektivizacije kriterijuma, budući da građani često imaju predrasude u pogledu opasnosti pripadnika izvesnih etničkih (npr. hispanoamerikanci), rasnih (crnci) ili drugih socijalnih grupa (naročito pripadnika bandi). U okolnostima neophodnosti brze reakcije slični stereotipi naročito dolaze do izražaja, pa se u takvim sredinama princip „prvo pucaj a zatim postavlja pitanja“ pokazuje kao naročito opasan.<sup>92</sup>

Takođe, nije prihvatljivo ni da sama okolnost neovlašćenog upada u tuđi prostor stvori zakonsku pretpostavku da predstoji napad na život ili telo domaćina. Za tako nešto, kako nam se čini, nema ni potrebe. Nema nikakve sumnje da stanar može razumno očekivati da će neznanac kojeg zatiče u svom stanu (nalik „ranjenoj zveri“) biti najčešće spreman na sve, naročito ako pri sebi vidljivo ima neko oružje ili opasno oruđe, ili se u stan provaljuje u noćnim uslovima. Čak bi i u slučajevima pogrešne procene branioca dobra (provalnik zatečen i usmrćen u stanu je ipak bio nenaoružan) stvarna zabluda imala značajan umanjujući potencijal na planu krivice (vid. čl. 28 KZ). Premda činjenica da značajan udeo provala čine narkomani otežava moguću prognozu njihove reakcije od strane domaćina, sama provala po sebi, kako izvesna istraživanja pokazuju,<sup>93</sup> ne podrazumeva po definiciji spremnost provalnika da primeni silu prema korisniku prostora. Međutim, iako to nije uvek slučaj, nema nikakve sumnje da su provalnici u prostor u kojem drugi živi i u toku većeg dela dana boravi opasniji od drugih napadača. Iako statistika govori da se ovde radi uglavnom o kradljivcima koji u svom pohodu biraju objekte u kojima se u tom trenutku niko ne nalazi, činjenica je da naročito u gradskim sredinama, osim ukoliko se ne radi organizovanim poharama uz praćenje vlasnika i biranje momenta upada u stan, ili o izolovanim i usamljenim objektima (npr. vikendicama), provalnici redovno ni sami nisu sigurni da li će naleteti na nekoga. Kada se tome pridoda činjenica ustavom proklamovane krivičnopravne zaštite stana, kao mesta u kojem porodica provodi najveći deo dana i okolnost da stan predstavlja zatvoreni prostor iz kojeg stanar (i da hoće) ne može da se povuče – čini nam se da uslov neophodno potrebne odbrane u tim okolnostima treba drugačije zakonski postaviti. Razumno je pretpostaviti da je napadač koji provaljuje u stan, za koji zna da u njemu stanuju i borave ljudi, osim što se nalazi u aktuelnom napadu na nepovredivost stana, u *neposredno predstojećem* napadu na imovinu, život i telo stanara. Utoliko će uslov istovremenosti napada i odbrane redovno biti ispunjen. Imajući u vidu da nije jednostavno precizno definisati granice neophodno potrebne odbrane u uslovima odbrane noću, pod stresom i u vremenski i prostorno skućenim prilikama, opredeljivanje za zadržavanje objektivnog pristupa u definisanju ovih granica nameće

92 J. A. Hessbruegge, *op. cit.*, p. 262.

93 Prema analizi ovog krivičnog dela iz 2010. godine u Engleskoj i Velsu u 28% slučajeva su provalnici nabasali na vlasnike tokom pohare, od čega je u 48% slučajeva primenjena sila ili pretnja prema vlasniku (vid. E. Smith, *op. cit.*, p. 139). Slična zapažanja su data i u američkoj literaturi. Provalnici redovno izbegavaju kontakt sa vlasnicima objekata, pa se slični incidenti smatraju retkim. Tako je prema jednoj studiji Ministarstva pravde SAD u posmatranom desetogodišnjem periodu samo u 3,8% slučajeva provala učinjeno nasilje (razbojništvo, silovanje, povređivanje) prema titularu prostora. Naročito su u tom smislu retka ubistva, budući da od oko 6 miliona provala koje se godišnje dogode u SAD samo oko njih 200 rezultira ubistvom (vid. S. P. Green, *op. cit.*, p. 29).



zahtev da se, nalik nekim uporednim rešenjima, kriterijum neophodno potrebne odbrane u izvesnom smislu u ovim situacijama raslabi, a prekoračenje veže za situacije očigledne nesrazmere.<sup>94</sup> Nije neophodno da se ovaj niži standard neophodno potrebne odbrane ustanovljava i u situacijama odbrane drugih prostora koji ne služe stanovanju (motornih vozila, radne sredine, zemljišta itd.), budući da većina razloga koje smo naveli u tim okolnostima nema neku specifičnu težinu.

U pravcu neophodnosti takvog rešenja govori i načelna nespremnost srpskog pravosuđa da prihvati mogućnost opravdanja usmrćenja napadača, čak i nezavisno od okolnosti. Tako je u jednom karakterističnom slučaju, koji poslednjih godina zaokuplja pažnju srpske javnosti, za ubistvo optuženo lice, koje je nakon rvanja nožem usmrtilo provalnika, koji je noću naoružan šrafcišerom kroz prozor ušao u porodični stan, u kojem su se (u susednoj sobi) nalazili i žena i dete optuženog. Nakon što je stanar pritvoren, peticiju sa zahtevom za podršku potpisalo je više od 30.000 ljudi.<sup>95</sup> Na izvesnu nepoverljivost prema prihvatanju isključenja krivičnog dela u slučaju smrti napadača najviše utiče bojazan da se zloupotrebom i nemogućnošću iskaza navodnog napadača situacija napada ne fingira. Ipak, nezavisno od mogućih dokaznih problema, teško je prihvatiti da činjenica smrti napadača uvek opravdava vođenje krivičnog postupka, čak i ako prateće okolnosti dela izvesno govore da je odbrana u datim okolnostima bila neophodno potrebna. U tom smislu, i postojeći procesni mehanizmi omogućavaju obustavu krivičnog postupka, na temelju ocene da delo koje je predmet optužbe nije krivično delo.

## LITERATURA

- Abuznaid A. *et al.* /2014/: “Stand Your Ground” Laws: International Human Rights Law Implications, *University of Miami Law Review*, № 2
- Ashworth A. J. /1975/: Self-defence and the Right to Life, *Cambridge Law Journal*, № 2
- Caplan D. I., Wimmershoff-Caplan S. /2005/: Postmodernism and The Model Penal Code v. The Fourth, Fifth, and Fourteenth Amendments – and The Castle Privacy Doctrine in The Twenty-First Century, *UMKC Law Review*, № 4
- Carpenter C. L. /2003/: Of the Enemy within, the Castle Doctrine, and Self-Defense, *Marquette Law Review*, № 4
- Dobinson I., Eliot E. /2014/: A Householder’s Right to Kill or Injure an Intruder under the Crime and Courts Act 2013: An Australian Comparison, *Journal of Criminal Law*, № 1
- Drake D. M. /2008/: The Castle Doctrine: An Expanding Right to Stand Your Ground, *St. Mary’s Law Journal*, № 3
- Fischer T. /2011/: *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*, München
- Getzler J. /2006/: Use of Force in Protecting Property, *Theoretical Inquiries in Law*, № 1
- Green S. P. /1999/: Castles and Carjackers: Proportionality and the Use of Deadly Force in Defense of Dwellings and Vehicles, *University of Illinois Law Review*, № 1, p.
- Grubač M., Vasiljević T. /2014/: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd

94 Slično i Škulić, uz predlog da se uslov da odbrana „nije očigledno nesrazmerna napadu“ ipak veže za sve situacije nužne odbrane.

95 Vid. [https://www.peticije24.com/podrška\\_sasku](https://www.peticije24.com/podrška_sasku)

- Hessbruegge J. A. /2017/: *Human Rights and Personal Self-Defense in International Law*, New York
- Jaffe M. /2005/: Up in Arms Over Florida's New 'Stand Your Ground' Law, *Nova Law Review*, № 1
- Kathol T. /1993/: Defence of Property in the Criminal Code, *Criminal Law Quarterly*, № 4
- LaFave W. R. /2000/: *Criminal Law*, St. Paul
- Lambeth K. /2001/: Dismantling the Purported Right to Kill in Defence of Property, *Southern Cross University Law Review*, № 5
- Lazarević Lj. /2011/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd
- Lerner R. L. /2006/: The Worldwide Popular Revolt against Proportionality in Self-Defense Law, *Journal of Law, Economics & Policy*, № 2
- Levin B. /2010/: A Defensible Defense? Reexamining Castle Doctrine Statutes, *Harvard Journal on Legislation*, № 2
- Majić M. /2014/, u: *Komentar Zakonika o krivičnom postupku* (Goran P. Ilić et al.), Beograd
- Memedović N. /1988/: *Krivično delo silovanja u jugoslovenskom pravu*, Beograd
- Morris N. /1958/: The Slain Chicken Thief, *Sydney Law Review*, № 3
- Perkins R. M. /1954/: Self-Defense Re-Examined, *UCLA Law Review*, № 2, p.
- Prieto J. V., Renke W. N. /2010/: A Comparison of the Spanish and Canadian Law of Self-Defence, *Alberta Law Review*, № 4
- Rice Lave T. /2013/: Shoot to Kill: A Critical Look at Stand Your Ground Laws, *University of Miami Law Review*, № 4
- Ross P. L. /2007/: The Transmogrification of Self-Defense by National Rifle Association-Inspired Statutes: From the Doctrine of Retreat to The Right to Stand Your Ground, *Southern University Law Review*, № 1
- Simić I. /2000/: *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije. Treća knjiga*, Beograd
- Simić I., Trešnjev A. /2008/: *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije. Osma knjiga*, Beograd
- Smith E. /2011/: The Problem with Reasonable Force: Rebalancing the Law in Favour of the Householder by Adopting Alternative Jurisdictional Approaches, *Southampton Student Law Review*, № 1
- Speziale M. J. /1976/: Is House a Castle?, *Connecticut Law Review*, № 1
- Srzić N. /1986/, u: *Komentar Krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine* (N. Srzić, red.), Beograd
- Stockdale F. /2016/: Withdrawing A License to Kill: Why American Law Should Jettison 'Stand Your Ground' and Adopt the English Approach to Retreat, *Boston College International & Comparative Law Review*, № 2
- Stojanović Z. /2017/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd
- Škulić M. /2017/: Anglosaksonska doktrina „odbrane zamka“ u krivičnom pravu SAD i ne-moguće refleksije na nužnu odbranu u srpskom krivičnom zakonodavstvu, u: *Kaznena reakcija u Srbiji. Deo 7* (Đ. Ignjatović, ured.), Beograd
- Thompson S. D. /1880/: Homicide in Self-Defence, *American Law Review*, № 8
- Vuković I. /2011a/: Isprovocirani napadi i druga ograničenja nužne odbrane, u: *Kaznena reakcija u Srbiji. Deo 1* (Đ. Ignjatović, ured.), Beograd
- Vuković I. /2013/: *Krivična dela nepravog nečinjenja*, Beograd

Vuković I. /2017/: Nužna odbrana imovinskih dobara, u: *Kaznena reakcija u Srbiji. VII deo* (Đ. Ignjatović, ured.), Beograd

Vuković I. /2011b/: O socijalno-etičkim granicama nužne odbrane uopšte i situacije krajnje nesrazmere dobara, u: *Pravni sistem i društvena kriza. Sveska 2* (Z. Isailović, ured.), Kossowska Mitrovica

Weaver Z. L. /2008/: Florida's 'Stand Your Ground' Law: The Actual Effects and the Need for Clarification, *University of Miami Law Review*, № 1

*Zbirku sudskih odluka iz oblasti krivičnog prava /1972/, Beograd*

*Igor Vuković*

Faculty of Law, University of Belgrade

## “STAND YOUR GROUND” AND “CASTLE” DOCTRINES – DEFENSE OF A DWELLING OR OTHER PLACES FROM ANGLO-AMERICAN AND EUROPEAN LEGAL PERSPECTIVE

### SUMMARY

Although self-defense belongs to the classical criminal justice institutes, over the last few decades its boundaries have been re-examined in the legislation and comparative case law. While European law traditionally consider that the attacked person is not obligated to retreat from the attacker, in Anglo-American law this rule was only effective when it came to the defense of dwellings. At the beginning of the 21<sup>st</sup> century, the self-defense was reformed in many US states, with the introduction of a subjective criterion, when the rejection of the attack by the deadly force is to be considered necessary, and the introduction of several legal assumptions, which, in effect, greatly increased the number of cases where the murder of the attacker was justified. While extending the right to a self-defense increases the likelihood of possible abuse, the fact that in the Serbian judiciary the justification on this basis applies very restrictively does not encourage. The author points out that it is necessary to allocate defense of dwellings from the general regime of self-defense, and to overcome the inertia of courts on that basis by a different legislative approach.

**Key words:** self-defense, doctrine “stand your ground”, doctrine “castle”, dwelling, vehicle.

Dr Slobodan P. Stojanović\*

## DRŽAVNI SUDOVI – PERSPEKTIVE

*„Klanjajući se diktatima političkih gospodara, postali ste partneri u zločinu ubistva sudske nezavisnosti i integriteta. Prodali ste svoju dušu đavolu, trampeći vašu savest za materijalnu dobit, lagodnost i sigurnost službe...“*

(Iz govora Anwara Ibrahima, opozicionog lidera, nakon čitanja presude Federalnog suda Malezije od 10. februara 2015, World Observer Online, 13 February 2015.)

**Apstrakt:** Osnovna uloga države treba da bude u poboljšanju, ili bar očuvanju na zadovoljavajućem nivou uslova života građana koji žive u njoj. No, kako u svetu, tako i u Srbiji svakodnevno se ispoljavaju okolnosti koje govore čak upravo suprotno. U sistemu države jedna od osnovnih poluga je pravosuđe gde se po značaju posebno ističu sudovi. Stoga je ne samo logično, nego i empirijski lako utvrdivo da u lošoj državi ne može funkcionisati dobro pravosuđe. Pa i obrnuto. S druge strane, istina i pravda, kao osnovni civilizacijski aksiomi i uslovi opstanka čovečanstva, ali i temelj ljudskih prava, u principu i u najvažnijem su kao ekskluzivitet povereni takvim državama i takvim sudovima. Pod takvim postavkama se ovde, autor ne samo pita da li to tako treba da ostane, nego i daje eksplicitan odgovor da to tako više ne može ukoliko želimo bilo kakav napredak i iole prihvatljivu životnu perspektivu. Došlo je vreme da se rezultati sadašnjih rešenja, naročito uloge države, prvo analiziraju, zatim da se o tome dobro razmisli, da bi se konačno pristupilo kapitalnim promenama u odlučivanju o istini i pravdi.

**Ključne reči:** država, sudovi, istina, pravda, perspektive.

### 1. OSNOVNE POSTAVKE

Sasvim smo svesni toga da već sam uvod ovog rada može izazvati izvesno podozrenje, pa i otpor konformistički orijentisanog dela pravničke javnosti. No, mislimo da već i takvo podozrenje čini dodatni argument koji govori u prilog opravdanosti postavljanja ovakvog pitanja. Naime, isto može postojati samo tamo gde postoji čvrsto uverenje da od sadašnje koncepcije sudova i njihovog rada ne može postojati ništa značajno bolje i da istoj predstoji večna i sjajna perpektiva, uz manje ili veće kozmetičke izmene. Takvo uverenje očigledno ne delimo i to je ono što čini suštinu ovog rada.

---

\* advokat iz Beograda, [slawyer@ptt.rs](mailto:slawyer@ptt.rs)

Metodološki, polazimo od globalističkih postavki. Međutim, akcenat je svaka-ko na nacionalnom planu. Sprega između ova dva nivoa je očigledna, a Srbija je jedan od veoma značajnih egzemplara svega onog negativnog što u ovoj oblasti postoji na globalnom planu.

Naše osnovno polazište je stav da su istina i pravda isuviše dragocene stvari za čovečanstvo da bi ostale ekskluzivitet država. Ili, zašto bi pravdu, preko svojih sudova, delila samo država?

Danas, nacionalni sudovi su samo refleksija država, a internacionalni samo njihovi derivati. Ali, da li se u celom svetu na prste mogu nabrojati države koje bi mogle dobiti neku skromnu pozitivnu ocenu? Velika većina država je u nevoljama, mnoge su kako je to već uobičajeno u svetu terminološki prihvaćeno „failed states“.<sup>1</sup> Poneke su, šta više, „rogue states“<sup>2</sup>. Pri tom su ogromna i sveopšta prezaduženost i finansijska kriza samo jedan od negativnih pratećih činilaca.

A sve to, u generalnim crtama, više ili manje, moraju biti i njihovi sudovi. Sudovi i zakoni koje oni primenjuju su nešto što je najbliže i najtešnje vezano za funkcionisanje vlasti jedne države.

Dakle, nemoguće je zamisliti „propale“ države, a da u njima nisu i „propali“ sudovi. Pri tom, sve je to neraskidivo vezano i sa negativnom kadrovskom selekcijom. Kadar koji nije po volji vladajuće garniture, nema nikakve šanse da zauzme odgovarajuća mesta,<sup>3</sup> čime se kako na nacionalnom, tako i na internacionalnom nivou ne samo upropašćavaju najbolji ljudski resursi, nego i dovode u prvi, odlučujući plan najgori kadrovi. I to donosi tome adekvatne rezultate. Naravno, to se odnosi i na sudska mesta, posebno ona najistaknutija. Od takvih država i na njima zasnovanim mehanizama se ne može očekivati nikakav napredak i ništa dobro.

Konačno, nije nikakva tajna da kriminal sve više traži svoje mesto u politici. I konkretno, u državnim funkcijama, te kad to ostvari, svoje ciljeve i dejstvo usmerava i na sudove kao državne organe. Nema sumnje, određeni oblici kriminalne delatnosti, naročito u obliku organizovanog kriminala su vrlo racionalne delatnosti. U tom pravcu, motivi kriminala usmereni prema državi i osvajanju svih njenih poluga su daleko značajniji od samih ekonomskih motiva. Prilike za isplative kriminalne

1 Engl.; propale, neuspele države. Kako ozbiljni analitičari tvrde, čak su i SAD „failed state“ v. naprimer, intervju dr Pol Kreig Robertsa (Paul Craigh Roberts), bivšeg pomoćnog sekretara Trezora SAD, jednog od urednika Vol Strit žurnala i profesora političke ekonomije Džordžtaun univerziteta u Vašingtonu, dat 2.6.2010. u Global Research publikaciji.

2 Engl.: nasilne, nepredvidive, naopake države, kako su naprimer SAD etiketirale Severnu Koreju, Iran, Libiju i dr.

3 Koliko je nakaradan ovaj u svetu opšteraišireni mehanizam i štetan po njegov napredak, može pokazati i samo jedan primer. Tako na primer, Nelson Mendela, sve do sedamdesetih godina svog života nije imao ni najmanje šanse da postane čak i najniži činovnik u svojoj državi, a još manje u nekom međunarodnom telu ili organu koji se skoro uvek biraju na predlog ili uz saglasnost matične države. Tako, najbolje što postoji u svetu ostaje neiskorišćeno. S druge strane, iz nekih despotskih, diktatorskih i primitivnih država i sredina, delegiraju se u međunarodne organe predstavnici koji su „po meri“ tih država. Očigledno, još jedna velika manjkavost državama zasnovanog sistema. I često, izvor zabluda o funkcionisanju međunarodnih organa. Da zlo bude veće, iz zemalja koje su sklone agresijama, a to su pre svega razvijenije zemlje, bira se kadar koji odgovara potrebama tih zemalja.

radnje su, u politici ne samo daleko izraženije, nego i skoro lišene onoga što je kriminalu najveći problem, a to su brojni i veliki rizici takve delatnosti. Političari, čak i oni na beznačajnim mestima, po pravilu ne odgovaraju za kriminalne radnje koje su na tim funkcijama izvršili. Štaviše, kriminalac će u politici dobiti čak i ono što je nezamislivo, a to je visoko uvažavanje od strane većeg broja građana. Određenoj grupi kriminalaca, kao što su na primer prevaranti, za angažovanje u politici nije potrebno gotovo nikakvo prilagođavanje u ponašanju. Moguće je, ponekad, da je potrebna samo još lažna ili kupljena diploma. Stoga, kod ove grupe ljudi ideologija koja je jedini pokazatelj vezanosti za politiku zapravo i nije važna, kao i to da uopšte nije važno u kojoj će partijskoj grupi biti. Važno je samo ostvariti određeni kriminalni cilj. Ovo je posebno primetno kod organizovanog kriminala koji, po definiciji, podrazumeva i teži što većoj povezanosti sa političkom vlasti.

U državama kao što je Srbija primetan je i strahovito loš uticaj na sudove koji kriminalizovani političari ličnim primerom čine. Svedoci smo svakodnevnog bezakonja od strane najviših vrhova vlasti, podržanog i od strane skoro svih medija. To svakako ima velikog uticaja na sudove, još više na ogromnu masu građana koji povratno, kao javno mnjenje, takođe utiču na sudove. Pod takvim okolnostima i u takvom ambijentu slabi i gubi se čak i osećaj za pravdu, pa i predstava o tome šta je dobro, a šta zlo.<sup>4</sup> Tako dolazimo do toga da sudovi i sudije, okruženi morem svakodnevnog bezakonja i nemorala koje čine političari u drugim oblastima funkcionisanja države, sve mogu, bez obzira na zakone i činjenice. Kriminalno ponašanje pojedinaca i segmenata državne vlasti u Srbiji više čak nije ni skriveno, očito je i zapaženo kod ogromne većine građana.<sup>5</sup> Konačno, sudije znaju da ih takvi i biraju i da od njih zavise.

Posebnu sistemsku perversiju čini to da više sudske instance ne koriguju rad nižih, što bi bilo normalno. Naprotiv. Što je viša sudska instanca, u principu, kvalitet rada je lošiji, i to je opšti utisak. Ovo ne iznenadjuje. U koruptivnim sistemima do viših mesta se dolazi putem jače i obavezne korupcije, za niža, korupcija nije baš uvek neophodna.

Bezbroj je danas korumpiranih političara u najširem smislu te reči, mnogi čak i nesvesni toga da to što rade jeste korupcija i kriminal. Svaki od njih u većoj ili manjoj meri ima upliva i na rad sudova, počev od izbora sudija i formulisanja osnovne regulative. Takvi se u principu, često polazeći od ličnih iskustava, zalažu baš za najgori izbor kadrova u sudovima kako bi mogli da ih ucenjuju i njima manipulišu.<sup>6</sup>

4 Setimo se samo Biblijske priče o Adamu i Evi i saznanju dobra i zla.

5 Tako jedan izvanredni, iskusni i veoma visoko pozicionirani policijski funkcioner kaže: „Učešće u organizovanom kriminalu državnih službenika i same države u lokalnim bandama, kontrolisanje kockarskih bandi, prostitucije, držanje reketa u formi „zaštite od reketa“, profitiranje na ilegalnoj trgovini narkoticima. U proteklih dvadeset godina najbolje se videlo da je država stajala iza organizovanog kriminala, Dafiment banke, Jezde, Kipra, raznih od danas nerazjašnjenih ubistava političkih neistomišljenika, raznih vrsta monopola i dr.“ – J. Bogić /2011/: *Zakonom protiv zakona. Uzroci i posledice demokratske anarhije*, monografija, Beograd, str. 190.

6 Tako na primer, političar Boris Tadić, bivši Predsednik Srbije, je u Ustavni sud Srbije, kao najvišu sudsku instituciju države (kako to definiše praksa Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu), postavio za sudiju lice za koje postoji ozbiljna sumnja i ozbiljne prijave da je prilikom otmice jednog advokata lično primilo novac za otkup a drugoga koji je vezan za aferu prodaje ocena na

A nije u pitanju samo kriminalno ponašanje pojedinih sudija, isto toliki je problem njihova neukost i nerad.<sup>7</sup> I to je jedan od razloga zašto u pravosuđu nema mnogo kvalitetnih kadrova koje pitanje se proteže sve do pitanja zašto je pravosuđe u značajnoj meri kriminalizovano.

Zbog toga su rezultati postojanja i rada takvih sudova sve gori, a dalje perspektive zasigurno nisu bolje. Nije zato ni malo čudno da su sudovi izgubili svaki autoritet kod javnosti o čemu govori i statistika poverenja koju možemo videti svakodnevno u medijima. I, da se ne zavaravamo, „postoje i takve društvene sredine u kojima mogu uspevati samo gori društveni elementi, a ne bolji.“<sup>8</sup>

univerzitetu u Kragujevcu. Ni za neke druge sudije toga suda nema šta dobro da se kaže, iako se radi o instituciji koja bi morala biti na najvišem stručnom i moralnom nivou. Političari koji su nakon Tadića došli na vlast takođe u principu podržavaju ovakvu „kadrovsku politiku“. I ako bi takve sudije u nekom konkretnom slučaju rekly da moraju da sude „po zakonu“, korumpiranim političarima je, da bi ishodili sudsku odluku po svojoj volji dovoljno da kažu: „Da, sve ćemo po zakonu“. No, čak je i ovaj mehanizam, ali na jedan krajnje negativan način prevaziđen. Naime, svedoci smo funkcionisanja Parlamenta Srbije na način koji garantuje da niko ko nije slepi poslušnik vlasti i pristalica vladajućih stranaka neće biti izabran na bilo koju iole značajnu funkciju.

- 7 Da se nadovežemo na rad suda koji je naveden u prethodnoj fusnoti. Primera je bezbroj, navešćemo samo dva. U svom rešenju kojim odbija ustavnu žalbu (Už-1201/2011 od 21.05.2014. g.) jedini razlog takve odluke je to da sudije na dan odlučivanja (21.05.2014. g.) ne vide u čemu se sastoji prekoračenje nekih rokova u tome što je 14.04.1994. g. pravosnažnim rešenjem naloženo organima opštine Zemun u Beogradu izvršenje određene mere u roku od jednog dana (i o tome pokrenuta parnica 05.09.1994. g.) koja ni do danas nije izvršena, te da podnosilac žalbe nije obrazložio zašto bi to predstavljalo neko prekoračenje razumnog roka. S druge strane, u predmetu Už-5350/2011 od 27.03.2012. g. Ustavnom sudu nije nimalo smetalo to što je ceo prethodni postupak bio zasnovan na očigledno lažnoj činjenici da su u Prokuplju postojali evri već u prvoj polovini 2001. g., dok su u Evropu uvedeni sa 01.01.2002. g. Bez namere ikakvog vredanja, a sa namerom da se što adekvatnije izrazimo, mislimo da se ovde radi o svojevrsnoj „idiotizaciji“ sudova, što je inače prisutno i u nekim svetskim opskurnim političkim projekcijama. U takvom trendu se, neretko, nalaze i neki drugi najviši pravosudni organi Srbije. Tako na primer, Visoki savet sudstva po predlogu autora ovog teksta podnosi Disciplinsku prijavu protiv troje sudija Apelacionog suda u Beogradu zbog presude koju su doneli u predmetu Gž-7095/12 od 28.08.2013. g. Uvod i izreka te presude, obima oko pola strane, odnosili su se na jedan predmet, a ostatak presude (celo obrazloženje) na potpuno drugi predmet sa drugim strankama. Uzgred, izrekom je odbijena žalba potpuno suprotno odluci Ustavnog suda koji je više meseci pre toga doneo vrlo specifičiranu odluku po istom pitanju. No, Disciplinski tužilac Visokog saveta sudstva nalazi da u tome što se izreka odnosi na jedan predmet, a obrazloženje na drugi, nema „ni jedne vrste disciplinskog prekršaja“, te da se prijava odbacuje. To čini aktom 116–04–00550/2013–03 od 05.06.2014. Ovde valja naglasiti da građaninu – stranki čija se žalba odbija sa ovakvom presudom, u konkretnom slučaju, po zakonu, nije stajalo ni jedno pravno sredstvo na raspolaganju protiv takve presude. A radilo se o radnicima „Genex-a“ čiju imovinu je država rasprodala tajkunima, a njih isterala na ulicu, pri tom odbivši da iz dobijene cene isplati naknadu koja im je prema odluci o privatizaciji pripadala. S druge strane, Agencija za privatizaciju Republike Srbije je odmah naplatila svoje krajnje štetičinske „usluge“ i od toga poveći deo dala svome konsultantu, advokatskoj kancelariji „Horvat“ iz Zagreba na ime njenog podučavanja navedene srpske visokostručne specijalizovane Agencije u primeni propisa Republike Srbije. Konačno, ne treba smetnuti sa uma da je građanin koji je dobio ovakvu presudu dobio i nalog da plati enormni iznos sudske takse za istu. Opet, bez prava na žalbu i ikakvih drugih mogućnosti da se bori protiv plaćanja sudske takse na takvu odluku. Već i ovaj primer govori da ovakvi sudovi građanima čine samo štetu i da uopšte ne treba da postoje.

- 8 S. Jovanović /1906/: *Osnovi pravne teorije o društvu*, Beograd, str. 46.

Ovde valja istaći da se nekom obukom sudija ne može ništa učiniti. Štaviše, smatramo da je ta obuka u ovakvim okolnostima često kontraproduktivna, a predstavlja i trošak od kojeg nema koristi. Poštenje i moral se ne mogu naučiti na seminarima. Oni koji nemaju te kvalitete sa stručnom obukom će postati još veće štetočine, uz činjenicu da će zbog te obuke odsustvovati sa posla i potrošiti novac iz budžeta.

Ne treba smetnuti sa uma ni to da mnogi subjekti, bilo fizička lica, bilo pravna, izbegavaju da se obraćaju sudovima. Zaključuju da im je manja šteta nepravda koju trpe od bilo kakvog sudskog spora. Troškovi su ogromni, sporovi traju nenormalno dugo,<sup>9</sup> izgledi za pravično presuđenje nisu veći od izgleda za običnu sreću.<sup>10</sup> A „crne hronike“ po novinskim stupcima jedan su trag takvog „rešavanja sporova“. Mnogi pojedinci iako im je posve jasno da su „u pravu“ od ovakvih sudova ne očekuju nikakvu zaštitu te izlaz traže u najgorim alternativama. Štaviše, ne samo da ne očekuju zaštitu, nego najčešće očekuju samo dalje maltretiranje, dalju nepravdu i dalje materijalno upropašćavanje.<sup>11</sup>

Zapravo, u mnogim državama je i sasvim otvoreno deklarirano da sudovi ne moraju tražiti i utvrđivati istinu. Postoje samo određena „pravila igre“, tj. procedura putem koje se dolazi do presude gde je sasvim nebitno da li se tom prilikom utvrđuje istina, pa i pravda. Prioritete imaju navodno, ekonomičnost i nekakva procesna disciplina. Ovo poslednje, naročito u građanskim postupcima.<sup>12</sup>

- 
- 9 Autor ovog rada i pored svih nastojanja, uključujući i spor pred Evropskim sudom za ljudska prava (*Popović protiv Srbije*, No. 33888/05) nije još uspeo da okonča raspravu o šteti koja se čini jednoj porodici (sada je već treća generacija) od 1975. g. (tj. više od 40 godina) isključivo zaslugom pravosuđa Srbije. Nakon dobitka spora u Strazburu zbog izvršnog postupka koji je trajao 23 godine, trebalo je naknaditi štetu. U takvom kontekstu postupajuća sudija u predmetu Prvog osnovnog suda u Beogradu 61.P-47377/10 razvlači spor i ne zakazuje ročišta po 15 meseci. Zbog toga su usledile pritužbe Visokom savetu sudstva i njegovom disciplinskom tužiocu sa jedinim zahtevom da se suđenja zakazuju. Ovaj tužilac je ne samo zaštitio nesavesnog sudiju, nego je još i napao podnosioca prijave nizom lažnih tvrdnji i falsifikata, a usledila je i „osveta“ ne samo dotične sudije nego i njenih kolega kroz njihove predmete. Stoga je podneta i disciplinska prijava protiv Disciplinskog tužioca Visokog saveta sudstva, što je naravno, odbijeno. Prijavljena sudija je nakon toga unapređena u sudiju Apelacionog suda. Dakle, potpuno truo pravosudni sistem koji je neophodno što pre demontirati.
- 10 Ovaj autor je pred Tribunalom u Hagu kod neobrazloženih sudskih odluka koristio sledeći argument: bez valjanog obrazloženja može se „presuđivati“ i bacanjem novčića (ili bar nagađanjem), ili je neko kriv, ili nije (u parnici: ili je u pravu ili nije). Izgledi za „pravičnu i ispravnu“ presudu su 50%. Kod nekih sudija to bi bio sasvim dobar procenat.
- 11 U ovakvoj situaciji savestan advokat mora stranku koja dolazi po savet radi započinjanja postupka pred sudom, da upozna sa svim mogućnostima koje se realno i ne retko ispoljavaju pred našim sudovima. Dakle, i da joj kaže da je sasvim moguće da izgubi spor iako je u pravu, da će sud da joj naplati sudsku taksu koja ponekad prevazilazi više godišnjih prosečnih plata a da istu neće često moći regresirati od druge strane čak i kad dobije spor, te i da spor može trajati i nekoliko decenija.
- 12 Tako na primer, ako punomoćnik tužioca, nakon trideset održanih ročišta ne stigne na vreme na trideset prvo, gubi spor iako je sasvim sigurno da je njegova strana u pravu. Na primer, zbog kašnjenja gradskog prevoza. I tada se potpuno neopravdano gubi celo imanje ogromne vrednosti, a onaj koji je u pravu mora još da suprotnoj strani plati ogromne troškove. Zar nije ovo primer toga koliko sud može građaninu da nanese štetu? Moramo ipak dodati da tome još doprinose i loši zakoni, ali i da loše sudije ne primećuju da su zakoni loši pa i ne pokušavaju da o tome obaveste zakonodavca ili da osim bukvalno jezičkog, koriste i druga pravila tumačenja zakona.



Prednji zaključak potkrepljuje i činjenica da građani Srbije takoreći nisu ni osećili izostanak rada ovakvih sudova. To je ujedno njihova poruka da mogu i bez njih. Više puta po više meseci sudovi nisu radili zbog tzv. reformi pravosuđa. Poslednji put, čitavih 6 meseci zbog obustave rada advokata. Izgleda, neradom ovakvih sudova građanima nije naneta neka šteta. Izgubili su pravdu, ali izgubili su i nepravdu i uštedeli ogromne troškove. Zaustavljene su i određene sudske malverzacije. Da su građani prilikom ovakvih prestanaka rada sudova Srbije bili lišeni i svih troškova pravosuđa, sigurno je da bi efekat prestanka ovakvog rada bio pre pozitivan nego negativan.

Mora se priznati da u sudovima postoji i određeni broj moralno i stručno podobnog kadra. Takođe, ponekad se u sistem ugradi i po koje dobro rešenje. Međutim, sva ta sasvim povremena poboljšanja i izuzeci mogu igrati čak i negativnu ulogu tako što će zamagliti neizlečivu sistemsku grešku. I ta sistemski greška generalno vodi u sve veće nevolje. Sistemski greška se može ispraviti samo promenom pravosudnog sistema, tj. radikalnom promenom sudova pod državnom kontrolom.

Ovde ćemo navesti samo jednu od bezbrojnih manifestacija te sistemske greške, koja očigledno potiče iz politike. Ministar pravde je politička ličnost koja nažalost ima ogromne pravosudne kompetencije. Dovoljno je samo reći da je po položaju član Visokog saveta sudstva, kao i Državnog veća tužilaštva, i da se njegove mogućnosti kreću u većem delu iznad mogućnosti koje pruža prva funkcija pravosuđa oličena u Predsedniku Vrhovnog kasacionog suda. Da dodamo samo i to da postavlja i javne beležnike, kao i javne izvršitelje uz napomenu da su ovlašćenja tih institucija ogromna i da su čak preuzele i jedan deo kompetencija sudova. Srbija, zloupotrebom politike bira na ta mesta kadrove od kojih se može imati samo nesaglediva šteta i koji zapravo ne bi ni mogli raditi na tom mestu.

Ta sistemski greška se može posmatrati i iz jednog drugog ugla. Naime, u osnovi pravosudnog sistema postoje samo dve determinante. Prva su kadrovi, a druga je regulativa. Ukoliko su kadrovi problem, kao što je kod nas zasigurno slučaj, onda tu treba tražiti poboljšanja. Međutim, ukoliko se izvrši pogrešna procena pa se sa problematičnim kadrom traži izlaz u izmeni regulative, kao što je opet, kod nas zasigurno slučaj, nastaje prava katastrofa. Ide se pogrešnim putem, troše se vremenski i materijalni resursi i problem nikad neće biti rešen. Što je još gore, prebacujući „krivicu“ na postojeću regulativu, ista se bez ikakve opravdane potrebe menja najšeeće tako što se iznalaze gora rešenja, pa se, uz „pogrešan kadar“ čak i ispravna regulativa pretvara u neispravnu, uz istovremene velike potrebe, zastoje i troškove. Stvara se jedan potpuni haos iz kojeg nema izlaza. Sve radi obične obmane građana „da se nešto radi“ i da su Parlament i eksperti veoma angažovani i produktivni. Posebno karakteristična za ovakav pristup je krivičnopravna i privrednopravna regulativa.

Takav kadar očigledno nije sposoban čak ni da locira probleme pa se na primer krivičnopravna regulativa okomila na privredu, porodicu<sup>13</sup> i seks,<sup>14</sup> dok se glavni

13 Ovo je suprotno duhu čl. 8. Evropske konvencije o ljudskim pravima pa i praksi Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu koji upućuju na veoma ograničene intervencije države u porodični život.

14 U i ovom pogledu bi se moglo dosta toga reći, dovoljno je samo podsetiti se proširenja represije za posedovanje dečje pornografije kojoj u osnovi stoji Orvelovski projekat sa porukom „imaš

problemi Srbije koji očigledno potiču iz politike, posebno najtežih zloupotreba izbornih prava, a kao što vidimo i teških zloupotreba u pravosuđu, i ne primećuju.

Na ovakvo stanje sudova u Srbiji treba nadovezati skoro potpuno isključenje bilo kakve ozbiljne odgovornosti sudija za svoj rad. Pri tom treba imati u vidu i sinergiju sa istovetnim položajem javnih tužilaca, da bi se dobila potpuna slika velike neodgovornosti i to institucionalizovane, potpuno posrnulog pravosuđa. Disciplinska odgovornost sudija je skoro kuriozitet, a još veći krivična. Paradoksalno, dok se u većini drugih društvenih oblasti krivično pravo ostvaruje sa sve većom represijom i sve strožim kaznama, kršenje zakona od strane sudija je zapravo sve blaže i u principu, podleže nečemu što se može već nazvati bagatelnim kriminalom za koji se sudi u skraćenom postupku. Tako na primer, ako sudsko veće očigledno u nameri da određenom licu nanese štetu i nemajući nikakav osnov za to, neopravdano osudi nekoga na 40 godina zatvora,<sup>15</sup> članovi istog mogu biti izloženi pretnji od šest meseci do pet godina zatvora.<sup>16</sup> Takvu presudu i sa istim motivima može potvrditi i drugostepeno sudsko veće pa će presuda biti pravosnažna i izvršna. I za sve to se preti, u krivičnopravnom sistemu Srbije, bagatelnim kaznama i sumarnim postupkom iako se ovakvo ponašanje sudija sasvim prikladno u pojedinim slučajevima može kolokvijalno nazvati „sudskim ubistvom“.

Najzad, treba imati u vidu i sve veće prisustvo nečega što se u SAD već otvoreno definiše kao „lawfaring“,<sup>17</sup> a što je u Srbiji itekako prisutno i to ne samo sa globalnim efektima nego sve do nivoa uticaja na donošenje sasvim pojedinačnih presuda na najštetniji način.

No, krivica za takvo stanje u sudovima svakako leži na domaćim institucijama i pojedincima. Beskrajn je niz, za običnog građanina nepojmljivo štetnih i nerazumnih sudskih odluka u Srbiji. Svakim danom u sve većem broju, pa ćemo ovaj deo izlaganja zaključiti još jednim primerom koji dovodi čak i do razmišljanja na koji način, ne isključujući i legalnu pa i legitimnu primenu sile, građani treba da se brane od ovakvih sudova.

pravo da zaviriš u svačiji kompjuter i da hapsiš po celom svetu, a putem virusa svakog možeš učiniti „izvršiocem dela“. Sve uz pretnju kaznom koja je u nekim državama stroža nego za genocid.

- 15 Motivi nisu bitni, teško ih je i utvrditi, ali to može biti na primer, po nalogu pojedinaca iz vlasti da se potpuno neopravdano osude na najteže kazne pojedinci, a možda i hiljade njih, koji se toj vlasti suprotstavljaju, ili na primer, zato što je osuđeni pojedinac otkrio teško krivično delo koje je izvršio neki „vođa“, itd, mogućnosti su neiscrpne.
- 16 V. odredbu čl. 360. Krivičnog zakonika Srbije od 2005. g. sa izmenama i dopunama koja inkriminiše krivično delo Kršenje zakona od strane sudije, javnog tužioca i njegovog zamenika.
- 17 Ova disciplina se uzdiže do nivoa kvazi nauke kojoj je cilj da se upotrebom ili zloupotrebom prava ostvare zapravo ratni ciljevi tj. ono što se nekad postizalo samo ratom. Ali i šire od toga, zapravo „sejanje pravnog otrova“ radi postizanja određenih efekata. Stoga i kovanica „lawfare“ od „warfare“ (engl. vođenje rata). Termin je popularizovan 2001. g. u govoru generala Čarlsa Danlopa (Charles Dunlop) na univerzitetu Harvard koji ga je definisao kao „strategija upotrebe ili zloupotrebe prava kao supstituta tradicionalnih vojnih sredstava da bi se postigli operacioni ciljevi“ – Charles J. Dunlop, Jr /2008/: *Lawfare today: A Perspective*, Yale J. International Affairs 146. Jedan od vidova je implementiranje štetnih rešenja u drugim državama putem „dobronamernih“ saveta i uputstava, što kod neukih i izuzetno poniznih političara i sudija jedne zemlje biva najsvesrdnije prihvatano.

Tako je Privredni sud u Beogradu u izvršnom predmetu 4.I.br. 2156/2013 uz asistenciju većeg broja radnika policijske stanice Savski Venac, dana 14.04.2014. g.<sup>18</sup> izvršio neverovatan razbojnički čin u poznatom restoranu „Avala“ u Beogradu, preko puta stadiona „Crvene zvezde“ i to u vreme kada su gosti restorana ručali. Privredni sud je doneo rešenje koje glasi na prinudno iseljenje 162 m<sup>2</sup> prostora (iako je titular toga uknjižen na samo 104 m<sup>2</sup>), a onda je na osnovu toga legalni višegodišnji zakupac prostora od 324 m<sup>2</sup>, iako nije nikad ni bio pozvan da učestvuje u tom sudskom procesu izbačen i iz preostalih 162 m<sup>2</sup>. Predstavnik suda i prisutni policajci su odbili da se bilo ko od njih legitimiše pa je punomoćnik zakupca, nalazeći se upravo u grupi većeg broja policajaca, telefonom pozvao dežurnu službu policije da ih zaštiti od nasilja koje vrši sud i policija. Privredni sud i policija su tom prilikom oteli zakupcu svu njegovu imovinu koja se tu nalazila u vrednosti od oko 200.000 evra. Odbili su da mu za to daju bilo kakvu potvrdu,<sup>19</sup> nisu mu dozvolili da prisustvuje bilo kakvom popisu, a odbili su i da njegove stvari izbace napolje gde bi ih on preuzeo. Oteli su i veliku metalnu kasu sa gotovim novcem, čekovima i dokumentacijom. Do danas zakupcu nista nije vraćeno od imovine koju mu je oteo Privredni sud u Beogradu uz asistenciju policijske stanice Savski Venac, verovatno su plen odavno razdelili. Naravno da je oštećeno lice sve učinilo da mu se vrati oteta imovina, od krivične prijave policiji, do viših policijskih organa, pa i Ministru policije, od kojih je dobio samo informaciju da se nešto navodno radi po njegovoj prijavi. Podneta je i krivična prijava protiv sudije koja je donela rešenje o ovakvom izvršenju i drugih lica, a koja nije ni odgovorila na bezbrojne zahteve oštećenih lica da im se vrati imovina, odnosno da im se dozvoli da je preuzmu bez obzira gde se nalazi (Marija Elizabeta Štulić).<sup>20</sup> Tu prijavu je nadležno tužilaštvo u roku od par dana odbacilo, a Apelaciono tužilaštvo odbilo prigovor u još kraćem roku očigledno i ne upuštajući se u osnovanost prijave. Druga lica koja su učestvovala u tom postupku, pre svega izvršni poverilac i izvršni dužnik takođe odbijaju da daju bilo kakvu informaciju o otetoj imovini.

Autoru ovog rada, kao punomoćniku u poslednjem navedenom primeru, preostalo je jedino da ovakvo svoje iskustvo sa sudovima Srbije prenosi kolegama širom sveta. Kao što i oni prenose negativna iskustva sa svojim sudovima.

Konačno, „pravda“ je u Srbiji i neverovatno skupa pa i sa tog aspekta potpuno nedostupna čak većini građana. Ovoga puta neće biti reči o advokatskim uslugama. Sudske takse su u većini slučajeva enormne, a razrezuju se i naplaćuju i tamo gde očigledno ne treba da postoje. Tako na primer, naplaćuje se taksa na žalbu i na reviziju, koje akte podnosi stranka, a nakon kojih se, po pravilu, neposredno donosi odluka suda po tom pravnom leku pa se onda naplaćuje i sudska taksa za žalbu i za

18 O tome je sledećeg dana pisala i dnevna štampa, v. „Blic“ i „24 časa“.

19 Da podsetimo, čak i najgorim kriminalcima od kojih se oduzima na primer, oružje ili droga, daje se potvrda o oduzetim predmetima.

20 Smatramo da je kritika rada pojedinih, a mnogobrojnih sudija, bez pominjanja imena po sve neefikasna i da do sada nije dala nikakve rezultate, te da je krajnje vreme da se kritika nečijeg rada veoma precizno locira. Sem toga, ovo je poželjno i u cilju zaštite savesnih sudija ali moramo napomenuti da nažalost, ekstremno bezakonje kod pojedinih sudija daje „ton“ radu celog suda pa i većih segmenata pravosuđa.

reviziju.<sup>21</sup> Možemo primetiti da postojećem sudskom kadru u Srbiji ovo uopšte ne smeta, štaviše većina se trudi da ovu zabranu pristupa pravdi što doslednije sprovodi u ubeđenju da time čini uslugu državi koja pljačka svoje građane i lišava ih osnovnih ljudskih prava.

I na kraju ovog dela rada, da upotpunimo utisak o radu sudova u Srbiji, prisutno je i očigledno sve veće distanciranje sudova od pravne nauke. Nema pozivanja na stavove teorije, stavove pojedinih autoriteta, pa čak i na neke ranije značajne i prihvatljive sudske stavove. Stiče se utisak da je to kod postojećih sudova nešto sasvim nepoželjno i nešto što na momente gledaju sa velikim animozitetom.<sup>22</sup>

## 2. METODOLOŠKI PRISTUP

Dve su osnovne postavke koje treba definisati u radu sa ovakvom orijentacijom. Pri tom, da ostavimo po strani podelu na nacionalni i međunarodni aspekt organizovanja i rada sudova, te se na međunarodni aspekt samo sporadično osvrćemo. Kriza sudova je međutim, prisutna i tamo, pa čak i kod sudova koji se bave zaštitom ljudskih prava, na primer, Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu. Ovaj sud i nije ništa drugo do priznanje teške krize nacionalnih sudova jer se bavi upravo zaštitom građana od povreda koje im nanose nacionalni sudovi a koje svojim brojem ukazuju na izuzetnu masivnost. No, i taj sud radi u poslednje vreme kao refleksija nacionalnih sudova. Specifičnost mu je u tome da katastrofalno loše radi tamo gde i nacionalni sudovi tako rade, a bolje tamo gde su i nacionalni sudovi bolji. To je moguće zahvaljujući činjenici da radi po sekcijama koje su opredeljene prema određenim državama, sa najčešće odlučujućim uticajem kadra (sudijskog ili pomoćno-stručnog koji po svojoj slobodi servira sudijama suštinu predstavlke) iz države protiv koje je uperena predstavlka Evropskom sudu.

Prva postavka je ocena postojećeg stanja, što je već učinjeno na jedan najopštiji način, i što, čini nam se, nimalo nije teško i nepouzđano. Rad sudova, kao državnih organa, ne zaslužuje prelaznu ocenu. Upravo naša zemlja je jedan od najboljih argumenata i dokaza u prilog prednje konstatacije uzevši to pitanje u globalu. Glavni uzrok tome su politika i izvršna vlast koje su odavno ušle u sferu bitnog uticaja na funkciju

21 Koliko to može iznositi ilustrovaćemo jednim skorašnjim primerom. Rešavajući po reviziji izjavljenoj od strane privrednog društva koje već duže vremena nema nikakvog poslovanja i koje čini samo vlasnik sa malom penzijom kao jedinim primanjem, Vrhovni kasacioni sud je u predmetu Prev. 300/2016 doneo presudu dana 30.03.2017. g. (sudije D. Slijepčević, B. Stanić i G. Ajnšpiler Popović) kojom se revizija odbija. Presuda od 3,5 strane sadrži svega par rečenica obrazloženja, (po našem mišljenju, koje ovde nije bitno, potpuno pogrešnog koje ne zadovoljava ni standarde studenta početnika). Za to (reviziju koju je on pisao i sudsku presudu) je ispostavljen podnosiocu revizije „račun“ od ukupno 1.489.511,50 din. (oko 12.500 evra) koji iznos se u slučaju neplaćanja u roku od 8 dana može znatno uvećati. Taj iznos je za podnosioca revizije viši od njegove petogodišnje penzije, tj. njemu je pristup čak i takvoj „pravdi“ praktično zabranjen. Da ponovimo, ne radi se o celom procesu, nego samo o jednom jedinom aktu veličine 3,5 strane.

22 Autoru ovog rada u 99% slučajeva pred svim sudovima, posebno pred Ustavnim sudom, sudovi brišu titulu „dr“ iako je on uvek ističe. Tako nešto ne samo da nije u skladu sa zakonom, posebno sa advokatskom firmom koja stoji i na pečatu i memorandumu, nego ukazuje i na nedostatak elementarnog vaspitanja, kao i na izuzetno niske moralne, pa i stručne, kvalitete sudijskog kadra.

presuđivanja i tu je sve više politike. Počevši od odabira ljudi koji vrše tu funkciju. Naravno, to se pre svega odnosi na vladajuću politiku koja je neraskidivo vezana za vlast. Tako su sudovi postali instrumenti vlasti. Neretko, upravo glavni instrumenti vlasti. Sud je postao osnovna politička poluga. Tu su pravda i istina potisnuti u potpuno drugi plan i ispoljavaju se samo kada su neophodne kao paravan političkim ciljevima.

Druga postavka je neuporedivo više problematična, a to je pitanje šta može da zameni državne sudove i koja su sve poboljšanja moguća. Čini se da je nemoguće dati jedan generalni, naročito jedinstveni odgovor, posebno u ovoj fazi razvika svetskih pravosudnih sistema. Naravno, velike razlike i specifičnosti postoje i u raznim vrstama sudskih tela sa uveliko različitim kompetencijama. Cilj ovog rada je da ukaže samo na neke moguće pravce traganja za takvim rešenjima, kao i na potrebu za time.

Možda upravo na ovom mestu treba reći nešto o odnosu ovih razmišljanja sa abolicionističkim, pa i anarhističkim pristupom. Mada se u ovim razmišljanjima ne daje definitivni stav o optimalnom pravcu promena, može se reći da ista imaju nekih dodirnih tačaka sa obe pomenute orijentacije, ali da se nikako ne mogu sa istima poistovetiti. Pre svega, abolicionizam je vezan za krivično pravo dok se ovde razmišlja o odlučivanju u najširem mogućem pravnom prostoru. Hronološki gledano, čini se da je najrealnije radikalne promene izvesti prvenstveno van krivično-pravne oblasti. Drugo, uopšte nije reč o ukidanju krivičnog prava, već o pitanju ko će ga i kako primenjivati.

Što se tiče nekih sličnosti sa pojedinim postavkama anarhizma, svakako da ovde postoji stav da ovakvu državu u mnogo čemu što je predmet ovog rada treba razvlastiti i da je ista pokazala i dokazala da se od nje mogu očekivati samo sve lošiji rezultati. Posebno, upravo za krivično pravo i krivično pravosuđe sve su prisutnija zapažanja da isto u ovakvim uslovima sve više samo po sebi postaje problem „jer se pretvara u nešto što umesto da zaštiti čoveka i njegove najvažnije vrednosti, počinje da ugrožava te vrednosti.“<sup>23</sup> Slično tome, Louk Hulsman primećuje da „zakoni i strukture, teorijski stvoreni da štite građanina mogu u izvesnim slučajevima da se okrenu protiv njega.“<sup>24</sup>

### 3. MOGUĆI PRAVCI RAZVOJA

#### 3.1. Opšte postavke

Pre svega, jasno je da bi jedna od osnovnih mogućnosti uspostavljanja nezavisnog sudstva morala podrazumevati sudove koji su nezavisni od države. Trojstvo u vlasti: zakonodavna, izvršna i sudska, nikako nije sveto. Dakle, neophodno je imati sudske institucije koje su odvojene od države. Ovde moramo napomenuti da su i internacionalni sudovi takođe emanati država i to po pravilu, onih najjačih i najuticajnijih.

23 Z. Stojanović /2016/: *Politika suzbijanja kriminaliteta*, edicija Crimen 37, Beograd, str. 132, 133.

24 Louk Hulsman, Jacqueline Bernat de Celis /2010/: *Izgubljene kazne, krivični sistem pod znakom pitanja*, edicija Crimen 17, Beograd, str. 15.

Pri tom, nije neophodno da ta odvojenost bude potpuno izražena u sva tri osnovna segmenta funkcionisanja pravosuđa: donošenju regulative uključujući i one koja reguliše subjekte funkcije presuđivanja, donošenju odluka, tj. presuđivanju i treće, izvršavanju tih odluka. Odvojenost treba da bude izražena, na prvom mestu, prilikom izbora presuditelja i njihovog rada.

Zapravo, država je najpotrebnija sudovima samo tamo gde je neophodan monopol sile. Radi sprovođenja izvršenja njihovih odluka. No, zar radi toga što raspolaze golom silom treba da bude jedini nosilac funkcije utvrđivanja istine i pravde putem sudskog odlučivanja? Sigurno je da ne. Monopol prinude, već sam po sebi nije dovoljna garantivna funkcija države za pravilan razvoj i primenu prava.<sup>25</sup> Bojimo se da je država, naročito kriminalizovana država, upravo zloupotrebljavajući taj monopol sile, od društva preuzela sudsku funkciju i pretvorila je u jednu od najsveobuhvatnijih i najefikasnijih mehanizama vlasti. Država je dobra da obezbedi prinudu kao sredstvo za nesmetan rad sudova, ali za sve ostalo, naročito i za odabir sudija, je loša.

Još je jedan veoma bitan opredeljujući faktor odnosa sudova i državne vlasti, a to je obezbeđenje materijalnih uslova funkcionisanja sudova. No, koliko je to dobro za sudove, još gori su negativni efekti. To je takođe faktor koji može uticati na sudsku nezavisnost od državne vlasti i politike, bez obzira što prikupljena sredstva bužeta u osnovi imaju imovinu građana. Stoga bi svakako bilo dobro da sudovi sredstva i samostalno prikupljaju, kao i da imaju veće ingerencije prilikom opredeljivanja budžetskih sredstava namenjenih funkcionisanju sudova. Uostalom, kada bi celokupan iznos sudskih taksa koje se sada određuju, pa i naplaćuju, bio namenjen sudovima, verujemo da bi to bilo sasvim dovoljno za sve objektivno iskazane potrebe sudova.

Pri svemu, u osnovi ustavnog položaja takvog sudstva mora da bude princip da je pravda uvek dostupna svakom građaninu, a ne samo bogatima i uticajnim kako to danas proističe iz političkih opredeljenja koja diktiraju uslove rada našeg pravosuđa. Tako na primer, sudska taksa za iole vrednije sporove pred privrednim sudovima, prolaskom predmeta kroz više sudskih instanci, može dostići i iznose od 20–30.000,00 evra.<sup>26</sup> Sudske takse pred privrednim sudovima u Srbiji su već hiljade privrednih subjekata upropastile i oterale u stečaj. Čak i onih koji su bili u pravu i dobili spor. Nažalost, privredni sudovi iako su im takvi podaci dostupni, prećutkuju tu činjenicu. Ipak, najveći doprinos privrednih sudova<sup>27</sup> u potpunom razaranju i

25 S. Stojanović /2000/: Novi sud za novi svetski poredak, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, br. 1–2, Beograd, str. 224.

26 U ovakvim slučajevima građani treba da se obrate privatnim sudovima, tj. arbitražama koje bi brže, jeftinije pa i kvalitetnije rešile spor. Međutim, tu sistem štiti nesavesnu stranku koja neće prihvatiti arbitražni sporazum te arbitraže ne može biti, jer su joj bolji izgledi pred državnim sudom gde osim razvlačenja postupka može, sasvim realno, čak i dobiti spor iako nije u pravu.

27 Te sudove bi ionako trebalo ukinuti. Pre svega više nemaju čime da se bave jer je preostalo veoma malo privrednih subjekata, a broj sudija je ostao isti kao i pre. Privredni nekog rada daju stečajni postupci i parnice povodom istih koje ustvari nisu privredni sporovi jer je privredna aktivnost prestala nego pre svega sporovi oko ostavine pravnih lica. Mali broj postojećih privrednih subjekata se retko usuđuje da se obrati privrednim sudovima, posebno zbog velikih troškova i neizvesnosti

uništenju privrede Srbije, time i gubitku mnogo hiljada radnih mesta i ugrožavanja egzistencije stotina hiljada, ako ne i miliona, građana Srbije, je dat kroz stečajne postupke mahom pokrenute i sprovedene u sprezi sa političko-bankarskim strukturom, što bi moglo biti predmet posebnog rada.

Uostalom, postoje i mnoge druge oblasti društvenog života i raznih aktivnosti gde država više nije nikakav nosilac i gde stvari funkcionišu i bez nje, odnosno na manjoj ili većoj udaljenosti, ali u svakom slučaju bez njenog odlučujućeg uticaja. Sa demokratizacijom društva država se u mnogim segmentima „razvlašćuje“. Razvlašćuje se čak i u upotrebi prinude, pomenimo samo privatna obezbeđenja, pa u određenom smislu čak i privatne izvršitelje.<sup>28</sup> Tu demokratizaciju mora da prati i demokratizacija sudova. Na koji način, još ćemo o tome nešto reći.

No, uporedo sa razvlašćivanjem države i politike u odnosu na sudove nameće se pitanje definisanja novih oblika kontrole rada sudova. Sudska samovolja i bezvlašće, da ne pominjemo nestručnost i nedisciplinovanost, su nažalost itekako mogući i bez uticaja politike i države. Pre svega korupcija, veoma je prisutna ne samo u odnosu na organe vlasti i političare, nego uopšte. Međutim, i ovo poslednje je dobrim delom rezultat uticaja vlasti i politike na izbor sudija i ponašanje u sudovima. Ipak, zaraza koja je sa politike prenet na sudove na znači da će se ti sudovi uvek ponašati u skladu sa voljom političkih moćnika, bar kada su u pitanju predmeti koji nemaju političkih implikacija. Postoje i lični i grupni interesi u sudovima koji mogu imati odlučnu ulogu,<sup>29</sup> sve na štetu istine, pravde, i konačno i najvažnije, građana.

Da li su sudovi oduvek bili državni organ? Istorija nam ukazuje da su sudovi stariji od države i da nije tačno da sudovi ne mogu bez države. Razni oblici plemenskih sudova bili su prisutni znatno pre nastanka država. Sudovi su bili vezani za kolektivitete koji su prethodili državi. Sudili su po pravilima koja su bila bazirana na moralnim normama. No, države su naprosto prisvojile sudove da bi im poslužili kao svoj instrument vlasti.

A da li su danas svi sudovi u državnim rukama? Odgovor je i ovde negativan. Brojna su sudska tela nad kojima državni organi nemaju odlučujući uticaj. Nažalost, radi se o sudskim telima sa još uvek manje značajnim i ograničenijim kompetencijama. Disciplinska tela sa svim atributima presuđivanja imaju kako neprofitne organizacije, još više i privredne kompanije i sportska društva. Ovi poslednji imaju čak i stalni međunarodni sud.<sup>30</sup>

---

ishoda ma koliko bili u pravu. Konačno, koliko je nama poznato, ovakvi sudovi posebne nadležnosti uglavnom i ne postoje u državama Evropske unije.

28 Zakonom o izvršenju i obezbeđenju iz 2015. g. (u celini stupio na snagu 01.06.2016. g.) ova institucija dobija naziv „javni izvršitelji“, kao i dodatne funkcije iz dotadašnje nadležnosti sudova. Ipak, država ostaje odlučujući faktor kako u izboru nosioca ovih funkcija, tako i u definisanju njihovog rada.

29 U predmetu koji je vođen pred Posebnim odeljenjem Višeg suda u Beogradu kolokvijalno nazvanim „Stečajna mafija“ (predmet K. P. 11/06), autor ovog rada je par godina bio jedan od branilaca i svo to vreme se nije mogao oteći globalnom utisku da je u pitanju bio obračun jače kriminalne grupe koja je stajala iza optužbe i slabije, koju su činili okrivljeni.

30 Tako na primer, Arbitražni sud za sport, kao međunarodno sudsko telo sa sedištem u Lozani, Švajcarska. Pod veoma ograničenim uslovima, moguće je odluke ovog suda preispitivati pred

Tom spisku bi se mogle dodati i razne nedržavne arbitraže, mirovna veća, narodni sudovi<sup>31</sup> i sl. Arbitraže su naročito prisutne u oblasti privrede, kako čisto nacionalne, tako i sa elementima inostranosti. Arbitraža je privatnopravni sistem vršenja pravosudne funkcije i njene odluke i postupak, su po pravilu, nezavisni od pravosudnih nacionalnih sistema.<sup>32</sup> Izuzetak je najčešće prisutan prilikom prinudnog izvršenja arbitražnih odluka.

Kod nas, mislimo da bi bilo jako korisno ustanoviti i institucionalizovati arbitraže pri advokatskim komorama sastavljene isključivo od advokata po izboru stranaka. Zapravo, u ovom poslednjem slučaju, sigurni smo da bi ovakve arbitraže bile i kvalitetnije ali i neuporedivo jeftinije i efikasnije od državnih sudova. Ako se osvrnemo na ovde date primere rada državnih sudova, kod ovakvih arbitraža bilo bi zasigurno nemoguće da sporovi traju po 30 godina, a u odnosu na troškove postupka, takve arbitraže bi se mogle zadovoljiti i sa 30 puta manjim iznosom nego što se od građana traži na ime sudske takse za jednu malu odluku sa besmislenim sadržajem.

Konačno, neophodno je izričito naglasiti da nikakva delotvorna promena nije moguća dok se društvo ne oslobodi presudnog uticaja loše i kriminalizovane politike. U društvu koje funkcioniše sa bezbroj teških neregularnosti neizvodljivo je obrazovati sudove koji će raditi regularno i koji će biti od samog početka potpuno imuni na takve neregularnosti.

### 3.2. Osnovna razgraničenja

Od čega poći, dileme su velike. Kao što su i mogućnosti. Pre svega, moguće su više ili manje radikalne promene. Potpun raskid sa državom kao prvi korak u transformisanju sudova, mislimo da bar u ovom trenutku nije realan. Ne samo da nije izvodljiv, nego nismo skloni da verujemo da bi izvesno odmah davao bolje rezultate. Međutim, moguće su zamene određenih sudova alternativnim rešenjima. Isto tako, manje izmene dosadašnjeg sistema su itekako moguće.

Pri tom bi valjalo imati u vidu i određene specifičnosti koje postoje zavisno od karaktera predmeta o kojem sud odlučuje.

### 3.3. Izbor presuditelja

Izmene na kojima treba najviše insistirati, i koje su od najvećeg značaja u funkcionisanju sudova jesu one koje se odnose na pitanje kadrova – sudija. U tome je moguće razlikovati dva momenta. Prvi koji se odnosi na pitanje ko bira sudije i po kojoj proceduri, i drugi, koji se odnosi na uslove za izbor sudija.

Švajcarskim Federalnim sudom. Vidi o tome više: *The New Oxford Companion to Law*, ed. P. Cane and J. Conaghan, Oxford University Press, 2008, str. 247.

31 U svom uvodnom govoru od 02.05.1967. g. u Stokholmu, prilikom osnivanja Raselovog Tribunala za suđenje SAD zbog zločina učinjenih u Vijetnamu, govoreći o izvorima moći koji mogu opredeliti formiranje suda, Žan Pol Sartr pominje sa jedne strane državu, a sa druge narod, v. o tome *Raselov sud*, izdanje Prosvete, Beograd, 1969, str. 19. Sem Raselovog Tribunala, ideja narodnih sudova, poznata još u staroj Atini kao *Eklesia*, realizovana je u mnogim prilikama tokom istorije i širom sveta. Postoji i Stalni narodni tribunal (Permanent People's Tribunal – PPT) sa sedištem u Rimu.

32 A. Jakšić /2007/: *Građansko procesno pravo*, izdanje „Službenog glasnika“, Beograd, str. 652–653.



Naše je mišljenje da sudije u velikoj meri treba da biraju građani. I to bez ikakvog uticaja politike i državnih organa. Ovo se naročito odnosi na sudije viših sudskih instanci. Sem toga, pokazalo se da ni rešenje po kojem druge sudije imaju velikog uticaja na izbor sudija nije dobro. Dogodilo se da korumpirano sudstvo bira sudije, pa nije potrebno ni nagađati u kom pravcu se takav izbor odvija.

Jedna druga varijanta koja se može kombinovati sa prethodno navedenom je da se u proces presuđivanja, kao potpuno ravnopravne sudije uključe i ne-državni kadrovi. Analogno ranije postojećim sudovima udruženog rada.<sup>33</sup> Na primer, iz redova istaknutih pravnika koji su potpuno nezavisni od politike i raznih pritisaka države i njenih činovnika.

U radu je već navedeno da postoje značajne mogućnosti u kojima sudska tela čine ne-državni kadrovi. Kao poseban primer koji je poslednjih par decenija ostvario značajne rezultate su *gacaca* sudovi<sup>34</sup> u Ruandi. Isti su sastavljeni od starijih i najuglednijih članova određenog društva. Mahom su sudili za genocid koji se 1994. g. dogodio u Ruandi. Presudili su hiljade slučajeva. Kazne su često veoma stroge i glase na veoma duge zatvorske kazne. Bez obzira na relativni laicizam ovih sudova, povezan sa tradicionalizmima u društvima u kojima se sudilo putem *gacaca* sudova, u konkretnim uslovima, ti sudovi su ostvarili pozitivnu ulogu. Naime, u konfliktu u Ruandi tokom 1994. g. bilo je oko 800.000 mrtvih i verovano srazmerno toj cifri i ogroman broj onih koji su učinili zločine. U takvoj situaciji postojeći Međunarodni Tribunal za Ruandu, kao i nacionalni sudovi Ruande imali su kapacitete za presuđivanje samo jednog izuzetno malog procenta zločina i učinilaca.

Prilikom izbora takvih sudija, mislimo da bi na prvom mestu trebalo da stoji moralni kriterijum i da je osnovni zahtev za jednog sudiju, ukratko rečeno, da bude pošten čovek. Shvatamo da bi definisanje ovog obično vrlo osetljivog kriterijuma bilo izuzetno teško. Ali, društvo koje nije u mogućnosti da shvati i definiše pojam poštenja, ne treba ni da postoji. Tako mora biti, kao što je to od biblijskih vremena bio uslov za sudiju tokom istorije i širom sveta. Tek na drugo mesto dolazi stručnost gde treba postaviti takođe visoke kriterijume, a onda radne osobine i lična hrabrost. Drugim rečima, sudiji je potreban integritet koji omogućuje suđenje svakom čoveku na bilo kojem položaju.

### 3.4. *Neki osnovni principi*

Osnovna polazna tačka u promeni sudskog sistema,<sup>35</sup> a koja u stvari čini najosnovniju postavku funkcionisanja sudova, je posve jasna. Sudovi služe da rešavaju

33 U svojoj višedecenijskoj bogatoj karijeri autor ovog rada bio je i sudija suda udruženog rada i bez ikakvih dilema svedoči da su ti sudovi bili neuporedivo bolji od sadašnjih sudskih veća za radne sporove.

34 Na jeziku Kinyarwanda koji se govori u Ruandi reč „gacaca“ bukvalno znaci „travnjak“, gde se po pravilu suđenja i odvijaju. V. o tome više slučaj Rwanda v. Nteziryayo and others, High Court of Justice, London, Judgement 28.7.2017.

35 Bilo bi potpuno degutantno upotrebiti termin „reforma pravosuđa“ i to ne samo zbog dosadašnjih bezbrojnih reformi koje nisu donele ništa dobro i koje su doprinele da se država decenijama unazađuje, sve uz enormne troškove, nego i zbog toga što bi ta promena morala biti na višem nivou od reforme u ubičajenom značenju.

probleme građanima,<sup>36</sup> posmatrajući to i pojedinačno i u globalu. Nikako ne služe tome da im još stvaraju probleme. A problem je građanima, čak i bez konačnog ishoda u odlučivanju sudova, već stvoren ogromnim troškovima i dugotrajnim vođenjem postupka.

Nažalost za više od četiri decenije rada pred sudovima Srbije, autor ovog rada i pored te jasnoće nije dobio nikakvo uverenje da je većini sudija to jasno.

U osnovne principijelne postavke svakako bismo svrstali i bezrezervno zaoštavanje odgovornosti sudija za svoj rad. I istorija pokazuje koliko štetočinski učinak može biti od rada sudija. Tako, u Nirnbergu im je posebno suđeno.<sup>37</sup> Tačno je da je akcenat suđenja bio usmeren ka ratnim zločinima, ali primetno je bilo da je optuženje glasilo i na period pre rata, kao i da su zločini bili usmereni i protiv domaćih građana. Generalni tužilac je, između ostalog, optužio za „sudska ubistva i druga divljaštva koja su učinili uništavanjem prava i pravde u Nemačkoj, koristeći isprazne forme legalnih procedura za progone, porobljavanje i istrebljenje u masovnoj meri.“ A u presudi se na jednom mestu kaže: „Ukratko, optužba je za svesno učestvovanje u široko nacionalnom od strane vlasti organizovanom sistemu nasilja i nepravde, u povredi zakona rata i čovečnosti, koje je izvršeno u ime zakona po ovlašćenju Ministarstva pravde a putem instrumentalizacije sudova“.<sup>38</sup>

U našoj sadašnjoj praksi se često čuje da je teško dokazati odgovornost sudija.<sup>39</sup> No, potrebno je samo prilikom suđenja sudijama primeniti iste one standarde koje oni primenjuju prema građanima pa će se videti da je to izuzetno lako. Pri tome, čak i kada bismo izabrali samo najpouzdanije slučajeve, tu odgovornost bismo nesumnjivo mogli utvrditi bar kod svakog trećeg sudije.

Pitanje odgovornosti sudija bi svakako moralo biti stavljeno u nadležnost posebnih sudskih i tužilačkih tela, sačinjenih isključivo od lica sa maksimalnim moralnim i stručnim kvalitetima, nezavisnih od bilo kakvih političkih ili drugih uticaja. Zapravo, to bi mogao biti čak i početni korak u nekoj istinskoj reformi pravosuđa.

### 3.5. *Inicijativa građana nosilaca prava*

Ovo je već područje za koje smatramo da pruža velike mogućnosti. To bi se moglo nazvati i inicijativom i delovanjem žrtava no, kako se ne radi samo o krivičnom pravu opredelili smo se za ovakav podnaslov.

36 Mnoge sudije, naročito u građanskim sporovima pokazuju da čak i ne primećuju da treba da rešavaju problem nepoznatog građanina, nego problem advokata koji ga zastupa, pa se sa takvom postavkom u mnogome i orijentišu prema predmetu. Povremeno se čak i pojedinim advokatima svete i to ni najmanje se ne obazirući na to što ustvari namerno čine štete samo, njima potpuno nepoznatim građanima koje zastupaju ti advokati.

37 Tačnije radi se o postnirnberškim procesima, u ovom slučaju suđenju od strane Vojnog tribunala III iz američke okupacione zone održanom tokom 1947. g, slučaj *United States v. Josef Altstoetter et al*, kolokvijlno nazvan „slučaj Pravda“ (Justice Case). Optuženo je 16 lica, devet iz Ministarstva pravde Nemačke, ostali su bili sudije i tužioci, većina je osuđena, svi na vremenske kazne zatvora, nekolicina i doživotno.

38 Presuda od 4.12.1947, str. 37.

39 Naravno, sve ovo treba primeniti i u odnosu na javne tužioce za koje moramo reći da su najveća „rak rana“ na telu pravosuđa Srbije.

Građanin ima inherentno pravo da štiti svoja prava i tu mogućnost koju mu je država skoro potpuno oduzela treba i mora da povрати i to u većoj ili nešto manjoj meri. To pravo zaštite država mu je oduzela, a da mu pri tom ne samo pruža svakim danom sve manju zaštitu, nego mu čini i neizmerne dodatne štete, kao što se može sagledati i iz primera prethodno datih u ovom radu. Radi se o raznim oblicima samozaštite. Najčešće, radi se o suprotstavljanju nasilnim aktima. *Vim vi repellere licet* ili sila se silom može odbiti.<sup>40</sup>

Sa stanovišta legaliteta ovde bi se pre svega moglo govoriti o institutima nužne odbrane<sup>41</sup> i krajnje nužde u krivičnom pravu ili dozvoljene samopomoći u građanskom pravu. Svi ovi pojmovi su dosta neodređeni i u praksi su skoro uvek podložni tumačenjima. Državni sudovi u Srbiji su ove mogućnosti uvek najrestriktivnije tumačili, što ni sa aspekta tehničkih pravila o tumačenju nema opravdanja. A mnogo manje sa aspekta čak i najosnovnijih ljudskih prava.<sup>42</sup> Iz ovog prava izvire i njegov ekstremni oblik, pravo čoveka na posedovanje oružja. I dok je ovo u većini država samo mogućnost, u malom broju zemalja, ali među kojima su SAD to je čak ustavom zagarantovano pravo građana.<sup>43</sup> Kako se može zaključiti, pravo na držanje i nošenje oružja u SAD je ustanovljeno Ustavom u dobroj meri da bi se građani zaštitili i od tiranije vlasti.<sup>44</sup>

No, napred pomenute pravne institucije podrazumevaju da se građani štite povređujući određena dobra ili prava drugih, i to zakon pod određenim uslovima dozvoljava. Međutim, daleko su brojnije, takoreći bezbrojne situacije u kojima građani štite svoja prava (pojedinačno ili grupno) putem radnji i akata kojima se, ne povređuju (u smislu regulativom zaštićenih dobara čija povreda u principu nije dozvoljena) prava i dobra drugih.<sup>45</sup> Takve mogućnosti su očigledno neograničene ali mogu se definisati samo prema konkretnoj situaciji.

Ovakvo delovanje građanina može imati i značajan efekat preventive, tako da bi se potreba za nekim presuđivanjem mnogo manje pojavljivala.

40 Justinijan, Digesta, VI vek.

41 Zanimljivo je da u Srbiji niko nije ni pomislio, još manje javno rekao, da su u poznatoj aferi „Savamala“ u Beogradu kada su nepoznata maskirana lica lišili slobode noćnog čuvara i druga lica, a zatim uništila određenu nepokretnu imovinu, bili ispunjeni svi uslovi za delovanje u nužnoj odbrani, posebno od strane naoružanog noćnog čuvara. Ovo pitanje se već proteže na razmišljanja o ozbiljnoj deficijentnosti u postojanju pravne svesti kod građana.

42 Vidi o tome naročito Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima UN, 1948, naročito čl. 12. Iz iste je sasvim vidljivo da su prava građanina zaštićena i u odnosu na delovanje sopstvene države, odnosno državnih aktera.

43 Ustav SAD, 1789, II Amandman, 1791, garantuje pravo na držanje i nošenje oružja.

44 Džejs Medison (James Madison), četvrti američki predsednik, popularno nazvan „ocem Ustava SAD“ je još januara 1788. u listu Federalist Paper No. 46 dao o tome detaljno obrazloženje. Svoje obraćanje Medison započinje rečima da je Američki narod nadređen kako federalnoj tako i vladama pojedinih država. I samo se iz njegovog izlaganja može jasno razumeti pominjanje milicije organizovane od strane naroda u Drugom amandmanu.

45 Na primer, građani neće uzimati kredite od određenih banaka, ili neće im davati svoj novac na štednju kako bi izbegli mogućnost da im te banke, jednostavno rečeno, otimaju imovinu. Ili, nepoštene izbore i nepoštene političare treba bojkotovati, itd.

#### 4. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Kao što je već rečeno, predmet rada je određena skica mogućih budućih promena i iniciranje razmišljanja na tu temu. Stoga nije neophodno prethodne zaključke o funkcionisanju pravosuđa potkrepiti sa još beskonačno mnogo primera. Može se reći, ti zaključci su u Srbiji čak i notorna činjenica. Isto tako, nije neophodno ukazivati i na bezbroj mogućih promena.

Mišljenja smo da već i samo razmišljanje na ovaj način treba da predstavlja podstrek i pritisak na posrnulo pravosuđe da se koriguje u pravcu savesnog, korektnog i kvalitetnog rada. Ovakvi sudovi treba da izgube ekskluzivitet u presuđivanju. Na momente se možemo zapitati kome su uopšte potrebni i da li građani od njihovog rada imaju više štete ili koristi.

Konačno, ovaj naš pokušaj razmišljanja o alternativama sadašnjem presuđivanju ne bi bio potpun ako u sistem promena ne bi bile uključene i određene komplementarne institucije kao što je pre svega, javno tužilaštvo, a zatim i advokatura. Međutim, laičku javnost, koja često „izvor zla“ pod dejstvom razne propagande vidi upravo u advokaturi, ne toliko negativne u odnosu na advokaturu, koliko pozitivne u odnosu na sudove i tužilaštva kao državnih organa, podsećamo da advokati ne pišu ni presude niti optužnice.

Naše društvo stremi ulasku u Evropsku uniju. Ali, kako tamo ući kad upravo najvećim zagovornicima te ideje nedostaje ono najosnovnije, a to je evropski način razmišljanja i ponašanja.<sup>46</sup> Prećutkivanje, podržavanje, pa i sprovođenje ponašanja čiji su primeri dati u ovom radu su sušta suprotnost ne samo demokratizaciji i slobodnoj kritici negativnih pojava, nego i prepreka bilo kakvoj mogućnosti da se dođe do iole zadovoljavajućih rešenja.

Razmišljajući na ovakav način smatramo da pravo pitanje koje se postavlja nije to da li bi nova rešenja bila dobra, nego da li bi to funkcionisalo gore nego sadašnji sudovi. Kada se tako postavi ključno pitanje, odgovor postaje sve neizvesniji. Štaviše, u tom vrednosnom sudu jedna veoma bitna komponenta skoro sigurno govori protiv državnih sudova – nova rešenja bi bila jeftinija, time i pristupačnija za ionako potpuno osiromašene i obespravljene građane.

Iz navedenog sledi da je došlo vreme da se započne potraga za bitnim promenama, pa i za alternativama „sudova u državnom vlasništvu“. Šta više, izgleda da je takav pravac nužnost.

Tek smo na početku istraživanja jednog ogromnog prostora i pronalaženja mehanizama koji će davati bolje rezultate. Naravno da tu postoji bezbroj prethodnih pitanja, počevši od terminoloških, pitanja formi, regulative, nadležnosti, o mogućnostima sprovođenja itd. Ovaj rad je samo skica za istraživanja u tom pravcu. Ali,

46 Pošto nemaju te kvalitete, naši političari prećutkuju najosnovniju komponentu koja je neophodna za ulazak u jedno napredno društvo u okviru Evropske unije. Za to je pored materijalne osnove, još više neophodno nešto što se na engleskom jeziku (od grčkog) formuliše kao *idiosyncrasy* – određeni model ponašanja i razmišljanja.

kao što je rečeno, mora se početi sa time. Istina i pravda se moraju sačuvati po svaku cenu. Država bez pravde je jednaka razbojničkoj družini.<sup>47</sup>

## POPIS LITERATURE

- Bogić J. /2011/: *Zakonom protiv Zakona, uzroci i posledice demokratske anarhije*, Beograd.
- Cene P., J. Conaghan (ed) /2008/: *The New Oxford Companion of Law*, Oxford University Press.
- Dunlop Ch. /2008/: *Lawfare today: A Perspective*, Yale J. International Affairs 146.
- Houlsman L., Bernat de Celis J. /2010/: *Izgubljene kazne, krivični sistem pod znakom pitanja*, edicija Crimen 17, Beograd.
- Jakšić A. /2007/: *Građansko procesno pravo*, Beograd.
- Jovanović S. /1906/: *Osnovi pravne teorije o društvu*, Beograd.
- Madison J. /1788/: *Federalist Paper* No. 46.
- Raselov sud, izdanje „Prosvete“, Beograd, 1969.
- Roberts P. C. /2010/: *Interwiev*, Global Research publication.
- Rwanda v. Nteziryayo and others, presuda od 28.07.2017. g. High Court of Justice, London.
- Stojanović S. /2000/: *Novi sud za novi svedski poredak*, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo br. 1–2/2000, Beograd.
- Stojanović Z. /2016/: *Politika suzbijanja kriminaliteta*, edicija Crimen 17, Beograd.
- United States V. Josef Altstoetter et al. (slučaj „Pravda“) pred Vojnim tribunalom III, Nurnberg, 1947.
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN /1948/.
- Ustav SAD /1789/ sa Drugim amandmanom /1791/.

Stojanovic Slobodan, PhD  
Attorney-at-Law, Belgrade

## STATE COURTS – PERSPECTIVES

### SUMMARY

The article is dealing with state owned courts with utmost criticism. Contemporary states are predominantly burdened with enormous troubles many are so called “failed states”. The courts, being the state organs are tied to such states. Therefore, in “failed states” there must be the “failed courts.” This pertains especially to Serbia and its courts, including Constitutional court. However, the logical consequence is that under existing system it is almost impossible to achieve any improvement with existing political Establishment and its staff.

Yet, there are some proposals, all based on making some distance from State and politics.

47 Sveti Augustin: O božjoj državi, IV, 4: *Remota itaque iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia –Odmakne li se pravda, šta su kraljevstva nego velike razbojničke družine?*

Truth and justice are too precious for the Mankind to remain exclusivity of state due only to the physical power it possesses. Therefore as much as possible is necessary involvement of experts and other people outside State and politics. However, for the judges the prime must be ethic criterion. Repetitive changes of regulations and some additional education of people unacceptable for judiciary are the wrong way that is leading only to further confusion and many other negative consequences.

**Key words:** state, courts, truth, justice, perspectives.

UDK 343.53:336.741.1  
343.9.024:336.7  
Prihvaćeno: 25.10.2017.

Dr *Vukan Slavković*\*

## KRIVIČNO DELO PRANJA NOVCA U SAVREMENOM UPOREDNOM ZAKONODAVSTVU

**Apstrakt:** Pranje novca je krivično delo međunarodnog karaktera koje priznaje većina zakonodavstava i pravnih teoretičara u čitavom svetu. To je priliv prihoda stečenih krivičnim delom, prividno legalnih, u cilju budućeg slobodnog korišćenja date imovine i sticanja novih dohodaka. Krivična dela pranja novca predviđena su međunarodnim sporazumima, među kojima najveći značaj ima Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci i Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma. Bečka konvencija je prvi, ali i najvažniji međunarodni ugovor posvećen pranju novca, jer se sve naredne konvencije zasnivaju na tom sporazumu. U članu 3 (1) države se pozivaju da inkriminišu tri oblika aktivnosti kada se vrše umišljajno. Primarna namera je bila da se kriminalizuje proces u kome neko prikriva postojanje, nedozvoljen izvor ili nazakonito korišćenje dohoda, a zatim ih lažno prikaže kako bi prihodi izgledali legalno. Takođe, cilj se ogleda i u tome da se spreči povratak nezakonitog profita u kriminalnu delatnost, koji se koristi za razvoj te aktivnosti. U ovom radu autor razmatra jedan broj značajnih pitanja vezanih za krivična dela pranja novca. U datom kontekstu posebna pažnja posvećena je prikazu i analizi zakonskih tekstova Sjedinjenih Američkih Država, Velike Britanije i Ruske Federacije.

**Ključne reči:** pranje novca, Bečka konvencija, prihodi stečeni krivičnim delom, legalizacija, Konvencija o pranju novca.

---

\* Profesor na Visokoj školi za kriminalistiku i bezbednost u Nišu, vukanslavkovic@yahoo.com

*Svuda u svetu možete na dva načina da se odbranite, održite u struji života i da ljude prisilite da vas poštuju i poštede. Prvi je da steknete toliko novca i sigurnih dobara da vam niko ne sme i ne može ništa. Drugi je da pokažete takvu ravnodušnost prema novcu, vlasti i svakom društvenom sjaju i uspehu da vam opet ne može niko ništa.*

Ivo Andrić<sup>1</sup>

## 1. UVOD

Žudnja za potomstvom, bogatstvom, moći, slobodom i ljubavlju, predstavljaju univerzalne motive ljudske egzistencije i pokretačke sile života.<sup>2</sup> Ovi motivi nisu samo čud i pravac ličnosti, već i svest društva jer pokazuju šta ono sve prihvata ili odbija da prizna kao prihvatljivo – bogatstvo, plemstvo, društvene veze, sve što izlazi iz okvira svakom dostižnog, što je stečeno bez zasluge.<sup>3</sup> Okolina podržava pojedinca obično samo dotle dok se stavovi tog pojedinca slažu sa stavovima okoline, a kada počnu da se razilaze, tada grupa pojedinca kritikuje, osuđuje i odbacuje.<sup>4</sup>

Novac je merilo vrednosti i sredstvo plaćanja, a zbog višestrukog značaja koji ima u platnom prometu i privrednom poslovanju uopšte, uživa i posebnu pravnu zaštitu, pa i u domenu krivičnog prava. Ta zaštita se ostvaruje i kriminalizacijom određenih radnji, čija osnovna svrha je suzbijanje tzv. pranja novca, odnosno unošenja u opticaj novca koji je pribavljen na nezakonit način.<sup>5</sup> Pranje novca – *money laundering* (eng.) kao pojam je nastao u Sjedinjenim Američkim Državama sredinom XX veka. Pod ovim terminom podrazumevaju se različite aktivnosti pojedinca i grupa koje su usmerene na legalizaciju novca stečenog u toku bavljenja različitim kriminalnim aktivnostima.

Da bi se ovakve nedozvoljene delatnosti suzbile međunarodna zajednica je pristupila normiranju prava i obaveza pojedinih zemalja s ciljem sprečavanja i suzbijanja ovih nedozvoljenih ponašanja.<sup>6</sup>

Pranje novca je krivično delo međunarodnog karaktera koje priznaje većina zakonodavstava i pravnih teoretičara u čitavom svetu. To je priliv prihoda stečenih krivičnim delom, prividno legalnih, u cilju budućeg slobodnog korišćenja date imovine i sticanja novih dohodaka. Navedena radnja predstavlja pretnju za normalno funkcionisanje tržišne privrede i slobodne ekonomske odnose, kako unutar države, tako i na međunarodnom nivou. Pranje novca omogućava učinocima krivičnih dela da finansiraju najopasnije oblike kriminalne delatnosti, poput terorizma, nezakonitog prometa opojnih droga, trgovine ljudima i organizovanog kriminala. Društvena opasnost se ogleda u narušavanju ekonomske ravnoteže u cilju priliva velike sume novca, koja nema pokriće u robi, radu i uslugama. Pranje novca podstiče neosno-

1 I. Andrić /1979/: *Znakovi pored puta*, Sarajevo, str. 169.

2 D. Čosić /1997/: *Koreni*, Beograd, str. 260.

3 A. Tišma /1997/: *Vere i zavere*, Beograd, str. 179.

4 N. Rot /1969/: *Psihologija ličnosti*, Beograd, str. 110.

5 Lj. Lazarević /2011/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, str. 753.

6 D. Jovašević /2006/: *Leksikon krivičnog prava*, Beograd, str. 546.



vano bogaćenje, narušavanje osnovnih ekonomskih aktivnosti, raslojavanje društva i kontrolu mnogih preduzeća (pa i grana privrede) od strane kriminalnih grupa. Korupcija, organizovani kriminal i pranje novca obrazuju zajednički kompleks, ali njihovo uzajamno dejstvo povećava društvenu opasnost svake navedene kriminalne delatnosti. Efektivno suzbijanje pranja novca zahteva izradu jedinstvenog pristupa u svim državama na osnovu međunarodnih standarda koji su formulisani u preporuci Organizacije za kontrolu i sprečavanje pranja novca (FATF)<sup>7</sup> koja se zasniva na zahtevima međunarodnih i regionalnih konvencija i rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija.<sup>8</sup>

## 2. MEĐUNARODNE KONVENCIJE KOJE KRIMINALIZUJU PRANJE NOVCA

Ratifikacija Konvencije Saveta Evrope „O pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom“ od 8. novembra 1990. godine<sup>9</sup> i Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine<sup>10</sup> obavezuju Srbiju da uskladi svoje zakonodavstvo sa odredbama datih međunarodnih ugovora. Prvu konvenciju potpisali su predstavnici sledećih zemalja: Belgije, Kipra, Danske, Savezne Republike Nemačke, Islanda, Italije, Holandije, Norveške, Portugalije, Španije, Švedske i Velike Britanije. Ovaj međunarodni sporazum zamenila je Konvencija Saveta Evrope o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma, koja je sačinjena 16. maja 2005. godine u Varšavi.<sup>11</sup> Radnje koje definišu pranje novca vrše se umišljajno i propisane su u članu 9. važeće konvencije. Prema stavu 4. datog člana, državama je omogućeno da inkriminišu kao pranje novca samo raspolaganje prihodima koji izviru iz određenih krivičnih dela ili raspolaganje svim prihodima, bez obzira iz kog krivičnog dela oni potiču. Srbija se opredelila za drugu mogućnost.<sup>12</sup>

Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine primenjuje se na sprečavanje, istragu i sudsko gonjenje teških krivičnih dela organizovane grupe kriminalaca, sastavljene od tri ili više lica, koja deluje kontinuirano i sporazumno radi pribavljanja finansijske ili druge materijalne koristi. Pored organizovanih kriminalnih grupa, konvencija posebno predviđa kažnjavanje pranja novca stečenog vršenjem krivičnih dela, obavezujući države potpisnice da usvoje neophodne zakonodavne mere.<sup>13</sup>

7 „Financial Action Task Force on Money Laundering“.

8 Уголовная ответственность за отмыwanie доходов от преступной деятельности и его предупреждение в США и России, <http://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-za-otmyvanie-dokhodov-ot-prestupnoi-deyatelnosti-i-ego-preduprezhd>, 06. avgust. 2017.

9 Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 7/2002 i 18/2005. U nastavku teksta biće korišćen naziv „Konvencija o pranju novca“.

10 Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 6/2001.

11 Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 19/2009.

12 V. Jakulin /2015/: Pranje novca u aktima Evropske unije, *Strani pravni život* № 2, str. 20.

13 Z. Stojanović, D. Kolarić /2014/: *Krivičnopravno suzbijanje organizovanog kriminaliteta, terorizma i korupcije*, Beograd,, str. 126.

Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci (Beč 1988. godine)<sup>14</sup> potpisali su predstavnici 43 države, a taj broj je porastao na preko 180 zemalja. Ipak, vremenom je usklađivanje zakonodavstava sa članom 3. (1) (b) postalo sporadično i nije bilo konzistentno. Neke potpisnice konvencije tek treba da usvoje zakone koji kriminalizuju pranje novca, a u mnogim slučajevima članice su odustale od primene ovih zakona. Najveću odgovornost pokazale su članice FATF, dok pojedine zemlje odbijaju da uvedu zakonodavstvo koje onemogućava legalizaciju prihoda stečenih krivičnim delom, iako su neke od njih potpisnice konvencije.<sup>15</sup>

Takođe postoje države kod kojih nije u značajnoj meri zabeležena primena zakona koji suzbijaju pranje novca. Za razliku od Konvencije o pranju novca, ovaj sporazum je opšti mehanizam za saradnju koji obuhvata sve oblike međunarodne sudske kooperacije u krivičnoj oblasti, uključujući i ekstradiciju.

Član 3. stav 1. Bečke konvencije obavezuje države da inkriminišu tri oblika aktivnosti pranja novca:

- (b) (i) konverzija ili transfer svojine, uz znanje da je takva svojina stečena na osnovu jednog ili više krivičnih dela u skladu sa podstavom (a) ovog stava, ili na osnovu učešća u takvom krivičnom delu ili krivičnim delima, za svrhe prikrivanja ili lažnog prikazivanja nezakonitog porekla svojine ili pomaganja nekom licu koje je umešano u izvršenje takvog ili takvih krivičnih dela da bi izbeglo zakonske posledice svojih dela;
- (ii) prikrivanje ili lažno prikazivanje prave prirode, izvora, mesta, raspolaganja, kretanja, prava u vezi sa svojinom, ili nad svojinom, uz znanje da je takva svojina stečena na osnovu jednog ili više krivičnih dela utvrđenih u skladu sa podstavom (a) ovog stava ili učešćem u jednom ili više takvih krivičnih dela.
- (c) Zavisno od ustavnih načela i osnovnih koncepcija svog pravnog sistema:
  - (i) sticanje, posedovanje ili korišćenje svojine, sa znanjem, u vreme prijema, da je takva svojina stečena na osnovu jednog ili više krivičnih dela utvrđenih u skladu sa podstavom (a) ovog stava ili učešćem u takvom krivičnom delu ili krivičnim delima.

Pored objektivnih obeležja, Bečka konvencija kao bitan konstitutivni element zahteva postojanje znanja, svesti, namere ili cilja kao subjektivnih elemenata psiho-

14 *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 14/90. U nastavku teksta biće korišćen naziv „Bečka konvencija“.

15 Zemlje Severne Afrike i Bliskog Istoka glavno su područje za organizovanu trgovinu drogama i središta finansijskih akcija oko pranja novca (Nigerija, Zambija). Od azijskih zemalja vodeće mesto u organizovanoj trgovini opojnim drogama i pranju novca imaju Indija i Pakistan. (S. Konstantinović Vilić, V. Nikolić Ristanović, M. Kostić /2010/: *Kriminologija*, Beograd, str. 200). Nalazi Radne grupe Organizacije za kontrolu i sprečavanje pranja novca (FATF) ukazuju da ISIS organizovano participira u međunarodnim finansijama, jer neke finansijske institucije koje deluju na teritoriji koju kontrolišu ISIS održavaju veze sa međunarodnim finansijskim sistemom i postoje jurisdikcije sa kojima banke sa teritorije koju kontrolišu ISIS mogu da održavaju vezu. (The Financial Action Task Force, 2015, *Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant*, Paris: FATF/OECD, pp. 28, 68).

loške prirode na strani učinioca u vreme preduzimanja radnje izvršenja krivičnog dela. Konvencija pri tome nije odredila vrstu krivične sankcije koja se mora izreći učiniocu od strane nadležnog suda, već je to prepušteno nacionalnom zakonu.<sup>16</sup> Primena zakonodavstva o pranju novca koja proističe iz široke definicije *actus reus*-a, može se dovesti u ravnotežu zahtevom da tužilaštvo utvrdi *mens rea*. Ovaj subjektivni element je dvostruk:

1. znanje o kriminalnom poreklu imovine i
2. specifična namera.

Prvi element nesumnjivo izaziva najviše sporenja. U centru zbivanja svakog suđenja o pranju novca je spor koji se tiče znanja okrivljenog o „kriminalnim prihodima“. Obzirom da je često teško ustanoviti da je okrivljenom bilo poznato poreklo imovine (a naročito od kojih krivičnih dela potiču prihodi) u većini slučajeva tužilaštvo će pokušati da izvede zaključak na osnovu faktičkih okolnosti. Ovaj način dokazivanja „znanja“ odobren je na međunarodnom nivou u članu 3. stav 3. Bečke konvencije i članu 6. stav 2. tačka (c) Konvencije o pranju novca, ali i od strane sudova ili zakonodavstava u raznim jurisdikcijama (npr. Belgija<sup>17</sup> i SAD<sup>18</sup>).

Termin konverzija je definisan kao „radnja promene iz jedne forme u drugu. To znači da dolazi do zamene ili transformacije prirode prihoda. Ova transformacija može se odrediti kao pretvaranje jedne stvari u drugu. Primer za to je konvertovanje kriminalnih prihoda u slučaju prometa opojnih droga. Tada dolazi do promene forme i modela gotovog novca putem izmene u veću denominaciju (apoene), kako bi se umanjila masovnost i olakšala prenosivost. Drugi primer može biti polaganje gotovog novca na račun u banci, nakon čega se originalni kriminalni prihodi menjaju iz jedne forme u drugu (gotov novac se konvertuje u elektronski novac deponovan na bankovnom računu). Prema UNODC<sup>19</sup> terminologiji, ovo je tipičan primer prve i/ili druge faze u procesu pranja novca. Ovaj oblik krivičnog dela pranja novca u načelu zahteva kao dokaz nameru da se prikrije ili lažno prikaže zabranjen izvor prihoda ili pomogne licu koje je uključeno u izvršenje takvog krivičnog dela.<sup>20</sup>

U širem smislu konverzija predstavlja svako pretvaranje jednog pravnog stanja (pravne realnosti) u drugo, u potpunosti ili delimično. U kontekstu ovog krivičnog dela konverzija imovine koja potiče od krivičnog dela u prvom redu predstavlja zamenu novca, odnosno njegovo pretvaranje iz jedne valute u drugu. No, konverzija može biti izvršena i u odnosu na druga prenosiva prava, kao npr. kada se novac na odgovarajući način konvertuje u hartije od vrednosti, akcije ili obveznice.

- 16 D. Jovašević /2013/: Pranje novca– međunarodni standardi i pravo Republike Srbije, *Teme*, № 4, str. 1837.
- 17 G. Stessens /1997/: *De nationale en internationale bestrijding van het witwassen. Onderzoek naar een meer effectieve bestrijding van de profijtgerichte criminaliteit*, Antwerp, pp. 157–158.
- 18 J. Gurule /1995/: The Money Laundering Control Act of 1986: Creating a New Federal Offence or Merely Affording Federal Prosecutors an Alternative Means of Punishing Specified Unlawful Activity?, *American Criminal Law Review*, pp. 837–838.
- 19 United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC).
- 20 R. Durrieu /2013/: *Rethinking Money Laundering & Financing of Terrorism in International Law*, Boston, pp. 242.

Prenos imovine koja potiče od krivičnog dela podrazumeva svojinski prenos imovine sa jednog na drugo (fizičko ili pravno) lice, koji može biti ostvaren na različite načine, u zavisnosti od toga da li se prenose stvari ili prava. Tako prenos imovine može biti učinjen npr. prodajom, cesijom, svojinskim indosamentom i sl. Kada je reč o novcu, do njegovog prenosa po pravilu dolazi u okviru platnog prometa koji podrazumeva sva plaćanja koja se vrše preko neke banke ili slične organizacije u vezi sa bilo kojom vrstom pravnih poslova.<sup>21</sup>

Sticanje, posedovanje ili korišćenje kriminalnih prihoda (treći oblik dela iz Bečke konvencije) predstavlja najopasniji vid saradnje sa izvršiocem krivičnog dela, jer kao dokaz ne zahteva bilo koji oblik aktivnog učešća u nelegalnim radnjama, već samo sticanje, držanje i korišćenje prihoda, a u momentu prijema učinilac mora znati da je imovina stečena kriminalom. Nema sumnje da navedene radnje mogu podrazumevati širok spektar normalnih ekonomskih aktivnosti. Zbog njihovog ekstenzivnog karaktera, i Bečka konvencija i Konvencija o pranju novca ograničile su ugovorne obaveze u pogledu kriminalizacije ove radnje (zavisno od ustavnih principa i osnovnih pojmova pravnog sistema određene države). Za vreme pregovora, koji su rezultirali usvajanjem Bečke konvencije, postalo je jasno da je teško izabrati formulaciju koja će biti prihvatljiva za svaku državu. U pogledu nekih zemalja čije tužilaštvo postupa prema načelu legaliteta, bilo je neophodno omogućiti izvesnu slobodu, kako se ne bi zahtevalo od tužioca da krivično goni nedužna lica.<sup>22</sup>

Dato krivično delo može se povezati sa držanjem ukradenih dobara, s tim da je predmet krivičnog dela širi – prihodi stečeni kriminalom u bilo kojoj formi. Stoga, nije iznenađujuće što je ova vrsta pranja novca u većini zemalja kriminalizovana kao ekstenzivniji oblik držanja ukradenih dobara. Na primer, to je slučaj u Belgiji<sup>23</sup> i Holandiji<sup>24</sup>, gde su proširena postojeća krivična dela držanja ukradenih dobara.<sup>25</sup>

21 N. Delić /2006/: Krivično delo pranja novca – međunarodni okviri i pozitivnopravna regulative – u: *Primena međunarodnog krivičnog prava od strane međunarodnih i domaćih sudova*, Tara, str. 345.

22 D. P. Stewart /1990/: Internationalising The War on Drugs: The UN Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, *Denver Journal of International Law and Policy*, pp. 393.

23 Član 505., stav 2. KZ Belgije.

24 Krivični zakonik Kraljevine Holandije donet je 3. marta 1881. godine, a stupio je na snagu 1. septembra 1886. godine. Prema stavu 1. člana 416. ovog zakonika, lice koje: a) stekne, poseduje ili prenosi imovinu ili zasnjuje pravo *in personam* ili *in rem* vezano za imovinu, ili prenosi takvo pravo, znajući u trenutku zasnivanja prava, sticanja imovine ili preuzimanja kontrole nad njom da je imovina dobijena krivičnim delom i b) umišljajno, u cilju dobijanja materijalne koristi, drži ili prenosi imovinu ostvarenu krivičnim delom, ili prenosi pravo *in personam* ili *in rem* vezano za imovinu koja je stečena krivičnim delom – smatra se odgovornim, jer je umišljajno ostvarilo vezu sa ukradenom imovinom i podleže zatvorskoj kazni u trajanju do četiri godine ili novčanoj kazni pete kategorije. U stavu 2. je propisano da se kazna navedena u stavu 1. primenjuje i na lice koje umišljajno ostvaruje korist od imovine stečene krivičnim delom. Prema članu 417. KZ lice koje sistematski narušava propise tako što umišljajno ostvaruje vezu sa ukradenom imovinom, podleže zatvorskoj kazni u trajanju do šest godina ili novčanoj kazni pete kategorije. (Б. В. Волженкин /2001/: *Уголовный кодекс Голандии*, Санкт-Петербург, str. 456–457).

25 G. Stessens /2000/: *Money Laundering: A New International Law Enforcement Model*, Cambridge, pp. 115–116.

Prikrivanje ili lažno prikazivanje prave prirode kriminalne imovine (član 3 (b) Bečke konvencije) predstavlja suštinu i najčešći oblik krivičnog dela pranja novca,<sup>26</sup> a opis nesumnjivo proističe iz američkog modela za kriminalizaciju (18 USC<sup>27</sup> član 1956., tačke (A) (i), B (i)). Stoga će navedeni element ovog krivičnog dela biti analiziran u narednom poglavlju.

### 3. KRIVIČNO DELO PRANJA NOVCA U UPOREDNOM ZAKONODAVSTVU

#### 3.1. Sjedinjene Američke Države

Uprkos nastojanju međunarodnih instrumenata da unifikuju pravno regulisanje fenomena pranja novca, pojedina zakonodavna rešenja odlikuju različitosti, pa je u cilju potpunijeg sagledavanja problematike pranja novca potrebno posvetiti pažnju i komparativnoj analizi ovog krivičnog dela u savremenim krivičnopравnim sistemima. Pored onih autohtonih crta koje mu daju specifična lokalna, nacionalna, odnoso državna sredina, kriminalitet poseduje i zajedničke crte na širem regionalnom, pa čak i svetskom planu. Prelaženje državnih granica od strane prestupnika i njihovih kriminalnih grupa dovodi, s jedne strane, do pojave transnacionalnog kriminaliteta, a s druge, do pojave međunarodne saradnje na planu suzbijanja i sprečavanja ovakvih aktivnosti.<sup>28</sup>

SAD su uskladile zakonodavstvo sa članom 3 (1) (b) Bečke konvencije koja zahteva da svaka ugovornica usvoji domaće zakonodavstvo o pranju novca. Zakon o sprečavanju pranja novca iz 1986. godine (*The Money Laundering Control Act – MLCA*) legalizaciju nezakonitih prihoda proglašava za federalno krivično delo. On prvi put kriminalizuje pranje novca u SAD i sadrži dva člana iz poglavlja 18. *United State Code*-a (§ 1956 i § 1957). Kongres je tako odgovorio na spiralan porast i dominaciju pranja novca u SAD, kao i vezu između pranja novca i organizovanog kriminala.

Primarna namera je bila da se inkriminiše proces u kome neko prikriva postojanje, nedozvoljen izvor ili nezakonito korišćenje dohodaka, a zatim ih lažno prikaže kako bi prihodi izgledali legalno. Takođe, cilj se ogleda i u tome da se spreči povratak nezakonitog profita u kriminalnu delatnost, koji se koristi za razvoj te aktivnosti. MLCA inkriminiše svakog ko umišljajno učestvuje u finansijskoj transakciji sa ilegalnim prihodima ili „namerno podstakne nastavak specifične nezakonite aktivnosti“<sup>29</sup> ili planski prikrije „prirodu, lokaciju, izvor, vlasništvo ili kontrolu

26 J. Vogel /1997/, *Geldwäsche – ein europaweit harmonisierter Straftatbestand?*, *Z.St.W.*, № 2, pp. 340.

27 *United States Code* je federalni zakon Sjedinjenih Američkih Država. Poglavlje 18 (*Crimes and Criminal Procedure*) obrađuje oblast krivičnih dela i krivičnog procesa.

28 Đ. Ignjatović /2009/: *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, Beograd, str. 46.

29 18. USC iz 1994. godine [član 1956 (a) (1) (A) (i), (ii)] inkriminiše svako lice koje:

(a) (1) Izvrši ili pokuša da izvrši finansijsku transakciju koja uključuje nezakonite prihode, znajući da je ta imovina ilegalna – (A) (i) sa namerom da podstakne nastavak specifične nezakonite aktivnosti ili (ii) sa namerom da prekrši članove 7201 ili 7206 *Internal Revenue Code*-a.

zabranjenih prihoda.<sup>30</sup> Član 1956 (a) (1) (A) (i) koji reguliše „podsticanje“ i član 1956 (a) (1) (B) (i) koji uređuje „prikriivanje“, imaju za cilj različite aktivnosti: prva odredba sprečava ponovno investiranje nezakonitih prihoda u nameri podsticanja te aktivnosti, dok druga onemogućava sakrivanje ilegalnih prihoda. MLCA kriminalizuje međunarodno pranje novca u članu 1956 (a) (2),<sup>31</sup> koji obuhvata slučajeve kada se kriminalni prihodi legalizuju transferom izvan granica SAD.<sup>32</sup>

Od tri krivična dela iz člana 1956. 18. USC<sup>33</sup>, samo član 1956 (a) (1) (A) (i) kod krivičnog dela finansijskih transakcija zahteva korišćenje prihoda od predikatnog krivičnog dela za podsticanje predikatnog krivičnog dela.<sup>34</sup>

Članovi 1956 (a) (2) i 1956 (a) (3) zahtevaju samo nameru podsticanja predikatnog krivičnog dela, nezavisno od izvora prihoda. Član 1956. (a) (1) (A) (i) primenjuje se na svakog ko:

1. zna da je imovina uključena u finansijsku transakciju i da predstavlja prihode od nekog oblika nezakonite aktivnosti,
2. izvrši ili pokuša da izvrši finansijsku transakciju koja u stvari uključuje prihode od specifične kriminalne aktivnosti i
3. umišljajno podstiče (promoviše) nastavak specifične nezakonite aktivnosti

Subjektivni element obuhvata specifičnu definiciju koja omogućava osudu bez obaveze dokazivanja da je okrivljeni znao tačne pojedinosti osnovnog krivičnog dela ili čak njegovu prirodu. Dovoljno je da je znao da imovina potiče iz neke vrste kriminalne aktivnosti i da imovina u stvari predstavlja prihode od predikatnog krivičnog dela. Subjektivni element ne može se negirati ignorisanjem realnosti. U

30 18. USC iz 1994. godine [član 1956 (a) (1) (B) (i)] inkriminiše svako lice koje – (B) zna da je transakcija u celini ili delimično planirana da: (i) prikrije ili lažno prikaže prirodu, lokaciju, izvor, vlasništvo ili kontrolu nezakonitih prihoda ili (ii) izbegne podnošenje izveštaja o transakciji nadležnom državnom organu.

31 Ova odredba inkriminiše lice koje: (2) transportuje, prenosi (ili pokuša da transportuje ili prenese) novčana sredstva ili fondove iz SAD u inostranstvo ili iz inostranstva u SAD – (A) sa namerom da podstakne nastavak specifične nezakonite aktivnosti; (B) navedeno lice zna da su ova novčana sredstva namenjena da: (i) prikriju ili lažno prikažu prirodu, lokaciju, izvor, vlasništvo ili kontrolu nezakonitih prihoda ili (ii) da se izbegne podnošenje izveštaja nadležnom državnom organu.

32 J. Gurule /1998/: The 1988 U.N. Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances – A Ten Year Perspective: Is International Cooperation Merely Illusory?, *Fordham International Law Journal*, № 1, pp. 97–100.

33 Section 1956(a)(1) – financial transaction offense, Section 1956(a)(2) – international offense and Section 1956(a)(3) – sting offense.

34 Predikatno krivično delo je radnja koja obezbeđuje izvor za mnogo ozbiljniju kriminalnu aktivnost. Najčešće označava radnju kojom se obezbeđuje izvor za pranje novca ili finansiranje terorizma. Tzv. „drug– related offences“ smatraju se najčešćim predikatnim krivičnim delom, jer stvaraju nezakonita sredstva za glavno krivično delo. Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine definiše predikatno krivično delo u tački h. člana 2.: „predikatno krivično delo označava bilo koje krivično delo čijim izvršenjem je ostvarena dobit koja može da bude predmet krivičnog dela kako je definisano u članu 6. ove konvencije“. Prema članu 6. stav 2. tačka b „u predikatna krivična dela spadaju teški zločini iz člana 2. Konvencije, kao i krivična dela vezana za organizovani kriminal, korupciju i ometanje pravde“.

članu 1956. „znanje“ se može utvrditi iz činjenica koje ukazuju da je kriminalna aktivnost naročito verovatna. Prema ovoj odredbi, okrivljeni obavlja finansijsku transakciju kada inicira, zaključi ili učestvuje u iniciranju ili zaključivanju transakcije.

Element koji se tiče „finansijske transakcije“ ima dve specifične komponente. To mora biti transakcija i mora biti finansijska. Obe komponente su definisane zakonom. Kvalifikovana „transakcija“ može praktično imati bilo koji oblik koji uključuje raspolaganje nečim što predstavlja prihod od osnovnog krivičnog dela, uključujući neformalno raspolaganje gotovim novcem preko nekog drugog. „Finansijska“ komponenta obezbeđuje nadležnost za primenu krivičnog dela iz člana 1956 (a)(1) (A)(ii), kao i za svako drugo krivično delo iz člana 1956 (a) (1).

Kvalifikovana transakcija mora da uključuje premeštanje novčanih sredstava na način koji utiče na međudržavnu (u okviru SAD) ili inostranu trgovinu ili uključuje finansijsku instituciju čija aktivnost utiče na međudržavnu ili inostranu trgovinu. U svakom slučaju, efekat na međudržavnu ili inostranu trgovinu mora biti makar „de minimis“ da bi opravdao krivično gonjenje. „Prihodi“ uključeni u transakciju mogu se sastojati od bilo koje imovine proistekle, dobijene ili zadržane, direktno ili indirektno, od nekog oblika nezakonite aktivnosti, uključujući bruto prihode od takve aktivnosti<sup>35</sup>, nezavisno od toga da li je ona materijalna ili ne (npr. gotovina ili dug), stvari ili dragocenosti, ili stvari bez suštinske vrednosti (npr. čekovi koji se odnose na prazan bankovni račun).

Osam od deset krivičnih dela iz člana 1956. 18 USC, na neki način su povezana sa izvršenjem ili nagoveštenim izvršenjem najmanje jednog sa liste predikatnih krivičnih dela „specifičnih nezakonitih aktivnosti“. U slučaju „*promotional*“ (promotivnih) krivičnih dela vezanih za finansijske institucije, jedno od ovih predikatnih krivičnih dela mora biti izvor prihoda korišćenih za podsticanje predikatnog krivičnog dela.

Predikatna krivična dela mogu postojati u tri oblika: državna krivična dela, inostrana krivična dela i federalna krivična dela. Lista državnih krivičnih dela je relativno kratka i sastoji se od svakog krivičnog dela koje je propisano kao predikatno u RICO (*The Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act* iz 1970. godine), što podrazumeva „bilo koju radnju ili pretnju koja uključuje ubistvo, otmicu, kockanje, podmetanje požara, razbojništvo, podmićivanje, iznudu, radnje opscenog karaktera, radnje koje su u vezi sa kontrolisanim ili hemijskim supstancama“ (kako je to definisano u članu 102. *Controlled Substances Act-a* iz 1970. godine), koje je podložno krivičnom gonjenju i kažnjivo zatvorom u trajanju od najmanje godinu dana.

Lista inostranih krivičnih dela, kao predikatnih, koja se pominju u članu 1956. 18 USC, približno je ista – povreda prava druge države koja uključuje ubistvo, otmicu, podmićivanje, trgovinu drogom i sl., ali do krivičnog gonjenja dolazi samo u slučajevima koji uključuju finansijsku transakciju koja se u celosti ili delimično dogodila u SAD.<sup>36</sup> Lista federalnih predikatnih krivičnih dela je znatno duža, jer je

35 18. USC, član 1956. (c) (9).

36 18 U.S.C. 1956 (c) (7) (B) – Obzirom na finansijsku transakciju koja je u celosti ili delimično izvršena u SAD, termin „specifična nezakonita aktivnost“ označava krivično delo protiv strane države.

specifična i generička. Na primer, umesto propisa „otmica kao povreda federalnog prava“, nekoliko federalnih zakona SAD dekriminalizovalo je neke oblike otmice – međudržavno kidnapovanje, kidnapovanje članova Kongresa, predsednika i sl.<sup>37</sup> Sa druge strane, inkriminisana je „bilo koja aktivnost koja formira krivično delo koje se tiče federalne zdravstvene zaštite“.<sup>38</sup> Štaviše, to obuhvata ne samo RICO državna predikatna krivična dela, nego i RICO federalna predikatna krivična dela.<sup>39</sup>

Spisak RICO predikatnih krivičnih dela sadrži značajan broj specifičnih federalnih krivičnih dela i bilo koje federalno krivično delo terorizma propisano u članu 2333b (g)(5) (B).<sup>40</sup>

### 3.2. Velika Britanija

Saglasno obavezama propisanim Bečkom konvencijom i Konvencijom o pranju novca<sup>41</sup>, prvi oblik dela iz Bečke konvencije inkriminisan je u Engleskoj i Velsu. Ova aktivnost delimično je već bila kažnjiva prema članu 50. *Drug Trafficking Act-a* (DTA) iz 1994. godine i članu 93. *A Criminal Justice Act-a* (CJA) iz 1988. godine (pomaganje nekom licu da sačuva dobit ostvarenu trgovinom opojnim drogama), ali englesko zakonodavstvo uvodi novo krivično delo – „transfer prihoda dobijenih prometom narkotika“ (član 49. stav 1. tačka b. i stav 2. tačka b. DTA iz 1994. godine i član 93C stav 1. tačka b. i stav 2. tačka b. CJA iz 1988. godine). Cilj je bio da se u potpunosti ispune uslovi propisani Bečkom konvencijom.<sup>42</sup>

Drugi oblik dela iz Bečke konvencije inkorporisan je u zakonodavstvo Engleske i Velsa („prikriivanje prihoda dobijenih prometom narkotika“) [član 49. st. 1 (a) i 2 (a) DTA iz 1994. godine i član 93C st. 1 (a) i 2 (a) CJA iz 1988. godine], dok je treći oblik dela iz Bečke konvencije inkriminisan kao sticanje, držanje ili korišćenje prihoda od trgovine opojnim drogama / prihoda stečenih kriminalom (član 51. DTA iz 1994. godine i član 93B *Criminal Justice Act-a* iz 1988. godine). Englesko zakonodavstvo predviđa opravdanje za okrivljenog koji nije imao nameru da „opere“ novac, jer neće odgovarati ako dokaže da je imovinu stekao uz adekvatnu nadoknadu. Stoga, nije krivično delo ako neko, npr. kupi jahtu od narko dilera, iako je ona prvobitno kupljena novcem stečenim od trgovine drogom, ukoliko novi sticalac plati odgovarajući iznos novca.

*Theft Act* iz 1968. godine (član 22.) propisuje krivično delo „Držanje ukradenih dobara“ koje se sastoji u trgovini ukradenom robom koja je pribavljena kra-

37 18 U.S.C. 1956 (c) (7) (D) – Termin „specifična nezakonita aktivnost“ označava krivično delo iz člana 351. (krivična dela protiv članova Kongresa), člana 1201. (međunarodna otmica), člana 1751. (krivična dela protiv predsednika) itd.

38 18 U.S.C. 1956 (c) (7) (F).

39 18 U.S.C. 1956 (c) (7) (A).

40 Money Laundering: An Overview of 18 U.S.C. 1956 and Related Federal Criminal Law, <https://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL33315.pdf>, 20. jun. 2017.

41 Ovaj međunarodni ugovor razlikuje se od Bečke konvencije po tome što obrađuje ne samo prihode od opojnih droga, već od bilo kog krivičnog dela. Ipak, autori su nastojali da koriste približno istu terminologiju koja se navodi u Bečkoj konvenciji.

42 R. Fortson /1994/, Annotations with the Drug Trafficking Act 1994, *Current Law*, pp. 37, 77.



dom, razbojništvom, provalom, prevarom, ucenom, a takođe, obuhvata i prihode od tih dobara. Za datu radnju propisana je kazna zatvora u trajanju do 14 godina. Ipak, roba može da izgubi zakonsku kvalifikaciju „ukradene“, ako se vrati vlasniku ili preda policiji. Subjektivni element koji se traži za ovo krivično delo podrazumeva „nečasnost“, odnosno, učinilac mora znati ili verovati da je imovina ukradena. To su termini koji uključuju i tzv. namerno neznanje (*willful blindness*), ali ne i sumnju, pa čak ni izrazitu sumnju.<sup>43</sup>

U mnogim zemljama ozbiljnu raspravu izazvalo je sledeće pitanje – Da li učinilac može biti krivično gonjen zbog pranja novca, ukoliko nije svestan kriminalnog porekla imovine (ili se ne može utvrditi njegovo „znanje“), već postoji samo nehat. U Belgiji, Švajcarskoj i SAD, pranje novca je krivično delo samo ako se izvrši umišljajno. Ipak, član 6. stav 3., tačka (a) Konvencije o pranju novca dopušta zakonodavstvima uvođenje krivičnog dela nehatnog pranja novca, naročito u slučajevima kada je okrivljeni trebalo da pretpostavi da imovina potiče od krivičnog dela. Ovakvo drastično odstupanje inspirisano je činjenicom da se lica na taj način lakše osuđuju nego po osnovu motiva neophodnih za postojanje umišljaja. Neke države (npr. Holandija<sup>44</sup>) uvele su nehatno pranje novca kao krivično delo.<sup>45</sup>

Pravilno je shvatanje da se prihvatanje apstraktnih pravila kod određivanja subjektivnog elementa svodi na to da učinilac u slučaju umišljajnih krivičnih dela podleže odgovornosti za običan nehat. Ipak, kao argumentacija za ovakvu politiku navodi se da se na taj način onemogućava stvarna zabluda kao izgovor u slučajevima koji su vezani za „*willful blindness*“. Međutim, činjenica da neko ne poštuje pravila o prevenciji pranja novca dok obavlja finansijsku transakciju, ne može biti dovoljna da se tom licu pripiše znanje o kriminalnom poreklu imovine. Samo ako je okrivljeni efektivno gajio sumnju da je poreklo prihoda kriminalno, ali tome nije pridavao značaj (npr. nije se raspitao o izvoru prihoda) njegove radnje mogu se tumačiti kao „*willful blindness*“. To je pojam iz *common law*-a, koji odgovara konceptu eventualnog umišljaja u evrokontinentalnom pravu.<sup>46</sup> Mogućnost da se okrivljeni

43 Kada je u pitanju *willful blindness* („namerno slepilo“) okrivljeni veruje da postoji rizik od prisustva nekih zabranjenih radnji, ali odbija da to proveriti. Tim povodom, u slučaju *Westminster City v Croyalgrange Ltd* (1986) Dom Lordova je istakao: „Kada treba dokazati krivicu okrivljenog, sud uvek može da se bazira na dokazu da je okrivljeni namerno „zažmurio“ i odbio da ispita okolnosti, jer je predosećao istinu, ali nije hteo da njegova sumnja bude potvrđena“ (A. Ashworth /2009/: *Principles of Criminal Law*, New York, pp. 185).

44 Prema članu 417 bis Krivičnog zakonika Holandije, lice koje: a) stekne, poseduje ili prenosi imovinu ili zasniva pravo *in personam* ili *in rem* ili prenosi takvo pravo, ako je to lice u trenutku dobijanja imovine ili preuzimanja kontrole nad njom ili zasnivanja prava bilo dužno da osnovano pretpostavi da je poreklo imovine kriminalno, b) u cilju dobijanja materijalne koristi, poseduje ili prenosi imovinu ili prenosi pravo *in personam* ili *in rem* vezano za imovinu, ako je bilo dužno da pretpostavi da imovina ima kriminalno poreklo – smatra se odgovornim, ako je nehatno ostvarilo vezu sa ukradenom imovinom i podleže zatvorskoj kazni u trajanju do jedne godine ili novčanoj kazni pete kategorije. Stav 2. predviđa da se kazna navedena u stavu 1. primenjuje i na lice koje ostvaruje korist od imovine, ako je bilo dužno osnovano pretpostaviti da imovina ima kriminalno poreklo. (B. B. Волженкин: *op. cit.*, pp. 457–458).

45 G. Stessens: /2000/, *op. cit.*, pp. 123.

46 Umišljaj i nehat su dva pojavna oblika krivice, jer u osnovi umišljaj znači svesno kršenje društvenih normi i otvoreno suprotstavljanje temeljnim društvenim vrednostima, a nehat samo ravno-

osudi za pranje novca u slučaju eventualnog umišljaja prihvataju sudovi u SAD<sup>47</sup>, Švajcarskoj<sup>48</sup> i Holandiji<sup>49</sup>, ali i Belgijski parlament.<sup>50</sup> Tužilaštvo bi ovaj koncept očigledno koristilo uspješnije ukoliko bi „*willful blindness*“ zahtevao da se okrivljeni povinuje pravilima o prevenciji pranja novca, ali pojam eventualnog umišljaja ipak zahteva da je okrivljeni barem prepoznao mogućnost da prihodi imaju kriminalno poreklo. Nije dovoljan samo nehat, koji se ogleda u tome da nisu poštovana pravila o sprečavanju pranja novca.<sup>51</sup>

Zabranjena radnja koju propisuje *Theft Act* iz 1968. godine (član 22.) može imati četiri oblika:

1. Dobijanje ukradene imovine, što podrazumeva posedovanje ili preuzimanje pod svoju kontrolu.
  - Ovo je najčešći oblik krivičnog dela i primenjuje se na primaoca ukradenih stvari koji preuzima imovinu od izvršioca krađe, radi ponovne prodaje, kao i na lice koje kupuje ukradenu robu od drugog.
2. Dogovor o dobijanju ukradenih stvari.
  - Ako se učinilac složi da kupi ukradena dobra od izvršioca krađe koji će ih dostaviti kasnije, krivično delo postoji i pre nego što izvršilac krađe preduzme bilo koju radnju da isporuči robu.
3. Retencija, pomeranje, uklanjanje ili realizacija u korist drugog lica (takođe i pomaganje u tome).
  - Ovo je ekstremno ekstenzivna odredba, kojom se inkriminiše lice koje pomaže izvršiocu krađe ili primaocu ukradenih stvari. Šira je od četvrtog oblika krivičnog dela, koji kriminalizuje dogovor da se izvrši činjenje ili nečinjenje iz trećeg oblika dela. Stoga, lice koje izvrši radnju, pomogne da se ona preduzme ili dogovori da izvrši ili pomogne u bilo kojoj radnji činjenja ili nečinjenja iz trećeg oblika krivičnog dela – smatra se krivično odgovornim, ali pod jednim uslovom: to mora biti u interesu drugog lica.

Svrha proširivanja definicije „držanja ukradenih dobara“ je sledeća: suzbijanje krađe, tako što se otežava (ili čini manje profitabilnom) prodaja ukradene imovine. Ovaj cilj je dalje razrađen usvajanjem zakonodavstva o pranju novca i raspolaganju prihodima od kriminala. Sada postoji kompleksna legislativna struktura koja proširuje opseg krivičnog prava izvan granica držanja ukradenih dobara. Aktivnom uvođenju mera protiv pranja novca u Engleskoj doprinosi donošenje Zakona o prihodima stečenim kriminalom iz 2002. godine (*The Proceeds of Crime Act*). Osnovni

---

dušnost prema njima. Shodno tome, krivično pravo uzima u obzir odgovarajuće socijalno-etičko vrednovanje i pravno ga reguliše tako što se umišljajnom i nehatnom učiniocu upućuje prekor različite sadržine. (N. Delić /2009/: Opšti pojam krivičnog dela u Krivičnom zakoniku Srbije, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja*, str. 241).

47 United States v. Antzoulatos, 962 F.2d, 720 (7th Cir.), 113 S.Ct. 331 (1992).

48 Swiss Supreme Court: ATF 119 IV 242.

49 Dutch Supreme Court, judgment of 19 January 1993, NJ (1993), No. 491.

50 *Parl. St.*, Senaat, 1989–90, 890/2, p. 28.

51 G. Stessens (2000): *op. cit.*, pp. 125–126.

cilj Zakona je sprečavanje sticanja dobiti izvršenjem krivičnog dela i onemogućavanje da se sredstva uvedu u novu kriminalnu delatnost. Treba pomenuti tri najvažnija krivična dela propisana ovim zakonom. Član 327. Zakona kreira krivično delo prikriivanja, lažnog prikazivanja, konverzije, prenošenja ili uklanjanja iz jurisdikcije imovine ostvarene kriminalom. Član 328. inkriminiše uključivanje u dogovor da se omogući sticanje, retencija, korišćenje ili kontrolisanje od strane drugog lica imovine stečene krivičnim delom, a član 329. kriminalizuje sticanje, korišćenje ili držanje imovine pribavljene kriminalom. Za sva navedena krivična dela propisana je kazna zatvora u trajanju do 14 godina.

Dela iz članova 327–329 sadrže dva glavna elementa. Kao prvo, povezana su sa imovinom stečenom kriminalom, koja predstavlja:

1. korist pribavljenu kriminalnim ponašanjem ili
2. imovinu koja direktno ili indirektno reprezentuje takvu korist

Kvalifikacija radnji je šira nego kod „držanja ukradenih dobara“, jer obuhvata prihode od svih krivičnih dela, naročito od onih koja su u vezi sa opojnim drogama. Drugi glavni element takođe formuliše deo definicije „imovine stečene kriminalom“ – okrivljeni mora znati ili sumnjati da odatle potiče korist. Drugim rečima, imovina je „kriminalna“ samo ako učinilac bude svestan toga i to je jedini subjektivni element iz članova 327. i 329. Član 328. dodatno zahteva da okrivljeni zna ili sumnja (pretpostavlja) da će dogovor omogućiti sticanje, retenciju, korišćenje ili kontrolisanje imovine.

Ovi elementi sasvim su subjektivni, jer se zahteva da okrivljeni sumnja (termin koji spada u tzv. *recklessness*)<sup>52</sup> da imovina može biti „kriminalna“, odnosno da veruje u postojanje rizika da imovina predstavlja prihod od kriminala. Primena termina „suspect“ zahteva drugačiji stepen krivice od izraza „believe“ koji se traži kod krivičnog dela držanja ukradenih dobara iz *Thaft Act-a*. Treći oblik krivičnog dela „Držanje ukradenih dobara“ je kažnjiv samo ako se vrši u korist drugog lica, a sličan zahtev primenjuje se samo u članu 328. *Proceeds of Crime Act-a*, ali ne i na druga krivična dela iz ovog zakona.<sup>53</sup>

### 3.3. Sudska praksa o pranju novca u državama anglosaksonskog pravnog sistema

Krivična dela pranja novca predviđena su međunarodnim konvencijama, ali je diskutabilno koliko je opravdano propisivanje ovako široko formulisanih radnji. Kao svrha ove kriminalne politike pominje se težnja da se krivično gone lica koja se

52 „Recklessness“ predstavlja oblik krivice pod koji bi se grubo rečeno mogli podvesti slučajevi eventualnog umišljaja i svesnog nehata koji postoje u sistemima evrokontinentalnog krivičnog prava. Koncept *recklessness-a* je izgrađen isključivo na osnovu intelektualnog elementa (svest o mogućnosti ostvarenja zabranjene posledice). U suštini, ovaj oblik krivice podrazumeva neopravdano prihvatanje rizika, tj. uključuje preduzimanje radnje koja nosi opasnost nastupanja zabranjene posledice, pri čemu je nerazumno prihvatiti taj rizik, s obzirom na sve konkretne okolnosti. (I. Đokić /2014/: O pojmu umišljaja u engleskom krivičnom pravu, *Pravni život* № 9, str. 265, 272).

53 A. Ashworth: *op. cit.*, pp. 389–391.

bave organizovanim kriminalitetom. Međutim, opseg krivičnih dela može podstaći tužioca da podigne optužnicu zbog pranja novca kada učinilac nema legalno pokriće za tako veliku sumu, iako se ne može dokazati koja pojedinačna krivična dela je izvršio i stekao prihode od njih. U kanadskom slučaju *R v Tejani*<sup>54</sup>, okrivljeni je optužen za pranje novca prema članu 19 (2) *Narcotic Control Act*-a, koji zahteva dokaz o postojanju namere da se „konvertuje“ ili „prikrije“. Sud je istakao da reči „konvertuje“ i „prikrije“ nisu sinonimi.

Konvertovanje ima šire značenje, jer označava promenu ili transformisanje koje ne mora da uključuje nameru da se prikriju ili lažno prikažu kriminalni prihodi. Vrhovni sud Kanade (*R. v Daoust*<sup>55</sup>) ponovo je istakao da reč „konvertovati“ treba tumačiti u jezičkom značenju – konvertovanje ne mora da uključuje nameru da se prikrije ili lažno prikaže nezakonita imovina.<sup>56</sup>

U britanskom slučaju *Bloxham* (1983)<sup>57</sup> okrivljeni kupuje automobil, shvativši kasnije da je ukraden, pa ga ubrzo prodaje drugom licu, zbog čega je optužen za treći oblik krivičnog dela „držanje ukradenih dobara“. Dom Lordova je ukinuo presudu po osnovu toga što je okrivljeni prodao automobil u ličnom interesu, a ne u korist drugog lica. On ga nije prodao ni u interesu originarnog držaoca ili izvršioca krađe (o kome ništa nije znao), pa bi bilo iluzorno zaključiti da je automobil prodao u korist kupca. Štaviše, okrivljeni je originarni kupac *bona fide*, a cilj *Theft Act*-a nije da inkriminiše takve kupce, čak i ako se kasnije otkrije neprijatna (*unwelcome*) istina o toj trgovini (član 3., stavovi 1. i 2. *Theft Act*-a iz 1968. godine).

Sudovi Sjedinjenih Američkih Država bavili su se preciznim značenjem povezanih „prihoda“ i „promotivnih“ elemenata promotivnih krivičnih dela koja se tiču transakcije. Pod određenim okolnostima, teško je reći kada su plodovi krivičnog dela iskorišćeni za dalje kriminalne ciljeve, a kada je aktivnost samo deo predikatnog krivičnog dela. U slučaju *Santos*<sup>58</sup>, koji je razmatrao Vrhovni sud, okrivljeni je osuđen za pokretanje ilegalnog kockarskog biznisa, čime je prekršio 18 U.S.C. §1955. Ovaj član zahteva da tužilaštvo dokaže da je okrivljeni obavio kontinuiranu aktivnost, koja je vršena u periodu koji prelazi 30 dana ili jednu koja proizvodi bruto prihode od najmanje 2000 dolara (za svaki dan).

Santos je takođe osuđen i za promotivno pranje novca iz člana 1956., koje se zasniva na dokazu da je za vreme ove delatnosti isplatio svoje klijente i radnike od prihoda dobijenih preduzetništvom. Apelacioni sud je naveo da su ovo bili troškovi povezani sa izvršenjem ilegalnog kockarskog biznisa, a ne profit. Pozivajući se na svoje ranije odluke, sud ističe da prihodi podrazumevaju čistu dobit, a ne bruto prihode (prihodi bez odbitka troškova). Rešavanje ovog slučaja bilo je složeno za Vrhovni sud SAD zbog nejednakog kažnjavanja za upravljanje kockarskim biznisom (zatvor u trajanju do pet godina) i pranje novca (zatvor u trajanju do 20 godina).

54 (1999) 138 ccc (3d) 366.

55 (2004) 235 dlr (4th) 216.

56 R. Durrieu: *op. cit.*, pp. 242.

57 [1983] 1 AC 109.

58 United States v. Santos, 461 F. 3d 886, 889 (7<sup>th</sup> Cir. 2006).

Ovo pitanje je podelilo sud, jer je četvoro sudija istaklo da „prihodi“ podrazumevaju „profit“, dok je drugih četvoro zaključilo de je reč o bruto prihodima.

Deveti sudija saglasio se na kraju sa mišljenjem da se tu radi o bruto prihodima, ali je sugerisao da prihodi nekada podrazumevaju profit, a nekada bruto prihode. Sudija Scalia u većinskom mišljenju za sud, navodi da Kongres nije u to vreme eksplicitno definisao „prihode“ kao izraz koji se koristi u Zakonu o sprečavanju pranja novca iz 1986. godine.<sup>59</sup> U odsustvu zakonske definicije, izrazi treba da imaju svoje uobičajeno značenje. U konvencionalnom govoru, prihodi mogu da podrazumevaju kako dobit, tako i bruto prihode.

Kada termini iz krivične odredbe mogu da se posmatraju dvojako, pravilo *in dubio pro reo* zahteva da se izraz tumači na način koji je najpovoljniji za optuženog. Primenom ovog pravila izbegava se tzv. integracioni („merge“) problem.<sup>60</sup>

Sudija Stevens se na kraju složio sa većinskim shvatanjem, ali ne i u obrazloženju. Saglasio se sa mišljenjem manjine, barem u delu koji se odnosi na shvatanje da „zakonodavna istorija člana 1956. jasno daje do znanja da je Kongres nameravao da u izraz „prihodi“ uključi bruto prihode od prodaje dobijene krijumčarenjem i operacijama organizovanog kriminala kartela uključenih u takve prodaje“.<sup>61</sup> Takođe, pravilo *in dubio pro reo* ne može da se primeni na definiciju prihoda za ovakve oblike nezakonite aktivnosti“, a rezultati integracije suviše su ekstraordinarni da bi ga ubedili da je Kongres nameravao integraciju na svim instancama. Stoga, on pretpostavlja da je pod izrazom „prihodi“ Kongres podrazumevao „bruto prihode“, osim u onim slučajevima kao što je „Santos“, gde bi rezultati bili isuviše nepravični, pa ne potkrepljuju takvu prezumciju.<sup>62</sup>

Govoreći u ime četvoro sudija koji su bili u manjini prilikom donošenja odluke<sup>63</sup>, sudija Alito je obrazložio da prihodi proistekli iz kockarskog biznisa, koji se koriste za plaćanje osnovnih troškova upravljanja ovim biznisom, ne predstavljaju „prihode“ u značenju koje propisuje Zakon o sprečavanju pranja novca. Nema objašnjenja zašto je Kongres želeo da radikalno uveća kaznu za transakciju koja je već deo krivičnog dela, pravilno je razmotrena i adekvatno zakonski kažnjiva“, budući da Kongres nije imao nameru da izobličiti rezultat koji se dobija u ovom slučaju.

59 553 US 507, 511 (2008).

60 Obzirom da nekoliko lutrija nije isplatilo dobitnike, član 1955. 18. USC koji inkriminiše ilegalne lutrije, integrisao se sa Zakonom o sprečavanju pranja novca. Kongres je očigledno odlučio da aktivnosti lutrije povlače zatvor u trajanju do pet godina (član 1955 a), ali kao rezultat integracije učinilac će se suočiti sa još dodatnih 20 godina (prema *Money laundering statute*-u, član 1956 (a) (1)). Integracioni problem nije ograničen na aktivnosti lutrije. Uopšteno govoreći, svaka specifična nezakonita aktivnost, čija epizoda uključuje transakcije koje nisu elementi krivičnog dela i gde učinilac prenosi prihode na nekog drugog, integrisaće se sa pranjem novca.

61 United States v. Santos: „Proceeds“ in Federal Criminal Money Laundering Statute, 18 U.S.C. Section 1956, Means „Profits,“ Not „Gross Receipts“ ([http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/mctacs10756/m1/1/high\\_res\\_d/RS22896\\_2008Jun13.pdf](http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/mctacs10756/m1/1/high_res_d/RS22896_2008Jun13.pdf), 02. jun. 2017).

62 Dopunska lista federalnih *money predicate* krivičnih dela predviđa maksimalnu kaznu zatvora koja se može izreći za svako predikatno krivično delo.

63 Protiv donošenja ove sudske odluke bili su sudije Samuel Alito, John Roberts, Anthony Kennedy i Stephen Breyer.

Štaviše, obzirom da se taj izraz primenjuje i na „promotional“ i na „concealment“ krivična dela, većinska sudska odluka otežava krivično gonjenje profesionalnih izvršilaca krivičnog dela pranja novca, koji uglavnom ne znaju da li su legalizovali bruto prihode ili profit. Sudija Breyer se složio i dodao svoje izdvojeno mišljenje, gde je istakao da bi „integracioni problem“ mogao biti bolje razjašnjen uputstvom o kažnjavanju ili putem tumačenja „promotivnog“ elementa krivičnog dela.

Šta zapravo slučaj Santos podrazumeva? Neki sudovi su zaključili da „njegovi prihodi označavaju profit“ i to je ocena koja se primenjuje samo u slučaju radnji kockanja,<sup>64</sup> dok drugi stavljaju u prvi plan slučajeve koji uključuju prodaju dobijenu krijumčarenjem.<sup>65</sup> Najispravnije bi bilo da se ovo pravilo primenjuje kada postoji rizik od integracije („merge“), rizik da će transakcija koja je deo predikatnog krivičnog dela biti inkriminisana dodatno kao krivično delo pranja novca.<sup>66</sup>

Kongres je rešio ovaj problem dodavanjem eksplicitne definicije prihoda u 18 U.S.C. §1956: „izraz prihodi podrazumeva bilo koju imovinu proisteklu, dobijenu, zadržanu, direktno ili indirektno kroz neki oblik nezakonite aktivnosti, uključujući bruto prihode“.<sup>67</sup>

Definicija razjašnjava odnos profita i bruto prihoda, kao i nekoliko drugih važnih pitanja. Na primer, sada je jasno da izraz uključuje prihode iz zakonitih izvora, koji su zadržani putem izvršenja predikatnog krivičnog dela.<sup>68</sup> Ipak, ne mora nužno da bude poništena odluka nižeg suda koja predviđa da prihodi moraju biti „izvedeni iz već izvršenog krivičnog dela ili ostvarene faze krivičnog dela“, pre nego što budu legalizovani.

Kada je reč o promotivnom (promotional) elementu, neki od nižih sudova su zaključili da „promotivni element može biti ispunjen transakcijama koje podstiču kontinuirano napredovanje osnovnog krivičnog dela“. Ipak, jedan „Circuit“ je objavio da „promotivni“ element pranja novca ne može biti ispunjen prostim demonstriranjem da je nezakonito zarađen novac korišćen da promoviše kontinuirano funkcionisanje jedne „inače zakonite delatnosti“. Na primer, plaćanje poreza ili računa za iznajmljivanje automobila ili usluge lekara, čak i ako je učinilac često uključen u radnju prevare, neće biti dovoljno za postojanje promotivnog elementa.<sup>69</sup>

64 United States v. Irvin, 656 F.3d 1151, 1165 (10th Cir. 2011). (Ovaj sud je razjasnio da se slučaj Santos mora ograničiti na faktičke okolnosti, pa „prihodi“ podrazumevaju „profit“ za svrhe Zakona o pranju novca, samo kada je uključena ilegalna operacija kockanja).

65 United States v. Quinones, 635 F.3d 590, 600 (2d Cir. 2011). Izraz „prihodi“ iz 18 U.S.C. §1956 ne označava „profit“ osim kada predikatno krivično delo uključuje prodaju dobijenu krijumčarenjem.

66 United States v. Crosgrove, 637 F.3d 646, 654–55 (6th Cir. 2011). „Prihodi“ podrazumevaju profit samo kada predikatno krivično delo iz 18 U.S.C. §1956 kreira integracioni problem, koji vodi do radikalnog uvećanja zakonskog maksimuma kazne, a ništa u zakonodavnoj istoriji ne nagoveštava da je Kongres imao za cilj takvo pooštavanje kazne.

67 18 USC 1956 (c) (9). Kongres je dodao definiciju u članu 2 (f) Public law 111–21, 123 stat.1618 (2009) (S 386).

68 United States v Jusuf, 536 F. 3d 178, 185 (3d Circ. 2008).

69 Money Laundering: An Overview of 18 U.S.C. 1956 and Related Federal Criminal Law <https://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL33315.pdf>, 20. jun. 2017.

### 3.4. Ruska Federacija

Prema Krivičnom zakoniku Ruske Federacije<sup>70</sup> krivična dela pranja novca vrše se sa direktnim umišljajem u cilju da prihodi ostvareni kriminalom dobiju legalan oblik. Legalizacija (pranje) novca ili druge imovine koju su druga lica stekla kriminalnim putem (član 174. KZ) može da podrazumeva sledeće radnje:

1. Izvršenje finansijskih operacija ili drugih transakcija novcem ili drugom imovinom koju su druga lica stekla kriminalnim putem, sa ciljem da držanje, korišćenje i raspolaganje navedenim novcem ili drugom imovinom dobije zakonitu formu
2. Ista radnja izvršena u velikom iznosu (preko 1.500.000 rubalja)
3. Izvršenje radnje iz stava 1.:
  - a) od strane grupe lica, po prethodnom dogovoru,
  - b) od strane lica koja koriste svoj službeni položaj
4. Izvršenje radnje iz stava 1.:
  - a) od strane organizovane grupe,
  - b) u osobito velikom iznosu (preko šest miliona rubalja)

Osnovni oblik krivičnog dela iz člana 174. 1. KZ<sup>71</sup> podrazumeva „Izvršenje finansijskih operacija i drugih transakcija novcem ili drugom imovinom koju je lice steklo krivičnim delom, sa ciljem da držanje, korišćenje i raspolaganje navedenim novcem ili drugom imovinom dobije zakonitu formu“.

Usmerenost, objektivna strana i predmet krivičnog dela u potpunosti se podudara sa obeležjima inkriminacije iz člana 174. KZ. Jedina razlika ogleđa se u tome što je sam učinilac stekao novac ili drugu imovinu kriminalnim putem, a ne druga lica, kao što to predviđa član 174. KZ.<sup>72</sup>

Po shvatanju B. Анатольевне Тагирове, u prvobitnoj redakciji člana 174. KZ RF postojale su greške, usled čega su lica pozivana na odgovornost kako zbog legalizacije dobiti stečene kriminalom, tako i za prethodno krivično delo. Netačne formulacije dispozicija ovog člana i njihov blanketni karakter neretko su povlačile nepravilnu kvalifikaciju datih krivičnih dela. Iako je izmenjen član 174. KZ, a zatim i član 174-1 KZ, to nije dovelo do optimizacije navedenih normi i ostalo je sporno koliko su odredbe u skladu sa međunarodno-pravnim normama koje propisuju odgovornost za pranje novca.

Federalni zakon Ruske Federacije N 115-F3 od 7. avgusta 2001. godine (u redakciji od 30. 12. 2015. godine)<sup>73</sup> omogućio je sledeće:

- uvođenje specijalizovanog organa,

70 Službeni glasnik RF, br. 63-F3/96.

71 Član 174. 1. – Legalizacija (pranje) novca ili druge imovine koju je lice steklo krivičnim delom.

72 A. И. Папор /2011/: *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*, Москва, стр. 127–128.

73 „Zakon o sprečavanju legalizacije prihoda dobijenih kriminalom i finansiranju terorizma“.

- postignuta je obostrana saglasnost sa nekim državama u pogledu saradnje u datoj sferi,
- sprovode se zajedničke operacije pravosudnih organa različitih zemalja,
- pojačana je kontrola u bankarskoj sferi,
- potpisana je i ratifikovana većina međunarodnih konvencija<sup>74</sup>

Prema mišljenju B. Сергеевича Давыдова, pojedini autori vide socijalnu suštinu pranja novca u narušavanju ili pretnji narušavanjem ekonomske stabilnosti društva i stoga ekonomske odnose posmatraju kao objekt krivičnog dela propisanog članom 174. i 174–1. KZ RF.

Shvatanje o opasnosti legalizacije dobiti stečene kriminalom za ekonomiju, bazira se na individualnim pogrešnim pretpostavkama autora, koji predstavljaju ideološko, a ne naučno znanje. Vladajuće shvatanje u savremenoj ruskoj nauci krivičnog prava po kome društveni odnosi u sferi ekonomije predstavljaju neposredni objekt krivičnog dela, nije dovoljno argumentovano. Tvrdnja da je legalizacija prihoda stečenih kriminalom privredno krivično delo, prihvata se kao aksiom bez dovoljne naučne osnove.

Polazeći od suštine legalizacije imovine stečene krivičnim delom, usmerenosti umišljaja učinioca, karaktera realno pričinjene štete i međunarodne prakse – prihvatljivije je sledeće shvatanje: osnovni neposredni objekt su društveni odnosi koji se formiraju pri obezbeđivanju društvene bezbednosti, dok su dopunski neposredni objekt društveni odnosi koji obezbeđuju normalnu delatnost pravosudnih organa u oblasti razotkrivanja krivičnih dela, a takođe i društveni odnosi u sferi ekonomske delatnosti. Oba dopunska objekta su fakultativna, tj. šteta navedenim odnosima, može, ali ne mora biti naneta.

Legalizacija dobiti stečene kriminalom, po pravilu, predstavlja lanac uzajamnih transakcija čiji se predmet može menjati. Polazeći od bukvalnog tumačenja, transakcija sa odgovarajućim modifikacijama forme imovine ima apsolutno samostalni karakter i ne mora se neposredno odnositi na prihode stečene kriminalnim putem. Imovina koja je predmet narednih transakcija može imati potpuno zakonito poreklo. S tim u vezi, treba uneti dopunu u članove 174. i 174–1. u odeljku koji opisuje predmet krivičnog dela. Kažnjavanje treba da se odnosi na legalizaciju prihoda koji su nesumnjivo stečeni kriminalnim putem, ali i na legalizaciju modifikovanog oblika te imovine.

U cilju sprečavanja terorističke delatnosti, neophodno je predvideti mogućnost krivičnog gonjenja lica koja legalizuju nezakonito (a ne samo kriminalno) stečene prihode i koriste legalizovana sredstva u interesu terorističkih organizacija. Prema mišljenju mnogih teoretičara, sankcije propisane navedenim članovima KZ RF ne odražavaju visok stepen društvene opasnosti, mada postoje i druga shvatanja.

Međutim, osnovni nedostatak krivičnog zakonodavstva RF predstavlja odsustvo mogućnosti primene mere konfiskacije imovine. Neophodno je vratiti u KZ

74 Уголовная ответственность за отмывание доходов от преступной деятельности и его предупреждение в США и России, <http://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-za-otmyvanie-dokhodov-ot-prestupnoi-deyatelnosti-i-ego-preduprezhd>, 06. avgust 2017.



odredbe koje se tiču konfiskacije. U stavu 1. člana 174. KZ konfiskacija imovine mora biti predviđena kao alternativna vrsta kazne. U slučaju teškog i osobito teškog oblika ovog krivičnog dela konfiskacija mora biti obavezna.<sup>75</sup>

#### 4. ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Početakom 80-ih godina XX veka, velika rasprostranjenost trgovine opojnih droga stimulisala je države na uvođenje zakonodavnog sistema za sprečavanje pranja novca. Generalna skupština UN usvojila je 1985. godine deklaraciju<sup>76</sup> u kojoj se ističe da su postojeće norme o prometu opojnih droga nedovoljne da se suprotstave internacionalnoj prirodi ovog krivičnog dela, što zahteva donošenje sveobuhvatnog međunarodnog sporazuma. Bečka konvencija je prvi, ali i najvažniji međunarodni ugovor posvećen pranju novca, jer se sve naredne konvencije zasnivaju na tom sporazumu. U članu 3 (1) države se pozivaju da inkriminišu tri oblika aktivnosti kada se vrše umišljajno. Kriminalizacijom pranja novca štiti se privredni sistem, koji se direktno oštećuje prikrivanjem, korišćenjem ili sticanjem kriminalne imovine. U svetlu ovih izlaganja, može se reći da dve radnje iz Bečke konvencije zahtevaju nanošenje specifične povrede, jer se mogu kvalifikovati kao dovršena krivična dela. Pre svega, to je prikrivanje ili lažno prikazivanje prave prirode, izvora, mesta, kreiranja, prava u vezi sa svojinom, ili nad svojinom; drugo, to je sticanje ili korišćenje kriminalnih prihoda. Takođe, jedna od definisanih radnji je krivično delo sa specifičnom namerom, koja predstavlja nedovršeno krivično delo: to je konverzija ili transfer kriminalnih prihoda u cilju prikrivanja ili lažnog prikazivanja kriminalnog porekla takve imovine. Inkriminisanje lica koje izvrši izvesnu aktivnost „sa svrhom ili namerom da ostvari drugu vrstu radnje“ u suštini se definiše kao nedovršeno krivično delo.

Svetsko iskustvo ukazuje na neophodnost uvećanja oblika preventivne aktivnosti u odnosu na koje se proširuju procedure kontrole legalizacije imovine stečene krivičnim delom. Kontrola se odnosi na državne kompanije, advokatska društva, konsultante u oblasti biznisa i pravna lica koja se bave registracijom organizacija, kako u zemlji, tako i inostranstvu. Učešće isključivo pravosudnih organa u borbi protiv pranja novca nije dovoljno. Neophodna je veza sa asocijacijama agenata za nekretnine, učesnicima tržišta vrednosnih papira, dragocenosti i kreditnim organizacijama. Treba naglasiti da najčešći predmet legalizacije predstavlja bezgotovinski novac, uzevši u obzir specifičnosti radnji učinilaca, uključujući šeme izvršenja krivičnih dela, koje su veoma raznovrsne i često se svode samo na izvršenje transakcija i finansijskih operacija. Po ugledu na međunarodna tela, neophodno je na državnom nivou utvrditi vezu između organizovanog kriminala, trgovine narkoticima, terorizma i pranja novca i formirati jedinstvenu strategiju borbe sa tim oblicima teških krivičnih dela.

75 Легализация преступных доходов – уникальный криминальный феномен XXI века, <http://www.yurclub.ru/docs/criminal/article79.html>, 01. avgust. 2017.

76 Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, a / res /40/122 (13. decembar 1985. godine), član 4 (d).

## LITERATURA

- Andrić I. /1979/: *Znakovi pored puta*, Sarajevo.
- Ashworth A. /2009/: *Principles of criminal law*, New York.
- Čosić D. /1997/: *Koreni*, Beograd.
- Delić N. /2009/: Opšti pojam krivičnog dela u Krivičnom zakoniku Srbije, *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja*.
- Delić N. /2006/: Krivično delo pranja novca – međunarodni okviri i pozitivnopravna regulative – u: *Primena međunarodnog krivičnog prava od strane međunarodnih i domaćih sudova*, Tara.
- Đokić I. /2014/: O pojmu umušljaja u engleskom krivičnom pravu, *Pravni život* № 9.
- Durrieu R. /2013/: *Rethinking Money Laundering & Financing of Terrorism in International Law*, Boston.
- Fortson R. /1994/, Annotations with the Drug Trafficking Act 1994, *Current Law*.
- Gurule J. /1998/: The 1988 U.N. Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances – A Ten Year Perspective: Is International Cooperation Merely Illusory?, *Fordham International Law Journal*, № 1.
- Gurule J. /1995/: The Money Laundering Control Act of 1986: Creating a New Federal Offence or Merely Affording Federal Prosecutors an Alternative Means of Punishing Specified Unlawful Activity?, *American Criminal Law Review*.
- Ignjatović Đ. /2009/: *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, Beograd.
- Jakulin V. /2015/: Pranje novca u aktima Evropske unije, *Strani pravni život* № 2.
- Jovašević D. /2006/: *Leksikon krivičnog prava*, Beograd.
- Jovašević D. /2013/: Pranje novca– međunarodni standardi i pravo Republike Srbije, *Teme*, № 4.
- Konstantinović Vilić S., Nikolić Ristanović V., Kostić M. /2010/: *Kriminologija*, Beograd.
- Lazarević Lj. /2011/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
- Легализация преступных доходов – уникальный криминальный феномен XXI века, <http://www.yurclub.ru/docs/criminal/article79.html>, 01. avgust. 2017.
- Money Laundering: An Overview of 18 U.S.C. 1956 and Related Federal Criminal Law <https://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL33315.pdf>, 20. jun. 2017.
- Papor A. И. /2011/: *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*, Москва.
- Rot N. /1969/: *Psihologija ličnosti*, Beograd.
- Stessens G. /2000/: *Money Laundering: A New International Law Enforcement Model*, Cambridge.
- Stessens G. /1997/: *De nationale en internationale bestrijding van het witwassen. Onderzoek naar een meer effectieve bestrijding van de profijtgerichte criminaliteit*, Antwerp, pp. 157–158.
- Stewart D. P. /1990/: Internationalising The War on Drugs: The UN Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, *Denver Journal of International Law and Policy*.
- Stojanović Z., Kolarić D. /2014/: *Krivičnopravno suzbijanje organizovanog kriminaliteta, terorizma i korupcije*, Beograd.
- Tišma A. /1997/: *Vere i zavere*, Beograd.
- Vogel J. /1997/, Geldwäsche – ein europaweit harmonisierter Straftatbestand?, *Z.St.W.*, № 2.

Волженкин Б. В. /2001/: *Уголовный кодекс Голандии*, Санкт-Петербург.

Уголовная ответственность за отмывание доходов от преступной деятельности и его предупреждение в США и России, <http://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-za-otmyvanie-dokhodov-ot-prestupnoi-deyatelnosti-i-ego-preduprezhd>, 06. avgust 2017.

*Vukan Slavković*, PhD

College of criminalistics and security, Niš

## THE OFFENSE OF MONEY LAUNDERING IN MODERN COMPARATIVE LEGISLATION

### SUMMARY

Money laundering is a crime of international character recognized by the most legislations and legal theorists throughout the world. It is the influx of proceeds from crime, apparently legal, in order to enable the future use of that property and the acquisition of new incomes. Money laundering crimes are regulated by international agreements, among which the most significant is the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances and the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism. Vienna Convention was the first international agreement addressed to money laundering and the most important international commitment on this matter, as all the future treaties rely on it. The article 3 (1) of the convention calls on states to incriminate three types of activities, when they are committed intentionally. The primary intent was to criminalize the process by which one conceals the existence, illegal source, or illegal application of income, and then disguises that income to make it appear legitimate. The convention also is aimed to stem the flow of illicit profits back to the criminal enterprise used to capitalize criminal profits and to expand criminal activity. In this article, the author discusses a number of important issues related to the money laundering crimes. In that context, special attention was paid to demonstration and analysis of statutes of USA, Great Britain and Russian Federation.

**Key words:** money laundering, Vienna Convention, proceeds from crime, legalization, Money Laundering Convention.

Zvezdana Hristov\*

## PSIHOLOŠKE I KRIMINOLOŠKE KARAKTERISTIKE UČINILACA KRIVIČNIH DELA PROTIV EKONOMIJE

**Apstrakt:** Izrada profila učinilaca krivičnih dela protiv ekonomije, odnosno onih koji zloupotrebom službenog položaja, vršenjem krivičnih dela protiv imovine i privrede razaraju ekonomiju jedne zemlje, oštećuju državni budžet i negativno utiču na standard građana predstavlja istraživanje multidisciplinarnog karaktera u kojem se ukrštaju znanja iz oblasti ekonomije, psihologije i prava. Za analizu ličnosti učinilaca ove grupe krivičnih dela upotrebljeni su Kibernetička baterija konativnih testova – KON 6<sup>1</sup> i test AMRL 23 koji su konstruisali Knežević i Radović 1994. godine. Na reprezentativnom uzorku osuđenih lica za dela protiv ekonomije koji su na izdržavanju zatvorske kazne u Kazneno-popravnim zavodima Sremska Mitrovica i Požarevac, inventarima ličnosti je proverena sklonost određenim obrascima ponašanja poput laganja, varanja, manipulativnosti koji koreliraju sa psihopatijom, kao i prisustvo određenih neurotskih i psihosomatskih poremećaja koji su posledica profesionalne deformacije. Akcenat je isključivo na osobama koje su podlegle kriminalnim aktivnostima zarad sticanja ekstra profita, odnosno učinocima instrumentalnih krivičnih dela. Ukrštanjem socio-demografskih karakteristika, osobina ličnosti i preferiranih krivičnih dela dobijen je profil učinilaca dela iz oblasti ekonomskog kriminala.

**Gljučne reči:** ekonomski kriminal, instrumentalna krivična dela, profil, osobine ličnosti.

*„Corporate crime kills far more people and costs taxpayers far more money than street crime.“*

Anita Roddick

### 1. UVOD

Iako je motiv većine krivičnih dela na globalnom nivou materijalne prirode, oduvek su pažnju kriminologa privlačila krivična dela sa elementima nasilja jer takav vid kriminaliteta izaziva momentalne i burne reakcije društva. Nedostatak naučnih činjenica vezanih za profil učinilaca instrumentalnih krivičnih dela otežava rad kriminalističara čiji je zadatak da takve radnje spreče ili prikupe adekvatan

\* zvezdanah@yahoo.com

1 K. Momirović, B. Volf, Z. Džamonja /1992/: KON 6 – Kibernetička baterija konativnih testova, Beograd.

dokazni materijal kako bi pravosudni organi sankcionisali učinioca, naročito ukoliko je reč o krivičnim delima protiv ekonomije,<sup>2</sup> odnosno zloupotrebi službenog položaja, krivičnim delima protiv privrede i krivičnim delima protiv imovine bez elemenata nasilja. Bihejvioralna ekonomija koja se tek razvija u zapadnim zemljama Evrope i u Americi sadrži svega par studija posvećenih psihološkom profilu brokera, investitora i tzv. „belih okovratnika“, dok su se kod nas psiholozi bavili osobinama kleptomana i sitnih imovinskih prestupnika. Najznačajniji rad psihologa nagrađenog Nobelovom nagradom za ekonomiju, Danijela Kanemana,<sup>3</sup> koji je naučno objasnio način razmišljanja i donošenja odluka i razvio teoriju prosperiteta, koji ujedno predstavlja obavezno štivo za agente američke (Central Intelligence Agency) i izraelske (MOSSAD) službe bezbednosti, predstavlja polaznu tačku u istraživanju koje sledi i odnosi se na našu zemlju.

Tranzicija u Srbiji počinje 2000-te godine i predstavlja proces prelaska sa planске na tržišnu privredu, omogućavajući ujedno integrisanje domaćeg ekonomskog sistema u međunarodne finansijske i robne tokove. U ambijentu u kojem se nije mogla garantovati sigurnost investicija, otplata kredita, poštovanje ugovora došlo je do ekspanzije raznih vrsta finansijskih prestupnika koji su navedenu situaciju iskoristili za sticanje materijalne dobiti činjenjem krivičnih dela protiv privrede, imovine, građana i države ali, za naš pravni sistem, na gotovo nevidljiv način.

U prilog ovim tvrdnjama sledi analiza zvaničnih podataka koje je objavio Republički zavod za statistiku i odnose se na teritoriju Republike Srbije bez Kosova i Metohije za period od 2005–2015. Analiza je ograničena na tri vrste krivičnih dela koja ne vrše egzistencijalno ugroženi ljudi, a prati je ogroman protok novca koji je gotovo nemoguće da se ne primeti. Reč je o krivičnim delima protiv imovine, krivičnim delima protiv privrede i krivičnim delima protiv službene dužnosti. Ove tri grupe krivičnih dela čine srž ekonomske destrukcije, odnosno sistematskog uništavanja privrede jedne zemlje i izuzetno negativno se odražavaju na standard građana. Tabela koja sledi prikazuje učinioce dela protiv ekonomije i to prema grupi krivičnog dela, godini kada je podneta prijava, podignuta optužnica i doneta pravosnažna presuda.

**Tabela 1 – Učinioci dela protiv ekonomije  
za period 2005–2015. na teritoriji Republike Srbije<sup>4</sup>**

		2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Krivična dela protiv imovine	Podnete prijave	52411	56050	48113	47437	47343	31618	39742	45291	45899	50303	58741
	Podignuta optužnica	11748	13605	11064	11740	11543	5768	8395	10151	12166	13868	13299

2 Krivična dela protiv ekonomije su širi pojam od privrednog kriminala koji predstavlja jednu od grupa krivičnih dela na koje se istraživanje u radu odnosi.

3 D. Kahneman /2011/: *Thinking fast and slow*, New York.

4 Tabela sastavljena na osnovu podataka iz Biltena Punoletnih učinilaca krivičnih dela koji se mogu naći na zvaničnom sajtu Republičkog Zavoda za statistiku: <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PageView.aspx?pKey=711&URL=http://pod2.stat.gov.rs/ElektronskaBiblioteka2/Pretraga.aspx?pubType=2>

		2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Krivična dela protiv privrede	Pravosnažno osuđeni	9233	9557	8782	9508	9608	4739	6825	6338	9729	11236	11301
	Podnete prijave	4721	2668	2663	3099	3131	2479	2957	3221	3397	3347	3526
	Podignuta optužnica	3465	2290	1649	1838	1702	901	1499	1589	2240	2748	2570
Krivična dela protiv službene dužnosti	Pravosnažno osuđeni	2532	1464	1161	1287	1228	589	999	932	1169	1543	1609
	Podnete prijave	5253	4343	4244	4140	4073	3209	3798	3516	2602	2437	2642
	Podignuta optužnica	1839	1907	1567	1578	1452	784	1263	1615	1632	1401	1008
Krivična dela protiv službene dužnosti	Pravosnažno osuđeni	1126	1149	994	913	878	463	651	841	700	586	534
	Podnete prijave	5253	4343	4244	4140	4073	3209	3798	3516	2602	2437	2642
	Podignuta optužnica	1839	1907	1567	1578	1452	784	1263	1615	1632	1401	1008

Što se krivičnih dela protiv imovine tiče, tek za 20% od ukupno prijavljenih bude podignuta optužnica i 80% od svih optuženih bude pravosnažno osuđeno. Treba imati obzira da postoje lažno prijavljena krivična dela, ali ovakva statistika bi se definitivno mogla okarakterisati kao loš rad istražnih i pravosudnih organa. Zanimljiva konstatacija bi bila i da u vremenu Svetske ekonomske krize koja je počela od 2008. godine u našoj zemlji opada broj ovih krivičnih dela što se kosi sa svim ekonomskim i moralnim normama i pokazateljima na planeti, naročito ako se uzme u obzir da se u ovoj tabeli podaci o krivičnim delima protiv imovine odnose i na krađe, razbojništva i sitne prevare koja izvršioi čine da bi prvenstveno zadovoljili egzistencijalne potrebe, a ona čine 80% krivičnih dela iz ove grupe.

Krivična dela protiv privrede se prijavljuju u manjem broju, a za 50–80% prijave bude prikupljeno dovoljno dokaza da bude podignuta optužnica, najproduktivniji istražni i sudski postupci su u godinama kada se menja vlada ili radi rekonstrukcija vlade. Oko 65% optuženih bude osuđeno što čini prosek da manje od 50% ukupnih prijava za ovu grupu krivičnih dela bude procesuirano do kraja. Krivična dela protiv službene dužnosti vrše državni službenici, direktno nenamenski trošeći sredstva iz budžeta Republike Srbije, i beleže opadajući trend s godinama. Međutim statistika koja kaže da za samo 35% prijave bude podignuta optužnica i da samo 50% optuženih bude osuđeno je više nego zabrinjavajuća za državu koja je baš 2014. godine bila na rubu bankrota. Tek 20% osuđenih od ukupnog broja prijavljenih dokazuje da je i danas najisplativiji vid kriminala ekonomski kriminal državnih službenika.

Krivična dela protiv imovine koja bi se mogla nazvati ekonomskim kriminalom su ona koja se ne vrše da bi neko zadovoljio osnovne ekonomske potrebe jer je materijalno ugrožen, već da bi ostvario ekstra profit, što važi i za druge dve grupe krivičnih dela. Iz tog razloga su u istraživanju izostavljena krivična dela poput krađe,

teške krađe, razbojništva i sitne prevare i pažnja je usmerena na jednu petinu osuđenih isključivo za utaju, prevaru, prevaru u osiguranju, iznudu, ucenu, zloupotrebu poverenja i prikrivanje. Kazne su blage, od par meseci zatvora do uslovne osude i ono što je fascinantno je da novčana kazna ne prelazi 100 000 dinara. Znači jako unosan posao, naročito ako se uzme u obzir da za neosnovano dobijanje i korišćenje kredita postoji velika rupa u zakonu, koja omogućava fizičkim licima da uzmu kredit za stan od npr. 100 000 evra, potpišu 30 blanko menica, preprodaju stan, zatvore sve tekuće račune i počnu novi život u nekoj drugoj državi, jer Zakon o menicama ne priznaje menice fizičkih lica već se mogu naplatiti samo menice privrednih subjekata registrovane u Narodnoj Banci Srbije.

U grupu krivičnih dela protiv privrede spadaju falsifikovanje novca, hartija od vrednosti, znakova za vrednost, zloupotreba platnih kartica, pranje novca, poreska utaja, prouzrokovanje stečaja, zloupotreba monopolističkog položaja, zloupotreba ovlašćenja, nedozvoljena trgovina, obmanjivanje kupaca i poverilaca, zloupotreba postupka za javne nabavke. Krivična dela protiv službene dužnosti obuhvataju zloupotrebu službenog položaja, proneveru i korupciju, veoma su česta, ali s obzirom da ih vrše ozbiljni i iskusni delinkventi, veoma je mali broj osuda, a šteta se direktno odražava na manjak u državnoj kasi koja se ne nadoknađuje nakon završetka postupka, već se nadograđuje skupim i dugotrajnim istražnim i sudskim postupcima.

Zatvorska kazna za sva navedena dela protiv ekonomije veća od godinu dana je retka i za npr. 2014. godinu je ukupno izrečeno 290, ranijih godina je bilo daleko manje. Šteta je nemanjiva i nenadoknadiva. Ako se uzme u obzir da je 10% izvršilaca ženskog roda, da dobar deo ni ne dočeka izdržavanje kazne, deo naprasno oboli od teških bolesti pa odlaže izdržavanje i po 5–10 godina, onda se dolazi do činjenice da u svim Kazneno popravnim zavodima u Srbiji uvek ima manje od 100 osuđenika za pomenuta krivična dela. Upravo s ciljem da se pruži doprinos budućim istražnim postupcima protiv učinioca dela iz oblasti ekonomskog kriminala je urađeno ispitivanje osuđenika za navedene krivične prestupe, a analiza zvaničnih statističkih podataka za ranije godine je predstavljala pripremu i uvod u istraživanje koje je obavljeno u kazneno popravnim institucijama na teritoriji naše zemlje.

Jedan od najzahtevnijih postupaka inspektora predstavlja upravo kriminalističko profilisanje učinioca krivičnog dela kojim se na osnovu izvršenog zločina donose zaključci o karakteristikama učinioca. Podaci o karakteristikama zločina dobijaju se na osnovu analize kriminalnog događaja. Karakteristike izvršioca se odnose na demografske i fizičke karakteristike, obrazovanje, bračni status, radni status, karakteristike ličnosti, navike i sklonosti. Upravo u cilju definisanja specifičnih karakteristika učinioca dela protiv ekonomije izvedeno je istraživanje na grupi ljudi koju čine osuđeni za zloupotrebu službenog položaja i krivična dela protiv privrede, kao i krivična dela protiv imovine izuzev krađa, razbojništva i sitnih prevara. Dakle, fokus je bio isključivo na osobama koje nisu podlegle kriminalnim porivima iz egzistencijalnih razloga već radi sticanja ekstra profita. Istraživanje je podrazumevalo analizu konativnih sposobnosti učinilaca, odnosno definisanje karakteristika ličnosti koje su ukrštanjem sa demografskim podacima i određenim krivičnim delima rezultirale izradom kriminalističkog profila učinioca krivičnog dela protiv ekonomije.

## 2. METODOLOGIJA

Izrada profila učinilaca dela protiv ekonomije pre svega predstavlja empirijsko istraživanje kojim se prikupljaju, obrađuju i procenjuju činjenice, ali i uopštavaju saznanja induktivnim zaključivanjem. Zavisne varijable predmeta istraživanja bi bile psihološke osobine ličnosti izvršilaca krivičnih dela protiv imovine, privrede i zloupotrebe službenog položaja, dok bi nezavisnu varijablu predstavljao tip kriminala kojim se bave i ostala kriminalistička svojstva poput socio-demografskih karakteristika. Ova podela varijabli je uslovna, u smislu da u tumačenju odnos može da bude i obrnut. Prilikom tumačenja rezultata će se govoriti o uticajima psiholoških karakteristika na način izvršenja krivičnih dela, a sa druge strane, prestupništvo može da predstavlja značajan izvor stresa za izvršioce koji se kasnije manifestuje na njihovo ponašanje. Zavisne varijable su određene baterijom konativnih testova ličnosti KON 6 i inventarom ličnosti AMRL 23. Svaki inventar ličnosti sadrži po 30 Likertovih skala, odnosno ukupno 210 tvrdnji na koje su ispitanici odgovarali zaokruživanjem jednog od ponuđenih 5 odgovora. Ovakvom formulacijom stavki konstrukcijom kognitivno jednostavnih tvrdnji, eliminisana je tendencija ispitanika da daju socijalno poželjne odgovore kao i akvijescencija, odnosno sklonost davanja potvrdnih odgovora na postavljena pitanja.

Pošlo se od pretpostavki da su izvršioци krivičnih dela sa elementima finansijskog kriminala ekstravertne ličnosti, da ih odlikuju određena psihopatska svojstva kao što su sklonost laganju, varanju, manipulaciji što im omogućava da izigraju državne organe, kao i da su skloni određenim psihosomatskim poremećajima usled povišenog nivoa stresa sa kojim se sreću svakodnevno. Ove hipoteze su statistički ispitane i potvrđene što bi svakako činilo heuristički deo istraživanja kojim se stiče novo naučno saznanje iz oblasti kriminalistike, koje se prvenstveno odnosi na izradu novog metoda u kriminalističkom profilisanju vršilaca krivičnog dela iz oblasti finansijskog kriminala.

Uzorak čini 65 lica osuđenih na izdržavanje kazne zatvora po izrečenim presudama za krivična dela protiv imovine, privrede i zbog zloupotrebe službenog položaja: Krivično delo prevare (član 208. KZRS)<sup>5</sup>, Neosnovano dobijanje i korišćenje kredita i druge pogodnosti (član 209. KZRS), Zloupotreba poverenja (član 216. KZRS), Zelenaštvo (član 217 KZRS), Falsifikovanje novca (član 223. KZRS), Falsifikovanje hartija od vrednosti (član 244. KZRS), Falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica (član 243. KZRS), Izdavanje čeka i korišćenje platnih kartica bez pokrića (raniji član 228. KZRS), Poreska utaja (član 225. KZRS), Pranje novca (član 245. KZRS), Oštećenje poverioca (član 233. KZRS), Obmanjivanje kupaca (raniji član 244. KZRS), Zloupotreba službenog položaja (član 359. KZRS). Ispitanici su stacionirani u Kazneno-popravnim zavodima Sremska Mitrovica i Požarevac – Zabela. Uzorak je reprezentativan jer u momentu istraživanja (druga polovina 2016. godine) u Republici Srbiji po važećem krivičnom zakoniku, je manje od 100 osuđenih za

5 Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, ispr. 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.



pomenuta krivična dela čija je kazna duža od godinu dana zatvora. Svi ispitanici su pismeni, državljani Republike Srbije koji odlično razumeju srpski jezik i najniži stepen obrazovanja je srednja stručna sprema. Lica na izdržavanju kazne su u danima ispitivanja bila klinički zdrava i radi se o osobama muškog roda.

Nakon dobijenog odobrenja Uprave za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde, istraživanje je obavljeno septembra i oktobra 2016. godine u KZP Sremska Mitrovica i Požarevac. Prvo je izvršena analiza potencijalnih ispitanika u Matičnim službama zatvora, odabrani su isključivo osuđeni za krivična dela koja se mogu podvesti pod neki vid ekonomskog kriminala, dakle lica koja su se profesionalno bavila zaobilaženjem zakonskih normi ostvarujući veliki profit. Ispitivanje je obavljeno u grupama od 5 do 20 osuđenika koji su svojevolejno pristali da učestvuju u istraživanju i bili su informisani o osnovnoj svrsi istraživanja čime je ispunjen princip etičnosti. Vremenski interval ispitivanja po grupama je bio u proseku sat vremena, za popunjavanje testova im je trebalo u proseku 40 minuta. Testiranje nije bilo anonimno iz razloga što su inventari ličnosti morali biti povezani sa socio-demografskim podacima o ispitanicima koji su provereni poređenjem sa podacima iz matičnih službi i u potpunosti se poklapaju. Za analizu sirovih podataka korišćeni su računarski programi EXCEL i SPSS, dok su dobijene socio-demografske vrednosti ukrštane vrednostima dobijenim primenjenim inventarima ličnosti uzorka i populacije kako bi se izveli što verodostojniji zaključci o kriminološkim i psihološkim karakteristikama učinioaca krivičnih dela protiv ekonomije.

### 3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Uzorak čine osobe koje su krivično delo protiv imovine i to isključivo bez elemenata nasilja, krivično delo protiv privrede i zloupotrebu službenog položaja izvršile na teritoriji Republike Srbije. U uzorku nije bilo recidivista, odnosno osoba koje su za slično delo više puta pravosnažno osuđivane. Uzorak čine osobe muškog pola starosti od 23–68 godina, prosečne starosti 44,5 godina. Ujedno, i najveći broj osuđenika čine osobe razdoblja od 43–52 godine starosti, tačnije 21,32%. Podjednak broj osuđenika je od 33–42 i od 53–62 godine starosti, po 15,23%. 11,17% ispitanika je starosti od 23–32 godine i najmanji broj, svega 3,5% osuđenika je starijih od 63 godine.

Analiza rezultata dobijenih u istraživanju uz pomoć baterije konativnih testova KON 6 koju su konstruisali Momirović, Volf i Džamonja (1992) započeta je analizom regulatora aktiviteta EPSILON, i na osnovu distribucije frekvencija može se zaključiti da najveći broj ispitanika, odnosno 40% odlikuje prosečno funkcionisanje ovog sistema, 7,69% je introvertnih, i po ponašanju abuličnih osoba, 6,16% hipomaničnih, ali je većina ekstrovertna, raspoložena za saradnju, govornjiva i živahna. Može se uočiti tendencija da su mlađi ispitanici ekstrovertniji, dok su stariji skloniji depresiji, što je u skladu sa normalnom populacijom. Na osnovu rezultata ispitanika može se uočiti da samo 3,2% osuđenika ima superiorno funkcionisanje regulatora organskih funkcija HI i nema nikakve psihosomatske poremećaje dok 18,46% spa-

da u patološke slučajeve sa teškim hipohondrijskim reakcijama. Većina ispitanih je ozbiljno zabrinuta za svoje zdravlje i svoju anksioznost najviše ispoljava kroz labilnost vegetativnog sistema, naročito kardiovaskularnog jer im se stres i tuga najčešće ispoljavaju kroz tahikardije ili bol u grudima tj. oko srca. Ispitanici su na testovima kojima se procenjuje funkcionisanje efikasnosti sistema za regulaciju funkcija odbrane – ALFA postigli niže vrednosti što grupu od 60% svrstava u nadprosečne dok bi se 9,22% ispitanika svrstalo u patološke slučajeve koji ispoljavaju opsesivno kompulzivne i druge neurotske poremećaje. Dakle većina nije hipersenzitivna, fobična i neurotična.

Slično regulatoru reakcija odbrane, regulator reakcija napada – SIGMA modulira primarno toničko uzbuđenje, ali putem programa za destruktivne reakcije. Model podrazumeva da se ovi destruktivni programi mogu aktivirati bilo neposredno (tada se radi o primarnoj agresivnosti), bilo posredno, na obnovu signala iz centra za regulaciju reakcija odbrane (tada je reč o sekundarnoj agresivnosti). Model pretpostavlja značajnu vezu između ovog regulatora i regulatora aktiviteta, iz razloga što je energetska potencijal nužan za realizaciju agresije. Takođe, pretpostavljena je subordinacija funkcionisanja ovog uređaja funkcionisanju sistema za koordinaciju i integraciju regulativnih funkcija kao i funkcionisanju centralnog kognitivnog procesora. Poremećaji ovog regulatora ogledaju se u agresivnim reakcijama koje mogu biti različito modulirane. Ono što se kod ispitanika na osnovu distribucije frekvencija može zaključiti je da većina ispitanika nije agresivna, 10,77% ima čak superiorno i 23,8% nadprosečno funkcionisanje ovog konativnog sistema, dok 9,23% predstavlja patološku grupu sklonu destruktivnim reakcijama. Karakteristično za sve je povišeni rezultat koji izražava oralnu agresivnost, tj. zajedljivost i cinizam. Na prvi pogled uočljivo, a vezano za uzorak učinilaca krivičnih dela protiv ekonomije je da su 20% ispitanika patološki slučajevi, sa visokim skorom Momirovićeve DELTE odnosno Ajzenkovog psihotizma. Ove osobe se mogu opisati kao „teške“, teško prilagodljive, usamljenici sa insuficijentnom osećajnošću i empatijom, neprijateljski nastrojene čak i prema ljudima koje vole, zanimaju ih neobične stvari, vole rizik i opasnost. Samo 3% od ukupnog broja osuđenika nije odreagovalo pozitivno ni na jednu od stavki skala kojima se testiraju shizoidnost, paranoidnost, hipomanična disocijacija, inhibitorna konverzija ili analna agresivnost.

Na osnovu rezultata ispitanika na inventaru ličnosti kojim se ispituje funkcionisanje sistema za integraciju regulativnih funkcija – ETA, može se zaključiti da su osobe uglavnom socijalizovane, dobro prihvaćene u društvu, 6,15% obeležava superiorno funkcionisanje ovog sistema, 36,93% nadprosečno, dok 24,61% osuđenih ispoljava patološke aberacije koje bi se mogle povezati sa hipohondrijom i anksioznošću. Za dobijene rezultate testova osuđenika, izračunati su statistički pokazatelji na osnovu kojih će se lakše utvrditi odstupanje ispitanika od populacije. Standardna devijacija, aritmetička sredina uzorka i populacije, percentili, t-test i T vrednosti za svaki od elemenata kibernetičkog modela konativnog funkcionisanja KON 6 prikazani su u narednoj tabeli.

**Tabela 2 – Statističke vrednosti uzorka u odnosu na populaciju KON 6**

		UZORAK			POPULACIJA			t-test				
KON 6	TEST	N	M	SD	N	M	SD	P	t-test	df	P	T
	EPSILON	65	103.569	24.7437	772	102.3	24.72	37	-0.14	64	0.05	50.51
	HI	65	56.2923	25.1928	772	52.5	20.08	63	2.654	64	0.05	51.89
	ALFA	65	74.5538	26.2756	772	76.7	22.95	60	-0.751	64	0.05	49.06
	SIGMA	65	81.7692	23.919	772	82.5	21.68	48	-0.752	64	0.05	49.66
	DELTA	65	58.2923	27.0473	772	50	20.38	54	3.962	64	0.05	54.06
	ETA	65	54.2308	23.3672	772	54.4	20.28	62	0.77	64	0.05	49.92

Što se tiče T vrednosti, uočljiva su minimalna odstupanja za EPSILON, HI i DELTA test iz čega se može izvesti zaključak da su učinioi krivičnog dela protiv privede i države teško uočljivi jer po psihološkom profilu se u velikoj meri poklapaju sa normalnom populacijom. Pošto vrednosti rezultata grupe ispitanika ne izlaze iz okvira vrednosti koje se računaju kao normalne i prosečno zastupljene u našoj populaciji (50–70), neophodno je bilo izvršiti analizu manjih grupa, pa kroz sintezu istih po sličnim karakteristikama izvesti profil učinilaca krivičnih dela protiv ekonomije.

Analizom rezultata ispitanika na testovima AMRL 23 može se uočiti da 40% osuđenika ima povišene skorove u odnosu na normalnu populaciju iako je aritmetička sredina uzorka neznatno niža u odnosu na populaciju. Osuđenici ispoljavaju visok nivo pasivne amoralnosti, makijavelizma, surovog realizma, ali i dobru kontrolu impulsa, odnosno ne ispoljavaju sklonost agresiji i brutalnom reagovanju. Dakle, ljudi koji su skloni pasivno-sadističkim oblicima amoralnosti će ovakav vid sopstvene dispozicije ispoljavati pre kroz neke druge oblike ponašanja nego kroz otvoreno nasilničko ponašanje. Takve osobe su sklone otrovnoj mržnji, zavisti, destruktivnom ogovaranju, intrigama, spletkama, indirektnim i podmuklim smicalicama i slično. Statistički parametri uzorka u odnosu na populaciju prikazani su u tabeli koja sledi.

**Tabela 3 – Parametri amoralnosti uzorka u odnosu na normalnu populaciju**

		UZORAK			POPULACIJA			t-test		
SKALA	N	M	SD	N	M	P	t-test	df	P	
AMRL	65	71.1692	24.1852	318	75	60	-1.277	64	>0.05	

Za AMRL 23 realizovana vrednost statistike t-testa je  $-1.277$  što je manje od kritične vrednosti 1.669, tj. hipotetičke vrednosti aritmetičke sredine osnovnog skupa, a razlika između njih ne može biti rezultat slučajnosti. Na isti način su ispitane i aritmetičke sredine testova KON 6 uzorka sa populacijom i dobijena odstupanja su navedena u tabeli 2. Kako bi se dobila potpunija slika o učiniocima krivičnih dela protiv imovine i privrede, rezultati testova su povezani sa godinama starosti ispitanika i uočena je izvesna pravilnost da u zavisnosti od godina variraju psihološke

karakteristike osuđenika. U tabeli 4, ispitanici su podeljeni na dve grupe u zavisnosti od starosne dobi, a onda su izračunate aritmetičke sredine za svaki instrument pojedinačno.

**Tabela 4 – Osobine ispitanika u odnosu na populaciju prema godinama starosti**

GODINE	FREKVENCIJA	AMRL	EPSILON	HI	ALFA	SIGMA	DELTA	ETA
23–35	22	80.40909	114.4545	59.68182	81.81818	94.45455	65	61.31818
35–68	43	66.44186	98	54.55814	70.83721	75.27907	54.86047	50.60465
Σn/μ	65	75	102.3	52.5	76.7	82.5	50	54.4

Karakteristika normalne populacije je da ekstraverzija s godinama opada, dok hipohondričnost, neuroticizam, agresivnost, psihoticizam i socijalna adaptibilnost s godinama rastu. U tabeli 4, na osnovu rezultata istraživanja osuđenika uočljiv je suprotan trend, gde su upravo mlađi od 35 godina pokazali aberacije na testovima HI, ALFA, SIGMA, DELTA i ETA. Što se amoralnosti tiče, najveću sklonost brutalnom reagovanju i agresiji imaju mlađi od 35 godina koji ispoljavaju patološke aberacije, sklonost brutalnom reagovanju, nasilju, agresiji a to ih etiketira i kao nisko inteligentnije izvršioce krivičnih dela kao što su brojne studije dokazale, između ostalih i konstruktor ovog instrumenta. Najniži nivo amoralnosti pokazali su osuđenici od 53–62 godine starosti koji su vršili krivična dela sa najvećom materijalnom štetom, ali sa najmanje ostavljenih dokaza za sobom, oni su pravi primer izvršilaca ekonomske destrukcije. Na skali za merenje ekstraverzije odnosno aktiviteta EPSILON, može se uočiti da su najzatvoreniji ispitanici od 53–62 godine starosti jer su iskusili da previše pažnje okoline se na njih u nekom momentu loše odrazilo. Najveći hipohondričari su, kao što se i očekuje na osnovu rezultata HI testa, stariji od 62 godine, zatim najmlađa grupa ali se ističe i najbrojnija grupa koju čine osobe od 43–52 godine starosti, što se može objasniti povećanom neurozom koja pojačava psihosomatske reakcije. Fobije, opsesije i kompulzivni poremećaji, takođe, najviše muče najstarije i najmlađe ispitanike, dok većina ne pokazuje disfunkcije regulatora odbrane ALFA. Impulsivnost, agresivnost, zajedljivost i cinizam su najkarakterističniji za najstarije i najmlađe ispitanike. Na testu SIGMA, najbolje rezultate su postigli ispitanici od 53–62 godine starosti. Ispitivanjem DELTE kod osuđenika, većina je pokazala zaravnjen efekat, bezosečajnost, ali mlađi od 35 godina su zaista zabrinjavajuća grupa koju čini dosta patoloških slučajeva, koji su takvi usled frustracije i ozlojeđenosti. Čak su i ispitanici o 33–52 godine pokazali manjak altruizma i empatije. Osuđenici iz grupe od 53–62 godine izražavaju kajanje i veruju da će nakon izržavanja kazne provesti dane kao bolji ljudi, pa su samim tim i pokazali najniži skor na DELTA skali. Sistem za integraciju regulativnih funkcija ETA je kod ispitanika najstarije i najmlađe grupe pokazao najviši stepen nekooperativnosti i socijalne maladaptacije dok su najveću emocionalnu zrelost pokazala lica starosne grupe od 53–62 godine.

#### 4. DISKUSIJA

Ako se uzme u obzir da se na izvršenje zatvorske kazne čeka nekad i godinama, da sudski postupak takođe može dugo da traje, dolazi se do zaključka da su osuđenici krivično delo za koje su sankcionisani učinili 2–3 godine mlađi tako da se istraživanje u kazneno-popravnim institucijama preklapa sa zvanično objavljenim statističkim podacima koji su analizirani na samom početku i odnose se na period 2005–2015, budući da je uslov za participiranje osuđenika 2016. bila minimalna kazna od godinu dana za neko od dela protiv ekonomije. Takođe, treba uzeti u obzir da ovakav vid kriminalaca biva osuđivan najčešće kada dolazi do promene državne vlasti i rekonstrukcija vlade, kao što su u ovom uzorku najčešće od 2013. godine na izdržavanju kazne. Distribucija frekvencija u pet starosnih grupa se može dovesti u direktnu vezu sa uobičajenim fazama u razvoju karijere koje je ustanovio Daglas Hol.<sup>6</sup> Od 23–32 godine, ispitanici su na početku svoje karijere iz neiskustva i neznanja, motivisani željom za brzom i lakom zaradom, izvršili krivično delo prevare i obmanjivanje kupaca. Lako su otkriveni i privedeni pravdi, upravo zbog neopreznosti, tj. nisu se specijalizovali za određenu oblast iz razloga što su se nalazili u fazi istraživanja. Imaju samo srednjoškolsko obrazovanje. Osuđenici koji su trenutno starosti od 33–42 godine su klasični prevaranti, krivična dela za koja su optuženi izvršili su iznude, prevare, zelenašenje, falsifikovanje novca, hartija od vrednosti i zloupotreba platnih kartica. Imaju više obrazovanje, ili upisan a ne završen fakultet, nisu se snašli u fazi uspostavljanja karijere. Najveći broj krivičnih dela iz oblasti ekonomskog kriminala vrše osobe starosti od 33–42 godine, jer su to godine kada je kod svih izražen karijerni napredak, sa porastom iskustva i poverenih im odgovornosti, dolazi i do otvaranja novih mogućnosti za finansijske manipulacije koje se mogu negativno odraziti na privredu i društvo. U zavisnosti od interesovanja, učinioci krivičnog dela u ovoj fazi maksimalno izbegavaju plaćanje poreza, peru novac, apliciraju za razne fondove, kredite i pozajmice koje kasnije neosnovano koriste. Upravo ova grupa čini procentualno najveći udeo u zatvorima jer su na izdržavanju kazne u periodu od 43–52 godine i radi se o visokoobrazovanim osobama koje u fazi napredovanja nisu odolele da prekorače zakon i uzmu od države ono što im ne pripada. Ispitanici trenutne starosti od 53–62 godine, su uspešni privrednici, intelektualci koji nisu mogli da se pomire sa činjenicom da im je karijera ušla u fazu stagnacije, nisu mogli da se prilagode tržišnim uslovima i po svaku cenu su hteli da produže fazu napretka, a onda su izvršili poresku utaju ili oštetili poverioca zadržavši deo plodova malverzacije za sebe, a najveći deo uloživši u obrazovanje i stabilnost dece. Protiv njih se teško prikupljaju materijalni dokazi jer su to veterani koji su preživeli rat, sankcije, privatizacije i slične pojave koje su od njih napravile majstore svog zanata, a podlegli su krivičnim sankcijama tek s promenom vlasti ili gubljenjem uticajnih prijatelja kao što obično biva u tom dobu. Osuđenika starijih od 63 godine je malo, i reč je o osobama koje su se umesto u penziji našle u zatvoru. Oni nisu mogli da se pomire s načinom funkcionisanja tržišne privrede, obmanjivali su kupce, poverioce, trošili nenamenski sredstva, porez plaćali koliko su mislili da

6 D. T. Hall, P. H. Mirvis /1996/: *Psychological success and the boundaryless career*, Oxford-New York, p. 237–255.

treba. Ovakvih ljudi još uvek ima u državnim preduzećima koja su na rubu opstanaka, materijalni dokazi su takođe svima dostupni.

U kriminalističkom profilisanju, osim kvalitetne analize demografskih podataka, jako je bitno znati kakve osobe su učinioci ekonomskog kriminala, da bi se odabrao adekvatan pristup i kontrolisao tok istrage u cilju obezbeđenja što kvalitetnijeg dokaznog materijala za organe pravosuđa. Suštinsko obeležje kriminalaca nije u tome da su agresivni ili impulsivni, kako to površnom posmatraču može da izgleda, već to što su nesvrishodno i hipertrofirano destruktivni. Knežević bi to opisao formulom: agresivnost + konativna poremećenost = nesvrishodno nanošenje patnje drugima,<sup>7</sup> i to je ujedno osnovna karakteristika psihopata koji se bave instrumentalnim krivičnim delima. Autori skale AMRL 23, Knežević i Radović smatraju da realizacija programa destruktivne amoralnosti mora da počiva na patološki izmenjenom agresivnom impulsu i to izmenjenom usled oštećenja sistema za koordinaciju i integraciju regulativnih funkcija. Poremećaji koji su uzrokovani disfunkcijom DELTA regulatora su dublji i drastičniji od onih koji su posledica oštećenja isključivo ventro-medijalnih nukleusa perifrontalnog lobusa, što je verovatni neutralni supstrat impulsivnosti.<sup>8</sup>

Iako je naučno dokazano da je stepen inteligencije kriminalaca ispod proseka, u prilog tvrdnji da su izvršiocima ekonomske destrukcije pripadnici populacije sa višim IQ indeksom govori podatak da je jako malo osuđenih za krivična dela te vrste, jer više od 90% osumnjičenih uspe da u istražnom i sudskom postupku izigra zakon, pa čak i da budu optuženi, to bude nesrazmerno i u njihovu korist. Hernštajn i Marej<sup>9</sup> su svojim istraživanjima dokazali da postoji pozitivna korelacija između inteligencije i stepena obrazovanja, inteligencije i socio-ekonomskog statusa i negativna korelacija između inteligencije i sukoba sa zakonom i njihove tvrdnje se u potpunosti slažu sa rezultatima ovog istraživanja.

## 5. PROFIL UČINIOCA KRIVIČNIH DELA PROTIV EKONOMIJE

Na osnovu svih analiziranih podataka o učiniocima krivičnih dela koja bi se mogla podvesti pod neki vid ekonomskog kriminala, počev od njihove starosti, obrazovanja, zanimanja, navika do psiholoških osobina, došlo se do zaključka da bi se oni mogli podeliti u dve grupe kao što je prikazano u tabeli 5.

Tabela 5 – Kriminološke i psihološke karakteristike učinilaca dela protiv ekonomije

PROFIL UČINIOCA KRIVIČNIH DELA PROTIV EKONOMIJE	
Mlađi od 35 godina	Stariji od 35 godina
Deluje individualno	Deluje organizovano, delegira zadatke, ima kontakte u MUP-U i Ministarstvu pravde

7 G. Knežević /2003/: *Koreni amoralnosti*, Beograd, str. 189.

8 *Ibid.*

9 R. J. Herrnstein, C. Murray /1994/: *The Bell Curve*, New York, p. 246–248.

PROFIL UČINIIOCA KRIVIČNIH DELA PROTIV EKONOMIJE	
Mlađi od 35 godina	Stariji od 35 godina
Krivična dela: zloupotreba platnih kartica, zelenašenje, prevare, iznude	Krivična dela: utaja poreza, neosnovano dobijanje kredita, zloupotreba službenog položaja, pranje novca
Šteta do 100 000 evra	Šteta preko 100 000 evra
Porodični status: neoženjen, nema decu	Porodični status: razveden <sup>10</sup> , ima decu
Obrazovanje: srednja škola, nezavršen fakultet, tehničko usmerenje, informatika	Obrazovanje: viša ili visoka stručna sprema, menadžment, ekonomija
Koristi psihoaktivne supstance	Puši, pije
Živi u stanu, prosečnog izgleda	Živi u kući, pretrpan statusnim simbolima
Agresivan, impulsivan	Smiren, uravnotežen
Prosečno inteligentan	Visoko inteligentan
Povišen neuroticizam	Psihopata
Povišen stepen anksioznosti	Dominantan
Senzorna i motorna konverzija	Gastrointestinalna i kardiovaskularna konverzija
Ekstravertni, hipomanični	Introvertni, depresivni

Podela na starije i mlađe od 35 godina je izvršena iz razloga što se grupna slika učinilaca krivičnih dela protiv ekonomije po psihološkim parametrima ne razlikuje značajno od populacije. Treba naglasiti da su demografski podaci dobijeni istraživanjem provereni sa demografskim podacima osuđenih za sva krivična dela koja se svrstavaju pod neki vid ekonomskog kriminala Republičkog zavoda za statistiku i da su se u potpunosti procentualno poklopili što rezultate ovog istraživanja čini validnim.

## 6. ZAKLJUČAK

Učiniocce krivičnih dela iz oblasti ekonomskog kriminala odlikuju specifične kriminološke i psihološke karakteristike. Preferiraju krivična dela protiv imovine, privrede i zloupotrebu službenog položaja, odnosno kriminal „belih okovratnika“. Mlađi izvršiocce ekonomskog kriminala su na skalama za testiranje sistema za regulativnih funkcija DELTA pokazali patološke vrednosti koje se ogledaju u odsustvu empatije, bezosećajnosti i psihotocizma. Regulator aktiviteta EPSILON je dokazao da vole da budu primećeni u društvu, dok je regulator reakcija napada SIGMA potvrdio da bez obzira što su oralno agresivni tj. zajedljivi i vole da dominiraju, reaguju promišljeno i agresivnost kao i impulsivnost u srednjim godinama, kada je njihova kriminalna karijera u fazi napredovanja, drže pod kontrolom. Učiniocce dela protiv ekonomije odlikuju psihopatska svojstva poput sklonosti za laganjem, varanjem i

10 Rastavljen, propao brak ili vanbračna zajednica.

manipulacijom što im omogućava da izigraju državni aparat i pojedince što se odražava nižim rezultatom na skali AMRL 23, dok visoki skorovi na subskalama kojima se meri makijavelizam, haria odnosno surovi realizam i pasivna amoralnost što, bez obzira na to što ne iskazuju brutalnost i slabu kontrolu impulsa, potvrđuju njihove sklonosti. Ako se skala za merenje amoralnosti dopuni rezultatima sa testova koji mere DELTU, onda je psihopatija svakako preovlađujuća osobina ličnosti učinilaca ovih dela. Učinioci dela protiv ekonomije takođe odlikuju neurotski i psihosomatski poremećaji nastali usled straha da budu razotkriveni u vršenju krivičnih dela, i sklonost manipulaciji u međuljudskim odnosima. Testiranjem regulatora organskih funkcija HI, dobijeni rezultati određene grupe ispitanika, mlađe od 35 godina, svrstava u patološku grupu sa izraženom hipohondrijom koja nastaje ispoljavanjem psihosomatskih problema usled povišenog nivoa stresa i anksioznosti koju meri instrument ALFA, dok su disfunkcije u međuljudskim odnosima odbačene rezultatima na testu ETA koji su kompatibilni sa normalnom populacijom. U istraživanju koje je u ovom radu predstavljeno, iako grupa učinilaca ekonomskog kriminala po psihološkim parametrima ne odstupa značajnije od normalne populacije, podelom u dve starosne grupe potvrđena je studija Univerziteta Sent Galen na osnovu koje su dokazali da je svaki investitor ili broker psihopata, bezosećajan i spreman da ne bira sredstvo za ostvarenje sopstvenog cilja. Učinioci dela protiv ekonomije su dakle inteligentniji, obrazovaniji i ne ispoljavaju nasilničku agresiju pa normalnoj populaciji mogu delovati pouzdano, što predstavlja ključ njihovog uspeha. Jako su oprezni i disciplinovani što za njima ostavlja jako malo dokaznog materijala kako bi se njihovo poslovanje inkriminovalo.

## LITERATURA

- Đurđević Z., Kolarević D., Ivanović Z., Milojković B. /2012/: *Kriminalističko profilisanje*, Beograd
- Kahneman, D. /2011/: *Thinking fast and slow*, New York
- Knežević, G. /2003/: *Koreni amoralnosti*, Beograd
- Knežević, G. /2014/: *Profesionalna selekcija: elementi, izazovi i jedno praktično rešenje*, Beograd
- Knežević G., Radović B., Opačić G. /1997/: *Evaluacija Velikih pet modela kroz analizu inventara ličnosti NEO-PI-R*, Psihologija, 1–2
- Kolarević D. /2012/: *Psihologija kriminala*, Beograd
- Kujačić D., Međedović J., Knežević G. /2015/: *The relations between personality traits and psychopathy as measured by ratings and self-report*, Psihologija, 48 (1)
- Međedović, J. /2009/: *Bazična struktura ličnosti i kriminalitet*, Primenjena psihologija, 2 (3)
- Međedović, J. /2011/: „*Da li je Amoralnost šesti faktor ličnosti*“, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 30, Beograd
- Momirović K., Volf B., Džamonja Z. /1992/: *KON 6 – Kibernetička baterija konativnih testova*, Beograd
- Momirović, K. /1971/: *Struktura i mjerenje patoloških konativnih faktora*, Zagreb
- Fajgelj S. /2004/: *Metode istraživanja ponašanja*, Beograd



- Hall, D. T., Mirvis, P. H. /1996/: *Psychological success and the bundaryless career*, Oxford, New York
- Herrnstein, R. J., Murray, C. /1994/: *The Bell Curve*, New York
- Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, ispr. 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.
- Zakon o menici („Službeni list FNRJ“, br. 104/46 i 16/58, „Službeni list SFRJ“, br. 16/65, 54/70 i 57/89 i „Službeni list SRJ“ br. 46/96)
- Zakon o Narodnoj banci Srbije, Službeni glasnik RS, broj 72/2003 i njegove izmene i dopune broj 55/2004, 85/2005, 44/2010, 76/2012 i 14/2015
- <http://www.stat.gov.rs/WebSite/public/PageView.aspx?pKey=711&URL=http://pod2.stat.gov.rs/ElektronskaBiblioteka2/Pretraga.aspx?pubType=2>, 25. avgust 2017.

*Zvezdana Hristov*

## PSYCHOLOGICAL AND CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ECONOMIC CRIME PERPETRATORS

### SUMMARY

Profiling perpetrators of economic crime, persons which committed abuse of official position, crimes against property and businesses, destroying the economy of their country, damaging the state budget, compromising citizens standard is multidisciplinary research which for is used knowledge from economics, psychology and law. Psychological analysis of perpetrators is implemented by Cybernetic battery of conative tests – KON 6 (Momirović at al., 1992) and AMRL 23 (Knežević, Radović, 1994). Research was conducted at prisons Sremska Mitrovica and Zabela on fraud convicted male persons sentenced to more than one year in jail. Based on a representative sample, there is no significant deviation from normal population, but division into two groups by age, resulted in specific psychological characteristics of the perpetrators: elevated levels of passive amorality (AMRL 23), extraversion, activity (EPSILON), above-average functioning of defending regulators (ALFA), dominance and reduced levels of violent aggression (SIGMA), insensitivity, psychopathy (DELTA) and high level of socialization (ETA). There was a regularity in behavior depending of the age of respondents, specialization for certain criminal offenses, intelligence and education. Pairing socio-demographic characteristics, personality traits and preferred offenses resulted in construction of criminalistic profile of perpetrators who committed instrumental crime motivated exclusively by profit gain.

**Key words:** economic crime / instrumental crime / fraud / profile / psychological analysis.

Aleksandar Stevanović\*

## HULIGANIZAM, VANDALIZAM I NASILNIČKO PONAŠANJE<sup>1</sup>

**Apstrakt:** U radu su prikazane pojedinačne karakteristike oba oblika destruktivnog ponašanja, radi njihovog boljeg razumevanja, uz prethodni osvrt na problematiku definisanja i određivanja pojmova. Nakon toga, sledi kraći pregled pitanja vezanih za pojam nasilja u sportu, kao karakterističnog foruma gde se ispoljavaju oba pojma koja su u fokusu ovog rada. Nadalje, budući da rad ne pledira da zauzme monofaktorski pristup prilikom razmatranja pitanja kauzalnosti fenomena, dat je prikaz i društvene i biološke uslovljenosti nastanka nasilničkog ponašanja. Ta pitanja razmatrana su u delu posvećenom samom nasilju iz razloga što je ono sastavni deo i centralni pojam unutar pojmova huliganizma i vandalizma. Osnovna hipoteza koja je u radu postavljena je da na huliganizam i vandalizam, kao i nasilje uopšte, jednako utiču svi razmotreni uslovi, te da je rešavanju problema iz domena nasilničkog ponašanja neophodno prići na multidisciplinarni i interdisciplinarni način, primenom triangulacionih metoda.

**Ključne reči:** huliganizam, vandalizam, nasilje, nasilje u sportu, društvena uslovljenost.

Huliganizam i vandalizam kao termini podložni različitim tumačenjima zaslužuju valjano definisanje koje će ih jasno razgraničiti od ostalih srodnih pojmova i na taj način doprineti njihovom boljem razumevanju i sagledavanju. Huliganizam je fenomen relativno novijeg doba i kao takav, danas predstavlja svakodnevni problem sa kojim se suočavaju redom sudije, kriminolozi i socijalni radnici.<sup>2</sup> Etimološki posmatrano, termin „huligan“, tj. huliganizam, vodi poreklo iz engleskog jezika i u vezi njegovog nastanka postoje mnogobrojna objašnjenja, a čini se da je najpouzdanije ono po kome se reč huligan vezuje za ime jednog od kriminalaca iz ozloglašene tročlane bande,<sup>3</sup> dok druga verzija pripisuje naziv čuvenoj londonskoj bandi Huli.<sup>4</sup>

---

\* aleksandar.stevanovic993@gmail.com

1 Prvonaagrađeni rad na petom bijenalnom konkursu za mlade kriminologe koji je organizovala Kriminološka sekcija Srpskog udruženja za krivičnopravnu teoriju i praksu.

2 Neuberger, J. /1993/: Hooliganism: Crime, Culture, and Power in St. Petersburg, 1900–1914, University of California Press, p. 22.

3 Milivojević, S. et al. /2013/: Mladi i huliganizam na sportskim priredbama, OEBS, Beograd. p. 9.

4 *Ibid.*, p. 9.

Prema stanovištu domaće literature, najopštije definisano, „Huliganstvo predstavlja termin kojim se opisuje ponašanje koje krši pravila društvene norme, odnosno, ponašanje koje krši zakon i bonton i ono je opštedestruktivno.“<sup>5</sup> Međutim, treba imati u vidu da huliganizam, kao i mnogi drugi fenomeni, ima svoje šire i uže značenje. U prvom, ono obuhvata ponašanja koja se karakterišu kao ulično nasilje ne vezujući se nužno za bilo kakvu sportsku konotaciju.

Drugo, uže, vezuje pojam huliganizma isključivo za određene sportske manifestacije.<sup>6</sup> Ono što je *differentia specifica* huliganizma u užem smislu, a samim tim i huligana, u odnosu na ostale oblike nasilničkog kriminaliteta, jeste to da oni teže da deluju javno i da je povod njihovog nasilnog ponašanja uvek sport.<sup>7</sup> U stranoj literaturi se mogu naći shvatanja koja kao glavnu karakteristiku huliganizma, pa tako i huligana, ističu sadizam, smatrajući huligane „borilačkim klubom“ koji dobrovoljno ulazi u opasne i često bolne situacije po njih.<sup>8</sup>

Takvo ponašanje danas se najčešće pripisuje navijačima u kolektivnim sportovima poput fudbala i košarke, budući da su i najpopularniji. Imajući to u vidu, huliganizam se može promatrati kao specifičan vid nasilja imanentan sportskoj konotaciji. Prema shvatanju Terija i Džeksona, uzroci nasilnog ponašanja u sportu mogu se podeliti u tri grupe. „Prvu grupu čine porodica, prijatelji, saigrači i treneri u kojoj se sportista nalazi. Drugu grupu čine zvanična pravila o određenom sportu usvojena od strane nadležnih institucija. Treću grupu čine stavovi i ponašanje čitavog društva, odnosno njegovih određenih delova – grupa, kao što su sportski navijači.“<sup>9</sup>

## 1. HULIGANIZAM KAO OBLIK NASILJA U SPORTU

Pre bilo kakvog daljeg razmatranja, potrebno je osvrnuti se na opšte prihvaćenu definiciju sporta utemeljenu od strane jednog odbora UNESCO-a koja kaže da je sport: „...bilo koja fizička aktivnost koja ima karakter igre i koja uključuje napor iskazan kod sebe ili zajedno sa drugima ili izazov u odnosu na prirodne elemente.“<sup>10</sup> Ima i onih koji igru doživljavaju, primera radi, kao egzistencijalnu potrebu.<sup>11</sup>

Jasno je da je sport, pre svega jedan oblik upražnjavanja psiho-fizičke aktivnosti koji ima za cilj da razvije ličnost onoga ko ga upražnjava, ali sa rastom popularnosti sporta koja je doživela globalne razmere, sport je postao industrija u kojoj ima toliko novca da mnogi, kao glavni motiv bavljenja sportom vide priliku ne samo za

5 Mitrović, Lj. /2009/: Nasilje na sportskim priredbama – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.), p. 24.

6 Đorić, M. R. /2014/: Nasilje u sportu (teorijske kontroverze i uzroci), Novi Sad, p. 4.

7 *Ibid.*, p. 2.

8 Leeson, P. T., Smith, D. J., Snow, N. A. / 2012/: Hooligans, Department of Economics, George Mason University, p. 12.

9 Dimovski, D. /2009/: Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.), p. 10.

10 Kostić, M. /2009/: „Nasilje u sportu – neophodnost socijalnog sagledavanja – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.), p. 19.

11 Zaharijevski, D. S. /2009/: Sportske aktivnosti između igre i nasilja – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.), p. 22.

rešavanje egzistencijalnih pitanja, već i obezbeđivanje luksuznog i bezbrižnog života. Upravo zato, deca koja tek počinju da se bave sportom, bivaju instruirana od strane svojih roditelja ili bliže okoline da po svaku cenu postignu uspeh u sportu, što u njima svakako izaziva veliku tenziju, pritisak, a neretko i frustraciju koja često ume biti ispoljena upravno na sportskom terenu. Prilikom takmičenja i sportskih priredbi, ulozi su sve veći, pobednike čeka slava i raskošan život, a gubitnici bivaju razapinjani od strane svojih pristalica i izlagani poruzi od strane pristalica rivala, što svakako utiče na to da danas možemo govoriti i o nasilju samih aktera sportske igre, a ne samo publike. Nekada relevantna mogu biti i konstitutivna pravila određene sportske igre.<sup>12</sup> U tom smislu treba razlikovati sportove koji strogo zabranjuju svaki vid kontakta (odbojka), one kod kojih je dozvoljen kontrolisani kontakt (fudbal, košarka), kao i one koji kontakt podstiču (boks).

Važno je istaći i objasniti pravni (krivičnopravni) aspekt nanošenja povreda između aktera sportske igre (sportista), gde je od izuzetnog značaja pravni institut „pristanka povređenog“. Kako navodi Stojanović, krivično delo će biti isključeno ukoliko je povreda naneta u okviru pravila određene sportske igre, gde treba razlikovati dve situacije: povreda je dozvoljena i konstitutivan je element sporta (boks), ili je povreda uobičajena i kažnjava se po pravilima sportske igre (faul u košarci). Krivično delo će postojati ukoliko je povreda naneta umišljajno ili van pravila te sportske igre, tj. na neuobičajen način.<sup>13</sup>

U moderno doba, većina autora početak sistemske i organizovane borbe vezuju za jedan događaj i to onaj koji se odigrao na fudbalskom stadionu „Heysel“ 1985. godine u Briselu, na utakmici Kupa evropskih Šampiona između Liverpula i Juventusa. Usled divljanja navijača i njihovog međusobnog obračuna, povređeno je 274 ljudi, dok je život izgubilo njih 39. Taj događaj izazvao je tektonske poremećaje u svetu sporta, ali je uspeo da, konačno animira državne institucije da se ozbiljnije pozabave problematikom nasilja u sportu, što je dovelo do drakonskih mera protiv onih koji nisu poštovali utvrđena i propisana pravila ponašanja na jednoj sportskoj priredbi, a značajan napredak primećen je i u stadijumu profilakse. Danas gotovo sve evropske države imaju regulisano pitanje problema nasilja u sportu, što u vidu posebnih zakona posvećenih ovoj tematici, što u vidu određenih zakonskih odredbi u okviru zakona koji uređuju srodnu materiju.

Veliki značaj, ali i podsticaj nacionalnim zakonodavstvima da uredi pitanje nasilja u sportu dao je „Sporazum o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama“ koji su ratifikovale sve države – članice EU, (naša zemlja ratifikovala ga je 1990), a donet je od strane komisije Evropskog Saveta 1985. godine kao reakcija na hejselsku tragediju.<sup>14</sup> Na taj način, formirani su određeni standardi, kojih su se u donošenju posebnih zakona u manjoj ili većoj meri pridržavali nacionalni zakonodavci. Taj sporazum bio je neka vrsta platforme.

12 Dimovski, D. /2009/: *op. cit.*, Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje, p. 12.

13 Stojanović, Z. /2013/, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, p. 158.

14 Mitrović, Lj. /2009/: *op. cit.*, *Nasilje na sportskim priredbama*, p. 24.

### 1.1. *Nasilje u sportu i politika*

Enorman uticaj sporta na sve društvene odnose nije zaobišao ni politiku, koja je često veoma umešana u sportska dešavanja. Upravo je nasilje u sportu nekada motivisano političkim okolnostima, a vešti političari su često koristili, a i danas koriste navijačke grupe za ostvarivanje svojih interesa i proklamovanje svojih ideja. Većina navijača, dakle biva instruirana i manipulisana na taj način, dok neki navijači shvataju svoje akte ispoljavanja nasilja na sportskim priredbama kao mogućnost uplitanja u odnose koji prevazilaze granice sporta. Otud imamo česte primere u kojima se određeni navijački klubovi i grupe navijača i simpatizera svrstavaju i dele prema političko-ideološkim shvatanjima i orijentacijama. Primer za ovakvu tvrdnju moglo bi biti rivalstvo kiparskih sportskih klubova AEL-a i Apolona, gde pristalice jednih, pored toga što vole i podržavaju svoj klub, podržavaju i ideju komunističkog društvenog uređenja, dok se drugi zalažu za kapitalističko.

Da li uopšte možemo govoriti o sportu kao marginalnom društvenom fenomenu, ako, na primer, uzmemo u obzir da je 1969. godine fudbalska utakmica između El Salvadora i Hondurasa predstavljala svojevrsni uvod u građanski rat.<sup>15</sup> Naravno da fudbalski meč ne može biti glavni uzrok za izbijanje rata, ali i te kako može biti povod, imajući u vidu ogroman broj jednih i drugih navijača na tribinama, nedovoljnu obezbeđenost sportskog objekta, pa samim tim i veliku mogućnost da se navijači međusobno sukobe. Kada na sve to dodamo i tenziju koja se prenosi sa sportskog terena, usled napetosti u pogledu rezultata i velikog takmičarskog naboja, jasno je kako i zašto jedan sportski događaj može poprimiti takve nacionalno-političke razmere. Zabeleženi su i slučajevi gde je skandiranje navijača sa tribina i te kako umelo da uzdrma poziciju i legitimitet vlasti, te mnogi političari čine razne ustupke organizatorima značajnijih navijačkih grupa ne bi li izbegli njihov udar. Upravo zbog takvog uticaja sporta na političke prilike zabeleženi su mnogi sukobi u kojima su se obračunavali politički neistomišljenici. Međunarodne sportske priredbe, kao gore pomenuta fudbalska utakmica između El Salvadora i Hondurasa, često su obilovale ispoljenom nacionalnom netrpeljivošću i sukobima velikih razmera po tom osnovu. (Dovoljno je setiti se utakmica između klubova iz bivših republika SFRJ, prim. aut.).

## 2. ODREĐIVANJE POJMA NASILJA

Nasilje kao vid destruktivnog ponašanja i ispoljavanja frustracija pojedinaca, godinama je predmet proučavanja mnogih stručnjaka iz raznih naučnih disciplina, koji su, svako iz svoje perspektive, pokušavali da objasne ovaj sveprisutni fenomen. Nasilničko ponašanje je uvek bilo integralni deo ljudskog života i malo je razloga koji navode na zaključak da će se nešto po tom pitanju uskoro promeniti.<sup>16</sup> Činje-

15 Dimovski, D. /2009/: *op. cit.*, Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje, p. 15.

16 Palmer, S. /1972/: *The Violent Society*, p. 87.

nica da nasilnički kriminalitet u javnosti izaziva najveću pažnju i reakcije,<sup>17</sup> može se objasniti i strahom da žrtva nasilja kao tzv. „uličnog zločina“, može biti bilo ko u bilo kom trenutku. From čak dodaje da je agresija ljudi veća nego ona koju ispoljavaju životinje.<sup>18</sup> Takvo stanje stvari ističe potrebu da se nasilju i oblicima nasilničkog kriminaliteta prilikom izučavanja pristupi sa posebnom pažnjom u cilju boljeg razumevanja radi njegove efikasne prevencije. Kada se ovome pridoda i podatak da svakog dana u svetu od posledica nasilja život izgubi oko 4400 ljudi i da je SZO 1996. god. u svom izveštaju istakla da je prevencija i smanjivanje nasilja jedno od ključnih pitanja javnog zdravlja, tvrdnje o neophodnosti iscrpnog izučavanja odnosa fenomena dodatno dobijaju na značaju.

U domaćoj i stranoj literaturi ne postoji jasan konsenzus o definiciji nasilja. Takvo stanje stvari trebalo bi pripisati različitim aspiracijama autora prilikom definisanja u smislu da li je definicija data za potrebe izučavanja pojma sa pravnog, političkog, psihološkog, biološkog, sociološkog ili nekog drugog aspekta. Takođe, do određenih definicijskih razmimoilaženja dolazi zahvaljujući različitim konceptijskim stavovima autora i davanja većeg značaja sociološkim ili biološko-psihološkim uslovima i uzrocima koji dovode do nasilnog ponašanja. Čini se da bi se do optimalne definicije moglo doći kombinacijom postojećih, uzimajući u obzir neke njihove specifične elemente. Naime, u jednom od svojih dela Lars Svendsen, kako navodi Ignjatović, razlikuje tri tipa definicija nasilja prema obimu radnji i ponašanja koje podvodi pod pojam nasilje. Isti autor smatra da je najprihvatljivija ona koja podrazumeva namerno nanošenje fizičkih i eventualno, psihičkih povreda čoveku.<sup>19</sup>

Na istim pozicijama prilikom određivanja pojma nasilja je i naša literatura koja precizira Svendsenovu definiciju dodajući da nasiljem smatra samo ono nanošenje fizičkih i psihičkih povreda čoveku, koje je protiv njegove volje. SZO, čini se sa pravom, konstatuje da akti nasilja mogu biti usmereni protiv sebe, drugog lica, ili prema grupi ili zajednici, što za posledicu može imati fizičke povrede, psihičke povrede, razne deprivacije, zanemarivanje ili smrt.<sup>20</sup> Palmer primećuje da nasilje nema akcidentalni karakter, tj. da se nasiljem ne mogu smatrati nesrećni slučajevi, radnje u stanju nužde i slično.

Definisanje pojma nasilja nema samo teorijski i didaktički značaj, već je od izuzetne važnosti za valjanu primenu krivičnih zakonika, a naročito za tumačenje onih krivičnih dela u čijem se biću nalazi pojam nasilja.<sup>21</sup> U tom smislu, značajne su funkcionalne definicije poput one koja ističe da je nasilje „delatnost kojom se neki čin, aktivnost, radnja ili proces otpočinju, vrše ili zaustavljaju, odnosno zadržavaju ili razaraju nasuprot volji i intenciji ostvarenja interesa i zadovoljenja potreba objek-

17 Ignjatović, Đ. /2011/: Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta – in: CRIMEN vol. 2, br. 2, (Stojanović Z., ed.), Beograd, p. 180.

18 Fromm, E. /1973/: *The Anatomy of Human Destructiveness*, Holt, Rinehart & Winston, p. 50.

19 *Ibid.*, p. 182.

20 *World Report on Violence and Health*, 147–81, World Health Organization: Geneva.

21 Stojanović, Z. /2014/: Krivičnopravni pojam nasilja – in: *Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije*, Tom 1 (Dragana Kolarić ed.), p. 2.

ta nasilja ukoliko je svestan, odnosno nasuprot njegovoj unutrašnjoj (prirodnoj) strukturi ili zakonitostima, ukoliko se ne radi o čoveku.“<sup>22</sup>

Svakako, treba uzeti u obzir i zakonsku definiciju<sup>23</sup> koja određuje nasilničko ponašanje i koja *explicite* podvodi i vređanje pod funkcionalne elemente nasilničkog ponašanja. Ovakav pristup se može smatrati modernim, ali i opravdanim budući da su mnoge ranije teorijske definicije i zakonske norme predviđale samo primenu fizičke sile, a medicinski je potvrđeno da i verbalni akti mogu u značajnoj meri ugroziti i narušiti spokojstvo pojedinca. U svakom slučaju, nasilje bi se krivičnopravno posmatrano moglo odrediti kao: „inkriminisana ljudska ponašanja koja upotrebom sile ili ozbiljne pretnje povređuju ili ugrožavaju pravno zaštićena dobra“.<sup>24</sup>

Nadalje, definicija nasilja sadržana u Leksikonu kriminologije pod pojam nasilje podvodi i primenu fizičke sile prema objektima i materijalnim sredstvima. Takav pristup nesumnjivo uključuje pod pojam nasilja i elemente vandalizma, što potvrđuje njihovu izrazitu srodnost sve do stanovišta da je vandalizam samo oblik nasilničkog ponašanja. Uvažavajući sličnost dva pojma, potrebno je ponovo naglasiti da oni imaju određene različitosti naročito na nivou namere i posledice.

### 2.1. Vandalizam i njegove specifičnosti

Istorijski posmatrano, vandalizam se vezuje za pleme Vandala koje je u 5. v. opljačkalo Španiju, Francusku i Severnu Afriku, pre nego što su dospeli u Rim 455. godine.<sup>25</sup> Vandalizam se uopšteno definiše kao namerno uništenje nečije imovine.<sup>26</sup> Ipak, treba primetiti da određeni autori pod fenomen vandalizma podvode samo one akte uperene na uništavanje „materijalnih, kulturnih i istorijskih vrednosti“,<sup>27</sup> što jasno implicira da samo objekti u režimu javne svojine mogu biti na udaru vandalskog ponašanja. Sa druge strane, postoje određenja vandalizma koja ne prave razliku između objekata u javnoj, odnosno privatnoj svojini, već vandalizmom označavaju akte uništenja imovine, stavljajući akcenat na odsustvo pristanka vlasnika ili lica zaduženog da se o njoj stara.<sup>28</sup> U pogledu namere immanentne vandalizmu, treba naglasiti da ona nije usmerena na sticanje imovinske koristi za sebe ili drugoga.<sup>29</sup> Upravo je taj aspekt fenomena vandalizma, njegov specifikum koji ga odvaja od pojma običnog nasilja ispoljenog pri vršenju tzv. grabežnih dela koja za svoj objekat takođe imaju određene pokretne ili nepokret-

22 Simeunović, D. /1989/: Političko nasilje, Radnička štampa, Beograd, p. 123.

23 KZ RS, čl. 344 („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016).

24 Lazarević, Lj. /2002/: Delikti nasilja-krivičnopravni i kriminološki aspekt – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, p. 46.

25 Dinić, S. /2009/: Pojam i osnovne karakteristike vandalizma – in: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja III deo (Ignjatović Đ. ed.), p. 71.

26 Nash, J. R. /1992/: Dictionary of Crime, London, p. 134.

27 Bošković, M. /1999/: Kriminološki leksikon – in: Matica srpska, Novi Sad, p. 109.

28 U. S. Department of Justice /1997/: Office of Justice Programs Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention; Juvenile Vandalism.

29 Singer, M. /1996/: Kriminologija, drugo izdanje, Zagreb, p. 111.

ne stvari. Nadalje, ukoliko bismo primat dali definicijama vandalizma koje ističu kao objekte akata vandalizma, one koji se nalaze u režimu javne svojine, razlika se može uočiti i na nivou posledice, budući da se u tom slučaju za razliku od akata nasilja, ne bi mogla odrediti konkretna žrtva.

Iz prethodno razmotrenih karakteristika huliganizma i vandalizma, može se zaključiti da se radi o dva pojma koji međusobno interferiraju. Štaviše, huliganizam jeste vid vandalizma ispoljenog na sportskim priredbama i u vezi sa njima, ali ima i elemente tzv. „običnog nasilja“ kao „uličnog zločina“. Imajući u vidu da je vandalizam nasilje koje se od „običnog“ razlikuje samo na nivou posledice, tj. objekta ispoljavanja, očigledno je da je konstanta i zajednički imenitelj i huliganizma i vandalizma fenomen nasilja. Iz tog razloga, da bi se valjano razmotrili svi aspekti huliganizma i vandalizma, neophodno je prethodno definisati pojam nasilja i razmotriti usled kojih uslova ono nastaje.

### 3. DRUŠTVENA USLOVLJENOST NASILNIČKOG PONAŠANJA

Pri razmatranju nasilja, treba poći od toga da „nasilje uvek ima ekonomsku, socijalnu i političku pozadinu.“<sup>30</sup> Prema podeli zastupljenoj u našoj teoriji ova grupa uslova svrstava se među spoljne faktore koji dovode do nasilničkog ponašanja.<sup>31</sup> Specifičnost ove grupe je u tome što je ona u stanju da objasni pojavu fenomena nasilja u svakodnevnom životu kod tzv. običnih ljudi, koji nisu organski predisponirani za vršenje nasilnih akata. Takođe, stav je teorije da se „teorijski modeli društvenih i kulturnih promena najpouzdanije proveravaju na primerima iz svakodnevnog života pojedinaca i društvenih grupa.“<sup>32</sup>

Nadalje, potrebno je napraviti jednu terminološku napomenu za koju autor veruje da može biti od izuzetnog značaja za što bolje razumevanje socijalne uslovljenosti fenomena nasilja. U tom smislu, namerno je korišćena reč „uslov“, umesto reči „uzrok“, jer uslov označava činjenični skup koji samostalno ne dovodi nužno do određene posledice, dok uzrok predstavlja činjenični skup koji samostalno nužno proizvodi određenu posledicu. Prema tome, autor veruje da ne postoji niti jedan sklop činjenica svrstanih u tzv. spoljne faktore koji bi nužno doveo do nasilničkog ponašanja, već do njega dolazi u sadejstvu i međusobnoj interakciji mnogobrojnih uslova socijalne prirode. U skladu sa epistemološkim pravilom: „Ako se tvrdi da je uzrok neke pojave sve, onda to istovremeno znači i ništa“, u ovom odeljku će, prema stavu autora, biti razmatrani samo eklatantni sociološki uslovi nastanka fenomena nasilja, jer je to najcelishodnija polazna tačka za dalje izučavanje i prezentovanje onoga što je u fokusu ovog rada, a to je valjano objašnjenje i razumevanje pojma.

30 Dorđević, J. D. /2002/: Prepoznavanje ličnosti po spoljnom izgledu i ponašanju, Beograd, p. 262.

31 Ignjatović, Đ. /2011/: *op. cit.*, Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, p. 198.

32 Mitrović, M., Bovan, S. /2013/: Osnovi sociologije prava, Beograd, p. 156.



### 3.1 Uticaj kulturnog obrasca i potkulture

Pri razmatranju socijalne uslovljenosti nasilja, valja poći od globalne vizure oličene u kulturnom obrascu naroda koji se sastoji od „međusobno usklađenih vrednosti i odgovarajućih društvenih i tehničkih pravila njihovog ostvarivanja.“<sup>33</sup> Kao takav, kulturni obrazac je od esencijalne važnosti za pravilno razumevanje i tumačenje akata nasilja i predstavlja dobru osnovu za analitički osvrt na ono što se u jednom društvu smatra poželjnim, dobrim, moralnim, vrednim itd., dajući na taj način jedan referentni nivo u odnosu na koji bi se cenila ponašanja pojedinaca i grupa. Pri tom, treba imati u vidu da „prihvatanje kriminalne potkulture ne podrazumeva nužno učešće u kriminalu, već izbor identiteta ili stila koji sadrži elemente, nekonvencionalnog, nedozvoljenog i kriminalnog“,<sup>34</sup> pod šta nasilničko ponašanje svakako potpada.

Treba takođe uvažiti i činjenicu da kulturni obrasci variraju od društva do društva, a razloge takvog stanja stvari treba posmatrati u tradicionalnom, istorijskom i geo-političkom kontekstu. Primera radi, u našoj sociološkoj literaturi se odsustvo štedljivosti i tendencije da se imovina uvećava planski, kod Srba, objašnjava dugogodišnjim ropstvom pod Osmanskom imperijom, kako to Mitrović objašnjava. Naime, činjenica da bi svaki proizvedeni višak nekog dobra bio najverovatnije oduzet od strane osvajača uticao je na formiranje takvog „ekonomskog mentaliteta“.

Počev od Dirkema, u teoriji se ističe da devijantno ponašanje nije jednako rašireno u svim društvenim strukturama. U tom smislu, klasna pozicija, etnička pripadnost, radni status i druge društvene varijable utiču na različite stope devijantnog ponašanja u okviru različitih društvenih struktura.<sup>35</sup> Problem heterogenosti unutar društva prilikom analize i razmatranja određenih fenomena, kriminološka teorija nastoji da prevaziđe konceptom „potkulture“. Ovaj koncept predstavlja „postojanje mišljenja o vrednostima ili sistem društvenog vrednovanja koji je zaseban deo većeg ili centralnog sistema vrednosti“.<sup>36</sup> U skladu sa tim, svako ljudsko ponašanje treba posmatrati i ceniti u okviru posebnog kulturnog konteksta. Tako statistički podaci za Sjedinjene Američke Države pokazuju da je stopa zločina kod crnaca 4 do 10 puta veća nego kod belaca. To se objašnjava posebnim socijalnim okruženjem iz kojeg dolaze. Posebno je značajan podatak da su, prema jednoj Filadelfijskoj studiji, žene „ne-belkinje 2 do 4 puta češći učinioci krivičnog dela ubistva od muškaraca belaca.

To poprilično derogira tezu o agresivnosti kao svojstvu i elementu muškosti, pa i teorije o prirođenosti uopšte, stavljajući akcenat na socijalni kontekst i okruženje iz kojeg dolaze učinioci. Prema tome, koncept „potkulture“ rezultat je moderne ten-

33 Mitrović, M. M. /2008/: Promene kulturnih obrazaca i kriminalitet u Srbiji –in: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja II deo (Ignjatović Đ. ed.), p. 122.

34 Pavićević, O. / 2013/: Potkultura nasilja i kriminalna potkultura – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu, p. 67.

35 Volfgang, M, Ferakuti, F. /2012/: Potkultura nasilja – Ka jednoj integrisanoj kriminološkoj teoriji, Beograd (u prevodu Dragice Ljubičić objavljen u Ediciji CRIMEN kao knjiga br. 21), p. 135.

36 *Ibid.*, p. 62.

dencije da se kriminalitet uopšte, pa tako i oblici nasilja istražuju istovremeno i na mikro i na makro modelu društvenog funkcionisanja.<sup>37</sup>

Dakle, potkultura izvire iz jednog univerzalnijeg sistema vrednosti, generišući i obuhvatajući pri tom sve specifičnosti tih užih društvenih grupa. Te specifičnosti najčešće podrazumevaju suprotan sistem vrednosti u odnosu na onaj koji se naziva dominantnom kulturom. Takvo stanje stvari nesumnjivo rađa društveno-kulturne sukobe, što sledstveno daje i jedno plodno tle za nastanak nasilničkih akata.

### 3.2 *Ekonomski faktori i nasilje*

Imajući u vidu Hegelovu tvrdnju da je osnov svakog nasilja žudnja i želja “za posedovanjem objekata”, jasan je značaj ekonomske odnosno materijalne uslovljenosti za pojavu nasilja. Naime, mnogi pojedinci nisu u stanju da na pozitivno-pravno i moralno prihvatljiv način ostvare svoje aspiracije prema materijalnom, već se, neretko koriste nasiljem kao sredstvom za ispunjenje svojih želja i potreba. „Potrebe su psihofiziološka fizička stanja koja su nasledna i sa njima se rađamo“.<sup>38</sup> Nezadovoljene potrebe čine ličnost nestabilnom i nesigurnom što ima ogromne implikacije na razvoj nasilničkog ponašanja. Te implikacije su najuočljivije kada se stvori tzv. tip „nasilničkog karaktera“, budući da karakter nije nasledan, već se razvija tokom života i zavisi od zadovoljenih, odnosno nezadovoljenih potreba.<sup>39</sup>

Ovaj stav teorijski je uokvirio Merton u teoriji društvenog pritiska gde ističe da je vršenje nedozvoljenih akata, pa tako i nasilničkih posledica suprotnosti između ciljeva nametnutih dominantnim kulturnim obrascima i nemogućnosti njihovih ostvarivanja legalnim sredstvima.<sup>40</sup> Isticanje uticaja materijalne deprivacije na kriminalna, a po principu *a maiori ad minus* i na nasilnička ponašanja, naročito se vezuje za marksističke i socijalistički orijentisane teorije, na šta u svom zajedničkom radu upozoravaju Opalić i Ljubičić. Sličnog stanovišta je i Bongger koji ističe siromaštvo kao primarni uzrok kriminaliteta. U prilog tome ide i istraživanje Federalnog biroa u Sjedinjenim Američkim Državama<sup>41</sup> koje je pokazalo da je u regionima sa višim BDP-om *per capita* srazmerno manja i stopa ubistava.<sup>42</sup> Ipak, potrebno je na ovom mestu primetiti da se taj stav odnosi pre svega na tzv. apsolutno siromaštvo koje koincidira sa pitanjem egzistencije pojedinca. Tačno je da ekonomski uslovljeno nasilje vrše i pojedinci koji svojim imetkom ne potpadaju pod kategoriju „apsolutnog siromaštva“, kao i oni koji se mogu smatrati “dobrostojećim“, ali razloge njihovog takvog ponašanja bi pre trebalo tražiti u, kako ističe Bongger, egoističnoj prirodi čoveka koja posebno dolazi do izražaja u uslovima kapitalizma.<sup>43</sup>

37 Opalić, P. Ljubičić, M. /2008/: Istraživanje veze između materijalnog statusa i psihopatoloških obeležja maloletnih prestupnika i njihovih roditelja – in: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja II deo (Ignjatović Đ. ed.), p. 63.

38 Đorđević, J. D. /2002/: *op. cit.*, Prepoznavanje ličnosti po spoljnom izgledu i ponašanju, p. 217.

39 *Ibid.*, pp. 218–219.

40 Ignjatović, Đ. /2009/, Teorije u kriminologiji, Beograd, p. 86.

41 Federal Bureau of Investigation /1967/: Crime in the United States, Uniform Crime Reports.

42 Palmer, S. /1972/: The Violent Society, p. 119.

43 Ignjatović, Đ. /2009/: *op. cit.*, Teorije u kriminologiji, p. 86.

Nadalje, nedozvoljeni akti pojedinaca iz kategorije apsolutno siromašnih, uslovljeni ekonomskom deprivacijom su najčešće tzv. *mala in se* krivična dela sa elementima nasilja. Tu se pre svega misli na ubistva radi pljačke, razbojništva i razbojničke krađe. Sa druge strane, oni iz viših društveno-ekonomskih klasa, svoje težnje ka materijalnom, na nedozvoljeni način, češće ostvaruju kroz akte koji se mogu svrstati u korporacijski kriminalitet ili tzv. kriminalitet belog okovratnika. Takvi akti, ne ulazeći u njihovo destruktivno dejstvo po društvo u celini, najčešće su lišeni elemenata nasilja. Ekonomski status pojedinca utiče i na njegov opšti društveni status. U tom smislu neophodno je napomenuti, kako ističe Maks Veber: "tri hijerarhijske lestvice" stratifikacijskog modela društvene strukture čiji jedan deo, pored političke i kulturne, čini i ekonomska.

### 3.3 Socijalni status i nasilje

U velikom broju kriminoloških studija o nasilničkom kriminalitetu se on dovodi u vezu sa društvenim statusom. Uzimajući u obzir klasnu stratifikaciju društva, jasno je da najviša klasa sa sobom nosi i najveće privilegije i društvene mogućnosti, usled čega oni koji su unutar nje teže da svoj položaj sačuvaju, dok oni izvan nje u najvećem broju slučajeva, gravitiraju ka njoj. Otuda će pripadnik srednjeg ili višeg staleža imati na umu i na kolikom će gubitku biti njegov ego i društveni položaj, ako njegovo "surovo, pravno-neetično delo bude otkriveno".<sup>44</sup> Sličnom idejom vođene su i teorije o suzdržavanju, a u tom kontekstu treba posmatrati i Bekerov hedonistički proračun. Roter pak navodi da nasilnik nema uvek na umu potencijalni gubitak usled nasilničkog dela, već i očekivanja od nasilničkog akta, koja uglavnom vode zadovoljenju njegove određene potrebe.<sup>45</sup>

Kada su u pitanju uslovi ekonomske prirode za pojavu fenomena nasilja, novije teorije primećuju izuzetno veliki uticaj nezaposlenosti i stabilnosti radnog mesta.<sup>46</sup> Tome u prilog idu i mnoga istraživanja na osnovu socioloških teorija, koja govore o većoj mogućnosti za ispoljavanje nasilja na sportskim priredbama od strane onih koji žive u teškim društveno-socijalnim uslovima (velika nezaposlenost, prim. aut.). Dobar primer za to su navijači Milvola, engleskog fudbalskog kluba iz istoimenog grada, koji karakteriše izuzetno velika stopa nezaposlenosti.<sup>47</sup> Takođe, relevantna istraživanja pokazuju da veliki broj vandala nije u radnom odnosu ili ukoliko jeste, on je nestabilan i kratkotrajan.<sup>48</sup>

Takav stav može se braniti primenom statističkog metoda, a dobar primer je Japan. Naime, Japan je zemlja sa izuzetno niskom stopom nezaposlenosti i vrlo ori-

44 Vidi više u: Volfgang, M, Ferakuti, F. /2012/: Potkultura nasilja – Ka jednoj integrisanoj kriminološkoj teoriji, Beograd (u prevodu Dragice Ljubičić objavljen u Ediciji CRIMEN kao knjiga br. 21).

45 Rotter, J. B. /1954/: *Sociall Earning and Clinical Psychology*, Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall, p. 129.

46 Opalić, P, Ljubičić, M. /2008/: *op. cit.*, Istraživanje veze između materijalnog statusa i psihopatoloških obeležja maloletnih prestupnika i njihovih roditelja, p. 65.

47 Dimovski, D. /2009/: *op. cit.*, Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje, p. 12.

48 Limbergen, K. V. /1992/: *Fudbalski vandalizam*, p. 49.

ginalnim i efikasnim sistemom zapošljavanja mladih po njihovom okončanju školovanja.<sup>49</sup> Takođe, Japan je karakterističan i po svom jedinstvenom modelu dugoročnog zaposlenja i stabilnosti radnog mesta.<sup>50</sup> Prema podacima za 2008. godinu, stopa ubistva je izuzetno niska i iznosi svega 1,02% u odnosu na države sa kumulativno visokim stopama i ubistava i nezaposlenosti. Kao indikator povezanosti niske stope nezaposlenosti i osećanja sigurnosti pojedinaca svakako može da posluži i istraživanje Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj. Naime, obimno istraživanje koje je zahvatilo države članice OECD-a pokazalo je da države sa niskim stopama nezaposlenosti po pravilu imaju i nisku stopu ubistava, ali i da se stanovnici tih država osećaju sigurnije. Ipak, valja priznati da se nasilnička dela ne mogu u potpunosti sagledati kroz ekonomsku prizmu, jer bi u tom slučaju veliki broj dela koji nema imovinsku konotaciju ostao neobjašnjen. U svetlu razmatranja uticaja nezaposlenosti na nasilnički kriminalitet i sledstveno tome vremena provedenog u radu kao potencijalnog reduktora nasilja, potrebno je razmotriti i uticaj slobodnog vremena na pojavu fenomena nasilja, utoliko što se čovek kao *homo sapiens* ne određuje samo kao *homo faber*, nego i kao *homo ludens*, tj. biće zabave i dokolice.<sup>51</sup> Aristotel je svojevremeno govorio da je kvalitet života uslovljen aktivnostima u njemu.<sup>52</sup> Lukić napominje da svaki rad ostavlja „ma i najmanje slobodnog vremena i energije da bi se razvila igra, zabava, dokolica, veselje, umetnost, itd.“<sup>53</sup>

### 3.4 Mediji i nasilje

Naročito je u današnje vreme značajan sadržaj koji se emituje putem mas-medija, budući da danas većina populacije, a naročito mlađi, odrasli u tzv. informatičko doba, svoje slobodno vreme provode uz televizore, kompjutere itd.<sup>54</sup> Poznato je da emitovani sadržaji obiluju nasiljem i scenama neprijatne brutalnosti koji mogu biti izuzetno štetni, naročito po mlade koji tek usvajaju određene modele ponašanja. Smatra se da do četrnaeste godine deca vide preko jedanaest hiljada ubistava na televiziji, a svaki crtani film prosečno ima dvadeset i šest scena nasilja. Takvo stanje stvari može se objasniti željom medijskih i novinskih kuća da sebi podignu gledanost, odnosno tiraž. Naime, empirijski je dokazano da je fenomen nasilja najatraktivniji za ljudsko čulo opažanja, tj. da scene nasilja, prirodno, privlače pažnju čoveka više nego drugi lepi, prijatni, neprijatni, opasni sadržaji. Bandura je primetio u svom konceptu „učenja kroz imitaciju“ da su, primera radi, likovi iz filmova koji, nažalost prečesto obiluju scenama eklatantnog nasilja, od izuzetnog uticaja na ponašanje mladih koji gledaju takav program.<sup>55</sup> Primera radi, Saterlend navodi da je nakon prikazivanja filma „Divlji dečaci ulice“ u Americi, od kuće pobjeglo 14

49 Salimi, M. /2013/: From High School to Work in Japan, p. 8.

50 Kovačević, Lj. /2016/: Valjani razlozi za otkaz ugovora o radu, Beograd, p. 223.

51 Jašović, Z. B. /1974/: Slobodno vreme i prestupničko ponašanje – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, p. 87.

52 Vidi: Aristotel: (1988) Nikomahova etika, Globus, Zagreb.

53 Lukić, R. /1991/: Osnovi sociologije Homos, Beograd, p. 45.

54 Jašović, Z. B. /1974/: *op. cit.*, Slobodno vreme i prestupničko ponašanje, p. 46.

55 Ignjatović, Đ. /2011/: *op. cit.*, Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, p. 201.

dece na način koji je izuzetno sličan onom prikazanom na filmu.<sup>56</sup> Nadalje, slične uticaje imali su i mnogi drugi filmovi, kao što su „Dete Oklahome“ kada je jedna dečak pištoljem usmrtio svog školskog druga, slično načinu na koji je to prikazano u filmu,<sup>57</sup> kao i film „Džungla na asfaltu“ što je u svom radu opisao Milutinović.<sup>58</sup> Mnoga empirijska istraživanja idu u prilog tezi da film sa preteranim i nepotrebnim scenama nasilja ima itekako štetne konsekvence na ponašanje ljudi. Tako su intervjuisani i anketirani delinkventi izjavljivali da su na filmu naučili tehniku za izvršenje kakvog zločina ili prestupa, naučili da obmanu policiju, a pojedini čak smatraju da je film osnovni uzrok njihovog ponašanja.<sup>59</sup>

Ipak, nisu samo filmovi ti koji generišu nasilne scene i brutalnost. U današnje vreme je sve više prisutna tendencija da se mnogi dokumentarni programi, serijali, rijaliti programi, baziraju na scenama nasilja ili obrađuju tematiku usko povezanu sa nasiljem. U tom smislu, pojedini domaći autori primećuju da je „američko rvanje kod nas bilo emitovano u večernjim terminima, kada mladi najčešće svoje slobodno vreme provode uz konzumiranje sadržaja mas-medija. Tako su đaci počeli da imitiraju percipirane sadržaje svojih sportskih „junaka“ tokom boravka u školi, što je izazvalo negodovanje javnosti, pa je termin američkog rvanja promenjen i ono se emituje u ranim jutarnjim časovima. Problem je u tome što je imitiranje pokreta jedne takve kvazi-sportske discipline, koja obiluje nesportskom brutalnošću, često bila uzrok povreda mnogih đaka.<sup>60</sup>

U svakom slučaju, problem negativnog uticaja mas-medija, naročito na mlađu populaciju izuzetno je kompleksan, naročito uzevši u obzir činjenicu da se tehnologija na kojoj se ona zasniva, sve više razvija i da postoje mnogi novi oblici prenošenja sadržaja koje je veoma teško kontrolisati, kao što su internet, razni portali i oblici društvenih mreža. Takvo stanje stvari, generisalo je novi oblik nasilja – elektronsko nasilje. Elektronsko nasilje podrazumeva kontinuiran, nameran i agresivan akt korišćenjem elektronskih sredstava, uperen protiv žrtve koja mu se ne može lako odupreti.<sup>61</sup> Treba uzeti u obzir i određene specifičnosti ovog vida nasilja radi njegovog boljeg razumevanja i prevencije, a one su: „mogućnost anonimnosti nasilnika, sadržaj nasilja, oblici ispoljavanja nasilnih sadržaja, brzo širenje sadržaja, dostupnost nasilnog sadržaja velikom broju lica, konstantnost i kontinuiranost ispoljavanja nasilja“.<sup>62</sup> Dodatna otežavajuća okolnost je i činjenica da ovi vidovi komunikacije, prema relevantnim istraživanjima, uzimaju primat u odnosu na tradicionalne, poput televizije i štampanih novina. Ista istraživanja ističu da su najkorišćeniji multimedijalni medijumi, što samo može voditi ka amplifikaciji štetnih uticaja. Naime, stav je nauke da televizor ili kompjuter kao audio-vizuelni medijumi

56 Sutherland, E. /1947/: New horizons in criminology, New York, p. 67.

57 Jašović, Z. B. /1974/: *op. cit.*, Slobodno vreme i prestupničko ponašanje, p. 46.

58 Milutinović, M. /1957/: Kriminalitet kao društvena pojava, Beograd.

59 Jašović, Z. B. /1974/: *op. cit.*, Slobodno vreme i prestupničko ponašanje, p. 71.

60 Dimovski, D./2009/: *op. cit.*, Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje, p. 15.

61 Smith, P. K et al. /2008/: Cyberbullying: Its Nature and Impact in Secondary School Pupils – in: Journal of Child Psychology and Psychiatry, p. 66.

62 Milivojević, S. et al. /2013/: *op. cit.*, Mladi i huliganizam na sportskim priredbama, p. 34.

ostvaruju veći uticaj na korisnika delujući automatski na više njegovih čula. Ipak, uticaj mas-medijia se ne može posmatrati samo u negativnom kontekstu, jer bi se podizanje kvaliteta ljudskog života bez njih teško moglo zamisliti. Ovu konstataciju ne treba tumačiti pragmatiski i svesti je samo na puko poboljšavanje informisanosti ljudi i njihove međusobne komunikacije, već treba imati u vidu da se putem mas-medija ljudima čine dostupnim i mnogi sadržaji od izuzetne kulturne, umetničke i duhovne vrednosti koji mogu imati uticaj na adekvatan razvoj ličnosti i suzbijanje nasilničkog ponašanja.

### 3.5 Uticaj porodice i porodičnih odnosa

Nakon osvrta na makro-socijalne okolnosti i uslove za nastanak nasilja, neophodno je razmotriti i mikro-socijalne činioce. Tu, pre svega treba poći od jezgra svakog društva – porodice. Ona je prva i svakako najvažnija socijalna grupa deteta sa kojom se ono identifikuje.<sup>63</sup> „Porodica predstavlja tu kulturnu ustanovu u kojoj se uče vrednosti uvažavanja, poštovanja i požrtvovanosti“,<sup>64</sup> osobina koje predstavljaju snažnu branu razvoju nasilničkog ponašanja. Sampson naročito ističe ulogu koju porodica može imati u generisanju kriminaliteta mladih ukoliko porodica ne izvrši socijalizaciju mlade individue na način koji ima utemeljenje kako u moralnim, tako i u pravnim normama.<sup>65</sup> U prilog iznetom ide i hipoteza Saterlendove teorije o diferencijalnoj asocijaciji koja ističe da je kriminalno ponašanje rezultat procesa učenja kroz interakciju. Na sličnim naučnim pozicijama je i Bandura kada govori o „učanju kroz imitaciju“. To potvrđuju i istraživanja, koja su došla do rezultata da identifikacija sa roditeljima, a naročito očevima, presudno utiče na učenje agresivnih načina ponašanja.<sup>66</sup> Naročito je važno imati u vidu značaj porodice kada je u pitanju prevencija kriminalnog ponašanja mladih, budući da su mnoga dosadašnja istraživanja pokazala da se najviše nasilničkih akata, primera radi ubistava, izvrši u periodu od 20. do 29. godine.<sup>67</sup> Takvo stanje stvari može se objasniti činjenicom da u tom dobu još uvek nije izgrađen stav prema društvu i da uveliko teče proces društvene adaptacije, što često vodi devijantnom, pa tako i nasilničkom ponašanju.

### 3.6 Frustracija kao zajednički imenitelj društvenih uslova

Konačno, Palmer navodi da izvor nasilja treba tražiti u frustraciji. Zapravo je ona ta koja nastaje usled prethodno opisanih društvenih uslova, a reakcija čoveka na nju jeste nasilje. U tom smislu, moguće je uspostaviti analogiju sa biološkim lancem nadražaja, impulsa i reakcije. Uvođenje medijuma između „društvenih nadražaja“ i ljudske reakcije u vidu nasilja je korisno prilikom objašnjenja nasilja čija uslovljenost nije nužno ekonomska, statusna deprivatorna itd. Frustraciju mogu generisati,

63 Hajduković, Č. /1975/: Prestupničko ponašanje mladih, Savremena administracija, Beograd, p. 55.

64 Janjić-Komar, M., Panov S. /2000/: Veza generacija, Beograd, p. 88.

65 Sampson, R. J. Groves, W. B. /1989/: Community Structure and Crime, The University of Chicago Book, p. 23.

66 Volfgang, M. Ferakuti, F. /2012/: *op. cit.*, Potkultura nasilja – Ka jednoj integrisanoj kriminološkoj teoriji, p. 38.

67 Henry, F., Short, J. F. Jr /1964/: Suicide and Homicide, New York, p. 44.

primera radi, emocionalni odnosi poput ljubomore, značajni kod promatranja nasilja u međuljudskim odnosima, naročito muško-ženskim, odnosno partnerskim.

#### 4. BIOLOŠKA USLOVLJENOST NASILNIČKOG PONAŠANJA

Postoje primeri, gde izuzetno prosperitetne i bogate države imaju visoku stopu nasilničkog kriminaliteta.<sup>68</sup> Očigledno je da u ovakvim slučajevima, teorije koje nasilje objašnjavaju sa osloncem na društvene okolnosti ne mogu da odgovore na pitanje – zašto dolazi do nasilja? U skladu sa teorijama o prirođenosti, nasilje je duboko usađeno u gene čoveka i može se objasniti jedino uzimajući u obzir biološku komponentu. Dokaze o dominantnom uticaju biološke nasleđenosti valja tražiti u sličnosti sa obrascem ponašanja viših životinja, istovetnosti ponašanja dece koja su rođena slepa i koja nisu mogla, usled svog fizičkog nedostatka da sagledaju druge modele ponašanja, kao i transkulturalno sličnom ponašanju ljudi u sasvim izolovanim kulturama.<sup>69</sup> Iz postojeće literature koja razmatra fenomen nasilja kroz biološku prizmu, može se zaključiti da “Biološke teorije analogiju traže u životinjskom svetu u kome se agresija koristi radi očuvanja vrste, obezbeđenja da najsnažniji dobiju potomstvo i radi obezbeđenja reda u zajednici”.<sup>70</sup> Poznato je da je ljudska vrsta najslabija i najranjivija među toplokrvnim živim organizmima. S tim u vezi, navode etološki orijentisani teoretičari, urođenom agresivnošću, čovek pokušava da kompenzuje prirodnu fizičku inferiornost. Sa fizičkom komponentom koincidira i psihička, a etolozi odriču društveni uticaj na razvoj psihičkog života individue, već polaze od hipoteze da je čovek svoju psihu razvio tokom revolucije prevazilazivši određene prepreke nastale usled njegove inferiorne fizičke komponente.<sup>71</sup> Pri tom se, u skladu sa prirodnim podelom rada, usled urođenih fizičkih osobina, muškarcima pripisuje veća količina agresivnosti, budući da su oni ti koji su bili zaduženi da čuvaju, porodicu, idu u lov, borbe, ili jednostavno, vrše one aktivnosti, koje po svojoj prirodi iziskuju veći stepen agresivnosti. To potvrđuju brojne studije bazirane na statističkom metodu.

### ZAKLJUČAK

Razmotrivši neke ključne aspekte huliganizma i vandalizma, kao i nasilničkog ponašanja uopšte, jasno je da se radi o takvim fenomenima čijem se proučavanju mora pristupiti na jedan sveobuhvatan i sistematski način. Naime, pokazano je da na uslove za pomenute vidove destruktivnog ponašanja utiče pregršt ne samo

68 Felson, M. /2011/: Zločin i svakodnevni Život-Uvid (u) i posledice po društvo, Beograd (u prevodu Natalije Lukić objavljen u Ediciji CRIMEN kao knjiga br. 20), p. 45.

69 Vidi više kod: Trebješanin, Ž. /2016/: Agresivnost, prijateljstvo i ljubav sa stanovišta etiologije – in: Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju, knjiga VII.

70 Ignjatović, Đ. /2011/: *op. cit.*, Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta, p. 184.

71 Larsen, R. J. et al. /2013/: *Evolutionary Perspectives to Personality in Personality Psychology*, McGraw-Hill, New York, p. 54.

socijalnih, već i biološko-psiholoških uslova koji, u zavisnosti od datih okolnosti, ostvaruju veći ili manji uticaj. U tom smislu potreban je jedan interdisciplinarni i multidisciplinarni pristup i saradnja na svim nivoima prilikom vođenja „borbe“ protiv odnosnih fenomena. Iskustvo je pokazalo da je u pokušajima suzbijanja nasilničkog ponašanja efikasnije koristiti prevenciju, nego represiju. Primer za to svakako su čuveni engleski fudbalski navijači. Poznato je da je od 80-ih godina 20. veka u Engleskoj naročito bila sprovedena opsežna borba protiv huligana. U početku bezazlena pojava pretvorila se u problem koji je počinjao da diskredituje državu na svim međunarodnim nivoima. Izuzetno snažne prevencione, ali pre svega represivne mere dale su rezultate, ali je ipak приметно da se isti navijači, na utakmicama pod pokroviteljstvom engleskog fudbalskog saveza i utakmica reprezentacija koje organizuje UEFA ili FIFA ne ponašaju isto. Razlog je u mnogo drastičnijim sankcijama za nered na utakmicama u organizaciji engleskog fudbalskog saveza. Otuda su česti incidenti koje engleski navijači prave na utakmicama reprezentacija, dok se tako nešto na utakmicama njihove domaće lige gotovo i ne može zamisliti. To ukazuje, da još uvek nije u dovoljnoj meri promenjen kulturni obrazac. Upravo je usadivanje određenih normi i vrednosti najsigurniji i najefikasniji put redukovanja određene destruktivne pojave kroz jasan prevencioni pristup. Na činjenicu da se na globalnom nivou, mora još mnogo raditi na prevenciji, pre nego na represiji, ukazuje i podatak da se u većini statistika recidivisti javljaju upravo u domenu nasilničkog kriminaliteta. Ne sme se smetnuti sa uma ni okolnost da agresija uvek multiplikuje svoja dejstva, odnosno da se na nasilje, po pravilu odgovara nasiljem, što dodatno amplifikuje potrebu jednog sistematskog suprotstavljanja, uz uvažavanje specifičnosti varijacija oblika nasilja poput huliganizma i vandalizma.

## LITERATURA

- Aristotel /1988/, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb
- Bošković, M. /1999/, *Kriminološki leksikon* – in: Matica srpska, Novi Sad
- Dimovski, D. /2009/, *Društvena predodređenost sportskog nasilja – etiološko objašnjenje* – in: *Socijalna misao* (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.)
- Dinić, S. /2009/, *Pojam i osnovne karakteristike vandalizma* – in: *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja III deo* (Ignjatović Đ. ed.)
- Đorđević, J. D. /2002/, *Prepoznavanje ličnosti po spoljnom izgledu i ponašanju*, Beograd
- Đorić, M. R. /2014/, *Nasilje u sportu (teorijske kontroverze i uzroci)*, Novi Sad
- Felson, M. /2011/, *Zločin i svakodnevni Život-Uvid (u) i posledice po društvo*, Beograd (u prevodu Natalije Lukić objavljen u Ediciji CRIMEN kao knjiga br. 20)
- Fromm, E. /1973/, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Holt, Rinehart & Winston
- Hajduković, Č. /1975/, *Prestupničko ponašanje mladih*, Savremena administracija, Beograd
- Henry, F., Short, J. F. Jr /1964/, *Suicide and Homicide*, New York
- Ignjatović, Đ. /2011/, *Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta* – in: *CRIMEN* vol. 2, br. 2, str. 179–211 (Stojanović Z., ed.) Beograd,
- Ignjatović, Đ. /2006/, *Kriminološko nasleđe*, Službeni glasnik (3. izdanje) Beograd
- Ignjatović, Đ. /2009/, *Teorije u kriminologiji*, Beograd



- Janjić– Komar, M., Panov S. /2000/, Veza generacija, Beograd
- Jašović, Z. B. /1974/, Slobodno vreme i prestupničko ponašanje – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
- Kostić, M. /2009/, Nasilje u sportu – neophodnost socijalnog sagledavanja – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.)
- Kovačević, Lj. /2016/, Valjani razlozi za otkaz ugovora o radu, Beograd
- Larsen, R. J. et al. /2013/, Evolutionary Perspectives to Personality in Personality Psychology, McGraw-Hill, New York
- Lazarević, Lj. /2002/, Delikti nasilja-krivičnopravni i kriminološki aspekt – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Leeson, P. T., Smith, D. J., Snow, N. A. / 2012/, Hooligans, Department of Economics, George Mason University
- Limbergen, K. V. /1992/, Fudbalski vandalizam
- Lukić, R. /1991/, Osnovi sociologije Homos, Beograd
- Matijević, M. et al. /2014/, Vršnjačko nasilje na fejsbuku – in: Nasilnički kriminalitet –Etiologija, fenomenologija, suzbijanje, Banja Luka
- Milivojević, S. et al. /2013/, Mladi i huliganizam na sportskim priredbama, OEBS, Beograd
- Milutinović, M./1957/, Kriminalitet kao društvena pojava, Beograd
- Mitrović, M. M. /2008/, Promene kulturnih obrazaca i kriminalitet u Srbiji – in: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja II deo (Ignjatović Đ. ed.)
- Mitrović, M., Bovan, S. /2013/, Osnovi sociologije prava, Beograd
- Mitrović, Lj. /2009/, Nasilje na sportskim priredbama – in: Socijalna misao (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.)
- Nash, J. R. /1992/, Dictionary of Crime, London
- Neuberger, J. /1993/, Hooliganism: Crime, Culture, and Power in St. Petersburg, 1900–1914, University of California Press
- Opalić, P., Ljubičić, M. /2008/, Istraživanje veze između materijalnog statusa i psihopatoloških obeležja maloletnih prestupnika i njihovih roditelja – in: Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstav reagovanja II deo (Ignjatović Đ. ed.)
- Palmer, S. /1972/, The Violent Society
- Pavićević, O. / 2013/, Potkultura nasilja i kriminalna potkultura – in: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu
- Rotter, J. B. /1954/, Social learning and clinical psychology, Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall
- Salimi, M. /2013/, From High School to Work in Japan
- Sampson, R. J. Groves, W. B. /1989/, Community Structure and Crime, The University of Chicago Book
- Simeunović, D. /1989 /, Političko nasilje, Radnička štampa, Beograd,
- Singer, M. /1996/, Kriminologija, drugo izdanje, Zagreb
- Smith, P. K et al. /2008/, Cyberbullying: Its Nature and Impact in Secondary School Pupils – in: Journal of Child Psychology and Psychiatry
- Stojanović, Z. /2014/, Krivičnopravni pojam nasilja – in: Nasilje u Srbiji – uzroci, oblici, posledice i društvene reakcije, Tom 1(Dragan Kolarić ed.)
- Stojanović, Z. /2013/, Krivično pravo – opšti deo, Beograd

Sutherland, E. /1947/, *New Horizons in Criminology*, New York

Trebješanin, Ž. /2016/, *Agresivnost, prijateljstvo i ljubav sa stanovišta etiologije* – in: *Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju*, knjiga VII

Volfgang, M., Ferakuti, F. /2012/, *Potkultura nasilja – Ka jednoj integrisanoj kriminološkoj teoriji*, Beograd (u prevodu Dragice Ljubičić objavljen u Ediciji CRIMEN kao knjiga br. 21)

Zaharijevski, D. S. /2009/, *Sportske aktivnosti između igre i nasilja* – in: *Socijalna misao* (Tim Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu ed.)

*Aleksandar Stevanović*

## HOOLIGANISM, VANDALISM AND VIOLENT BEHAVIOR

### SUMMARY

This paper presents key issues surrounding hooliganism, vandalism and violent behavior. The author explains the basic elements of the phenomena in question starting at the consideration of definitions, having in mind that there are a lot of ambiguity in that filed. For that purpose, the author elaborates not only some notable theoretical definitions and explanations, but also definitions laid down in the Serbian legislation. Furthermore, the paper gives some detailed overview of hooliganism and vandalism in the context of sport. This is because sport could typically generate, beside all the positive things, the kind of hooligan and vandal acts which lead to easy-identifying them for the sake of research. After that, the detailed analysis of hooliganism and vandalism separately, followed with considerations about the notion of violence since this could be also helpful in determining hooliganism and vandalism as concepts. In accordance with strict academic approach, violence is the central point in hooliganism, while, in the wider academic approach this could be also said for vandalism but with a note that when it comes to vandalism, violence is manifested towards material items. In order to identify the conditions for violent behaviour (including hooliganism and vandalism) this paper gives a scope of social conditions dividing them into a few categories for systematic purposes. After that the paper presents some remarks on biological conditions in short. It is of great importance to include such theories while considering violent behavior since it should be noted that despite many different definitions and theoretical approaches, frustrations need to be considered as a very important element in violent behavior emergence. Finally, the author wants to emphasize the necessity of creating such cultural patterns that would reduce violent behavior. It seems like the first step in that effort, but also the most important.

**Keywords:** Hooliganism, Vandalism, Violence, Sports violence, Conditionality.

# ZAKONODAVSTVO I PRAKSA

Prihvaćeno: 25.10.2017.

*Ivanka Marković\**

Pravni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci

## KRIVIČNA DJELA TERORIZMA U KRIVIČNOM ZAKONIKU REPUBLIKE SRPSKE

**Apstrakt:** Krivičnim zakonikom Republike Srpske predviđena je nova grupa krivičnih djela pod nazivom Krivična djela terorizma (Glava XXIII) u kojoj se, pored krivičnog djela terorizma i krivičnog djela finansiranje terorističkih aktivnosti, koja su i ranije bila dio krivičnog sistema Republike Srpske, nalaze i posve nove inkriminacije. Nova krivična djela u ovoj oblasti su uvedena kako bi se ispunili zahtjevi koje je pred Bosnu i Hercegovinu postavio Komitet za evaluaciju mjera za sprečavanje pranja novca i finansiranja terorizma. U radu se ukratko obrazlažu pojedine inkriminacije iz ove grupe krivičnih djela.

**Ključne riječi:** terorizam, finansiranje terorizma, terorističke grupe ili organizacije, terorističke aktivnosti.

### 1. UVODNE NAPOMENE

Reformom krivičnog zakonodavstva u Republici Srpskoj<sup>1</sup> izvršene su značajne izmjene u krivičnom pravnoj regulativi pojedinih instituta opšteg dijela krivičnog prava kao i u pojedinim grupama krivičnih djela. U osnovi izvršenih izmjena je intencija zakonodavca da se obezbijedi adekvatnija zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda čovjeka i drugih opštih i individualnih vrijednosti koje su ustanovljene ustavom i međunarodnim pravom i da se ispune zahtjevi međunarodne zajednice u pogledu zaštite određenih vrijednosti tako što će zakonska rješenja biti prilagođena uspostavljenim standardima zaštite na međunarodnom nivou.

U cilju usklađivanja krivičnog zakonodavstva sa zahtjevima Komiteta za evaluaciju mjera za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorizma (Manival) uspostavljena je nova grupa krivičnih djela pod nazivom Krivična djela terorizma (poglavlje XXIII, čl. 299. do 305). U okviru ove grupe propisana su sljedeća krivična djela: terorizam, finansiranje terorističkih aktivnosti, stvaranje terorističkih grupa ili organizacija, javno podsticanje na terorističke aktivnosti, vrbovanje i obučavanje za

---

\* ivanka.markovic@pf.unibl.org

1 Krivični zakonik Republike Srpske „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 64, 10. jul 2017. godine, stupio je na snagu 18. jula 2017. godine.

vršenje terorističkih djela, formiranje i obučavanje grupa radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama i uzimanje talaca.

## 2. TERORIZAM (ČLAN 299)

Zakonski opis krivičnog djela terorizma je reformom krivičnog zakonodavstva u Republici Srpskoj iz 2003. godine značajno izmijenjen i prilagođen zahtjevima koji su proizlazili iz međunarodnih akata, a naročito odredbama Okvirne odluke Savjeta Evrope o borbi protiv terorizma iz 2002. godine. Međutim, imajući u vidu činjenicu da je posljednjih godina došlo do ekspanzije terorizma na globalnom nivou te da su građani u stalnom strahu od terorističkih napada, pred države se postavljaju zahtjevi da efikasnim mjerama borbe protiv terorizma preduprije i spriječe terorističke aktivnosti. U skladu sa takvim zahtjevima izvršene su i djelimične izmjene zakonske definicije krivičnog djela terorizma i predviđene veće mjere kazne za učinioce.

Prema odredbi člana 299. stav 1. Krivičnog zakonika RS, krivično djelo terorizma vrši onaj ko u cilju ozbiljnog zastrašivanja građana ili prisiljavanja organa vlasti Republike Srpske da nešto izvrše ili ne izvrše, ili u cilju ozbiljnog narušavanja ili uništavanja osnovnih ustavnih, političkih, ekonomskih ili društvenih struktura Republike Srpske, izvrši jedno od sljedećih djela koje može nanijeti ozbiljnu štetu Republici Srpskoj: 1) napad na život lica koji može prouzrokovati njegovu smrt, 2) napad na tjelesni integritet nekog lica, 3) protivpravno zatvaranje lica, držanje zatvorenog lica ili na drugi način oduzimanje ili ograničavanje slobode kretanja drugom licu s ciljem da se on ili neko drugi prisili da nešto učini, ne učini ili trpi ili uzimanje talaca, 4) nanošenje velike štete objektima Republike Srpske ili javnim objektima, saobraćajnom sistemu, objektima infrastrukture uključujući informatički sistem, fiksnoj platformi koja se nalazi u kontinentalnom pojasu, na javnom mjestu ili u privatnoj imovini, i vjerovatno je da će ta šteta ugroziti ljudski život ili dovesti do znatne materijalne štete, 5) otmicu vazduhoplova, broda ili drugog sredstva javnog saobraćaja ili prevoza robe, 6) proizvodnja, posjedovanje, sticanje, prevoz, snabdijevanje, korištenje ili osposobljavanje za korištenje oružja, eksploziva, nuklearnog, biološkog ili hemijskog oružja ili radioaktivnih materijala, te istraživanje i razvoj biološkog, hemijskog ili radioaktivnih materijala, kao i posjedovanje ili korištenje uređaja za aktiviranje ili emitovanje radioaktivnog ili jonizirajućeg zračenja, korištenje ili oštećenje nuklearnog objekta tako da bi moglo doći do ispuštanja ili opasnosti od ispuštanja radioaktivnog materijala, ili upotrebom sile ili prijetnje, ili zahtijevanje radioaktivnog materijala, uređaja za aktiviranje, raspršivanje ili emitovanje radioaktivnog materijala ili nuklearnog objekta, 7) ispuštanje opasnih materija ili izazivanje požara, eksplozija ili poplava s ciljem ugrožavanja ljudskih života, ili 8) ometanje ili zaustavljanje snabdijevanja vodom, električnom energijom ili drugim prirodnim resursom s ciljem ugrožavanja ljudskih života. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora najmanje pet godina (prema ranije važećem krivičnom zakonu, bila je predviđena kazna zatvora najmanje tri godine).

Iz prethodnog je vidljivo da krivično djelo terorizma obuhvata različite djelatnosti od kojih svaka za sebe može predstavljati radnju izvršenja nekog drugog krivičnog djela, npr. ubistva, tjelesne povrede, otmice i sl. Međutim, karakter tero-

rističkih djela ovim radnjama daje subjektivni elemenat, tj. cilj njihovog preduzimanja, pa se može reći da je zapravo i najznačajniji elemenat krivičnog djela terorizma koji ga razlikuje od svih ostalih dijela upravo cilj preduzimanja navedenih djelatnosti. On se može manifestovati kao ozbiljno zastrašivanje građana ili prisiljavanje organa vlasti Republike Srpske da nešto izvrše ili ne izvrše, ili kao ozbiljno narušavanje ili uništavanje osnovnih ustavnih, političkih, ekonomskih ili društvenih struktura Republike Srpske. Pored ovog subjektivnog elementa krivičnog djela terorizma koji mora biti ispunjen prilikom preduzimanja pojedinih radnji izvršenja, zakonodavac je kod pojedinih oblika postavio i dodatne uslove koji takođe moraju biti ispunjeni. Tako npr. da bi ometanje ili zaustavljanje snabdijevanja vodom, električnom energijom ili drugim prirodnim resursom predstavljalo radnju izvršenja krivičnog djela terorizma neophodno je da bude izvršeno s ciljem ugrožavanja ljudskih života uz istovremeno ispunjavanje jednog od alternativno postavljenih subjektivnih elemenata djela, npr. radi ozbiljnog zastrašivanja građana.

Posebnom odredbom stave 2. ovog člana predviđena je kazna zatvora od jedne do osam godina za onog ko prijeti izvršenjem ili priprema neko djelo iz stava 1. ovog člana. Dakle, pored pripremanja, kažnjiva je i prijetnja izvršenjem ovog krivičnog djela.

Predviđena su i dva kvalifikovana oblika djela. Prvi kvalifikovani oblik (3), sa zapriječenom kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora, postoji u slučaju kada su djela iz stava 1. ovog člana imala za posljedicu velika razaranja ili smrt jednog ili više lica. Međutim, ukoliko je pri izvršenju djela iz stava 1. ovog člana učinilac neko lice s umišljajem lišio života, kazniće se kaznom zatvora najmanje petnaest godina ili kaznom dugotrajnog zatvora (4).<sup>2</sup>

Prema odredbi stava 5. ovog člana objekti i druge nepokretnosti koje su korištene za terorističke aktivnosti, kao i predmeti ili sredstva koji su namijenjeni ili su korišteni za izvršenja djela terorizma, oduzeće se.

### 3. FINANSIRANJE TERORISTIČKIH AKTIVNOSTI (ČLAN 300.)

S obzirom da opasnost od terorizma raste na globalnom nivou svakodnevno, bez ograničenja u pogledu izbora mjesta i žrtava, neophodno je proširiti krivično-pravno reagovanje i na one djelatnosti koje ne predstavljaju terorističke aktivnosti, ali su sa njima blisko povezane. Jedna od takvih djelatnosti jeste finansiranje terorističkih aktivnosti bez koje mnoge terorističke aktivnosti ne bi bile ni preduzete. Zbog toga mnoga savremena zakonodavstva predviđaju krivično djelo kojim se takva djelatnost inkriminiše. Krivični zakonik predviđa krivično djelo pod nazivom finansiranje terorističkih aktivnosti koje se javlja u nekoliko oblika.

2 Kao i za osnovni oblik djela, zakonodavac je pooštrio kazne i za kvalifikovane oblike djela, Tako je za krivično djelo u stavu 3. umjesto kazne zatvora u najmanjem trajanju od 5 godina predviđena kazna zatvora najmanje deset godina ili kazna dugotrajnog zatvora, a za kvalifikovani oblik djela u stavu 4. umjesto kazne zatora najmanje deset godina ili dugotrajnog zatvora predviđena je kazna zatvora najmanje 15 godina ili kazna dugotrajnog zatvora.

Osnovni oblik djela (stava 1.) vrši onaj ko neposredno ili posredno daje ili na bilo koji način obezbjeđuje ili prikuplja novac, imovinu ili neka druga sredstva u namjeri da se koriste ili znajući da će se koristiti ili da će biti upotrijebljena u cijelosti ili djelimično za vršenje jednog ili više djela navedenih u Glavi XIII ovog zakonika, kao i krivičnog djela oštećenje ili uništenje javnih uređaja (član 397. st. 1. i 2), oštećenje brana i vodoprivrednih objekata (član 398. st. 1. i 2) ili nekog drugog djela koje može prouzrokovati smrt ili težu tjelesnu povredu civilnog lica ili lica koje aktivno ne učestvuje u neprijateljstvima u oružanom sukobu, ako je takvo djelo upravljeno na zastrašivanje građana ili prisiljavanje organa vlasti u Republici Srpskoj da izvrši ili ne izvrši neku radnju. Dakle, djelo obuhvata davanje, obezbjeđenje ili prikupljanje sredstava namijenjenih za vršenje krivičnih djela terorizma i drugih taksativno nabrojanih djela. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora najmanje osam godina.

Drugi oblik djela (2) vrši onaj ko na bilo koji način neposredno ili posredno daje, obezbjeđuje ili prikuplja novac, imovinu ili neka druga sredstva u namjeri omogućavanja pripremanja djela iz stava 1. ovog člana ili na bilo koji način obezbjeđuje ili prikuplja novac, imovinu ili neka druga sredstva u namjeri korištenja ili znajući da će biti u cijelosti ili djelimično iskorištena na bilo koji način od strane terorista ili terorističke organizacije. Za razliku od prethodnog oblika djela u kojem se sredstva daju, obezbjeđuju ili prikupljaju za vršenje krivičnih djela terorizma i drugih taksativno navedenih djela, kod ovog oblika djela davanje, obezbjeđivanje ili prikupljanje sredstava se vrši u namjeri omogućavanja pripremanja djela navedenih u osnovnom obliku djela ili ta sredstva daju teroristima ili terorističkim organizacijam da ih koriste na bilo koji način. Za ovaj oblik djela predviđena je ista mjera kazne kao i za prethodni oblik djela.

Poseban oblik krivičnog djela (stav 3.) postoji u slučaju kada službeno ili odgovorno lice u banci ili drugoj finansijskog instituciji ili lice koje vrši poslove od javnog interesa koje je ovlašteno za preduzimanje mjera ili radnji za sprečavanje finansiranja terorizma, svjesno propusti da preduzme zakonom predviđene mjere i time omogući izvršenje djela iz ovog člana. Djelo može izvršiti samo službeno ili odgovorno lice koje obavlja određene poslove, a po svojoj suštini djelo predstavlja radnju pomaganja izvršenu nečinjenjem, tj. svjesnim propuštanjem da se preduzmu zakonom predviđene mjere radi sprečavanja finansiranja terorizma. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora najmanje pet godina.

Ista mjera kazne predviđena je za službeno ili odgovorno lice koje neovlašteno otkrije klijentu ili nepozvanom licu podatke koji se odnose na postupak ispitivanja sumnjivih transakcija ili drugih mjera ili radnji koje se preduzimaju za sprečavanje finansiranja terorizma (stav 4.).

S obzirom da se radi o izuzetno značajnim radnjama, zakonodavac je predvidio kažnjavanje i za nehatno izvršenje krivičnih djela iz st. 3. i 4. ovog člana (stav 5.)

U slučaju da se utvrdi odogovornost pravnog lica za ovo krivično djelo, njemu će se kumulativno izreći novčana kana i mjera prestanka pravnog lica (stav 6.)

Na kraju, posebnom odredbom (stav 7) se naglašava da će se oduzeti novac, imovina i sredstva namijenjena za pripremanje ili izvršenje djela iz ovog člana.

#### 4. STVARANJE TERORISTIČKIH GRUPA ILI ORGANIZACIJA (ČLAN 301.)

Poseban oblik priremanja krivičnih djela predstavlja udruživanje za vršenje krivičnih djela, odnosno stvaranje grupa ili organizacija za vršenje krivičnih djela. Iako Krivični zakonik predviđa krivično djelo udruživanje radi vršenja krivičnih djela u grupi krivičnih djela protiv javnog reda i mira, u okviru grupe krivičnih djela terorizma predviđeno je krivično djelo pod nazivom stvaranje terorističkih grupa ili organizacija kojim se inkriminiše stvaranje grupa ili organizacija za vršenje terorističkih aktivnosti. Između ovog krivičnog djela i krivičnog djela udruživanje radi vršenja krivičnih djela postoji odnos prividnog idealnog sticaja po odnosu specijaliteta, pa će se učinilac kažnjavati po odredbi člana 301. ovog zakonika.

Osnovnim oblikom djela (1) predviđa se kazna zatvora najmanje pet godina za onog ko uspostavi ili organizuje grupu ili terorističku organizaciju ili na bilo koji drugi način udružuje više lica radi izvršenja djela navedenih u Glavi XIII ovog zakonika, kao i krivičnog djela oštećenje ili uništenje javnih uređaja (član 397. st. 1 i 2), oštećenje brana i vodoprivrednih objekata (član 398. st. 1 i 2.) ili nekog drugog djela koje može prouzrokovati smrt ili težu tjelesnu povredu civilnog lica ili lica koje aktivno ne učestvuje u neprijateljstvima u oružanom sukobu, ako je takvo djelo upravljeno na zastrašivanje građana ili prisiljavanje organa vlasti u Republici Srpskoj da izvrši ili ne izvrši neku radnju. Dakle, izvršilac djela je organizator, onaj koji uspostavlja ili organizuje grupu ili terorističku organizaciju ili na bilo koji način udružuje više lica radi vršenja krivičnih djela terorizma i drugih taksativno navedenih djela. Za onog ko postane pripadnik grupe ili terorističke organizacija iz stava 1. ovog člana ili na neki drugi način pruža pomoć ili učestvuje u njihovim aktivnostima, predviđena je kazna zatvora najmanje tri godine (stav 2.). Istom kaznom kazniće se i onaj ko podstiče, podržava ili na bilo koji drugi način pomaže stvaranje terorističke organizacije (stav 3.). Za razliku od stava 2. ovog člana kojim se kažnjava pripadnik grupe ili terorističke organizacije, odnosno njihov pomagač, u stavu 3. je predviđeno kažnjavanje za podstrekavanje na izvršenje krivičnog djela iz stava 1. ovog člana, odnosno za pomaganje u vršenju tog djela.

S obzirom na izuzetan značaj pravovremenog otkrivanja terorističkih organizacija i grupa, zakonodavac je predvidio mogućnost blažeg kažnjavanja ili oslobođenja od kazne. Tako je za pripadnika grupe ili terorističke organizacija koji otkrivanjem grupe ili terorističke organizacije ili na neki drugi način spriječi izvršenje planiranih djela, predviđena kazna zatvora do tri godine kao i mogućnost oslobođenja od kazne (stav 4.). Dakle, bitan uslov za primjenu ove odredbe jeste da pripadnik grupe spriječi izvršenje planiranih djela. Za pripadnika grupe ili terorističke organizacija iz stava 1. ovog člana koji otkrije grupu ili terorističku organizaciju prije nego što je u njihovom sastavu ili za njih izvršio neko drugo krivično djelo, predviđena je kazna zatvora do dvije godine, a može se i osloboditi od kazne (stav 5.). Za primjenu ove odredbe dovoljno je da lice otkrije grupu ili terorističku organizaciju uz uslov da u njihovom sastavu ili za njih nije izvršio neko drugo krivično djelo.

Kao i kod prethodnih krivičnih djela predviđeno je obavezno oduzimanje objekata i drugih nepokretnosti koje su korištene za terorističke aktivnosti, kao

i predmeta ili sredstava koja su namijenjena za pripremanje izvršenja terorističkih djela (stav 6.).

## 5. JAVNO PODSTICANJE NA VRŠENJE TERORISTIČKIH DJELA (ČLAN 302.)

Javno podsticanje na vršenje terorističkih djela je aktivnost kojom se pojedinci podstiču na vršenje krivičnih djela terorizma. Zbog izuzetne opasnosti takvih radnji, zakonodavac je predvidio posebno krivično djelo kojim je predviđena kazna zatvora najmanje tri godine za onog ko javno iznosi ili pronosi ideje kojima se neposredno ili posredno podstiče na vršenje djela navedenih u glavi XXIII ovog zakona, kao i drugih djela koja se preduzimaju u cilju zastrašivanja građana ili prisiljavanje organa vlasti u Republici Srpskoj da nešto izvrše ili ne izvrše. Ovim krivičnim djelom se inkriminiše propagandna aktivnost usmjerena na širenje ideja o vršenju terorističkih aktivnosti.

## 6. VRBOVANJE I OBUČAVANJE ZA VRŠENJE TERORISTIČKIH DJELA (ČLAN 303.)

Ovim krivičnim djelom inkriminirane su djelatnosti vrbovanja i obučavanja drugih lica za vršenje terorističkih djela. Djelo se javlja u nekoliko oblika.

Prvi oblik djela (stav 1.) vrši onaj ko u namjeri izvršenja djela navedenih u Glavi XXIII ovog zakonika, kao i drugih djela koja se preduzimaju u cilju zastrašivanja građana ili prisiljavanje organa vlasti u Republici Srpskoj da nešto izvrše ili ne izvrše, vrbuje drugo lice da izvrši, učestvuje ili da pruži pomoć u izvršenju tih djela ili da se pridruži grupi ili udruženju koja imaju za cilj vršenje ovih djela. Dakle, radnja izvršenja ovog oblika jeste vrbovanje drugog lica kako bi ono izvršilo ili učestvovalo u vršenju navedenih krivičnih djela ili da bi pružilo pomoć u izvršenju tih djela ili da bi se pridružilo grupi ili udruženju koja imaju za cilj vršenje tih djela. Dakle, vrbovanje drugog lica može biti usmjereno na različite aktivnosti povezane sa terorističkim djelima, pri čemu se kao subjektivni element djela, na strani učinioca, javlja namjera izvršenja navedenih djela. Predviđena kazna je kazna zatvora najmanje tri godine.

Drugi oblik djela (stav 2.) vrši onaj ko sa drugim dogovori izvršenje djela iz stava 1. ovog člana ili ko poziva drugog da se pridruži grupi ili udruženju koja imaju za cilj vršenje ovih djela. Dakle, u pitanju je priprema radnja za vršenje krivičnog djela iz stava 1. ovog člana za koju je predviđena ista mjera kazne kao za osnovni oblik djela.

Prema odredbi stava 3. ovog člana kaznom iz stava 1. ovog člana kazniče se i ko u namjeri izvršenja djela navedenih u Glavi XXIII ovog zakonika daje uputstva o izradi i korištenju eksploziva ili eksplozivnih naprava, vatrenog ili drugog oružja ili štetnih ili opasnih materija ili obučava drugog za izvršenje ili učestvovanje u izvršenju tih djela ili daje sredstva ili ustupa prostore za obuku za njihovo vršenje. I ovdje se radi o pripremnim radnjama za izvršenje krivičnih djela terorizma i drugih



krivičnih djela navedenih u stavu 1. ovog člana, koje je zakonodavac posebno inkriminisao zbog njihove velike opasnosti po cijelo društvo.

Zakonodavac je predvidio obavezno oduzimanje objekata i drugih nepokretnosti, kao i predmeta ili sredstava koja su korištena ili su bila namijenjena za terorističku obuku i vršenje terorističkih djela (stav 4.).

## 7. FORMIRANJE I OBUČAVANJE GRUPA RADI PRIDRUŽIVANJA STRANIM TERORISTIČKIM ORGANIZACIJAMA (ČLAN 304.)

Pridruživanje stranim paravojnim ili parapolicijskim formacijama koje se bave terorističkim aktivnostima je poslednjih godina u ekspanziji i na našim prostorima. Opravdanje za inkriminisanje takvih djelatnosti nalazi se u činjenici da terorizam predstavlja globalnu prijetnju te da nema nacionalnih granica. Svako društvo je potencijalna žrtva, a opasnost za građane vreba na svakom mjestu i u svako vrijeme. Veoma često izvršioци terorističkih akta su lica koja su prije terorističkog čina bila aktivna u nekim stranim paravojnim ili parapolicijskim formacijama.

Krivično djelo formiranje i obučavanje grupa radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama ima nekoliko oblika. Osnovnim oblikom djela (stav 1.) predviđena je kazna zatvora najmanje tri godine za onog ko vrbuje, poziva, obučava, oprema, organizuje ili na neki drugi način mobilize pojedince ili grupe lica sa ciljem pridruživanja stranim paravojnim ili parapolicijskim formacijama koje se bave terorističkim aktivnostima. Dakle, u pitanju su radnje podstrekavanja na pridruživanje stranim paravojnim ili parapolicijskim formacijama kao i radnje pripremanja za učesće u stranim paravojnim ili parapolicijskim formacijama koje se bave terorističkim aktivnostima. Ukoliko se radi o paravojnim ili parapolicijskim formacijama koje se ne bave terorističkim aktivnostima, neće postojati ovo krivično djelo.

Prema odredbi stava 2. ovog člana kaznom zatvora od dvije do petnaest godina kazniće se onaj ko prikuplja finansijska ili neka druga sredstva, sačinjava planove ili se dogovara s drugima ili vrbuje drugoga ili preduzme bilo koju drugu radnju kojom se stvaraju neposredni uslovi za izvršenje djela iz stava 1. ovog člana. Poseban oblik djela vrši onaj ko javno, putem sredstava informisanja ili na bilo koji drugi način uputi poruku javnosti, koja ima za cilj podsticanje drugog na izvršenje djela iz stava 1. ovog člana (stav 3.). Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora od jedne do deset godina.

Teži oblik djela postoji u slučaju kada je djelo iz stava 1. ovog člana izvršeno od strane više lica koja su se udružila za vršenje ovog djela (stav 4.) i za njega je predviđena kazna zatvora najmanje pet godina.

Kao i kod nekih drugih krivičnih djela terorizma i kod ovog krivičnog djela je predviđeno da će se izvršilac djela iz stava 1. ovog člana koji otkrije grupu ili vodeće članove grupe prije nego je djelo otkriveno ili je na taj način spriječeno izvršenje djela, kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do dvije godine, a može se i osloboditi od kazne (stav 5.). Odredbom stava 6. predviđeno je obavezno oduzimanje objekata

za obučavanje, finansijskih i svih drugih sredstava koja su korištena ili su bila namijenjena za vršenje djela iz ovog člana.

Iako se ovo djelo po svom nazivu i sadržini odnosi na formiranje i obučavanje grupa radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama, dakle na radnje koje prethode radnji pridruživanja stranim terorističkim organizacijama, zakonodavac je odredbom stava 7. ovog člana predvidio kažnjavanje i za ono lice koje se pridruži stranim paravojnim ili parapolicijskim formacijama koje se bave terorističkim aktivnostima. Predviđena kazna je kazna zatvora najmanje tri godine.

## 8. UZIMANJE TALACA (ČLAN 305.)

Ovo krivično djelo ima osnovni oblik i dva kvalifikovana oblika. Osnovi oblik djela čini onaj ko drugog zatvori, drži zatvorenog ili mu na drugi način oduzme ili ograniči slobodu kretanja ili ga drži ili prijete da će ga ubiti, povrijediti ili dalje držati kao taoca, s ciljem da primora Republiku Srpsku da nešto učini ili ne učini kao izričiti ili prećutni uslov za oslobađanje taoca. Dakle, najznačajniji elemenat ovog djela koji ga i svrstava u krivična djela terorizma jeste njegov subjektivni elemenat koji je određen kao cilj koji učinilac želi postići preduzetim radnjama izvršenja, a to je primoravanje Republike Srpske da nešto učini ili ne učini kao izričiti ili prećutni uslov za oslobodjenje taoca. Previđena kazna je kazna zatvora od jedne do deset godina.

Teži oblik djela postoji ako je usljed osnovnog oblika djela nastupila smrt otetog lica sa predviđenom kaznom zatvora najmanje pet godina. Najteži oblik djela, sa zapriječenom kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora, postoji u slučaju ako je pri izvršenju osnovnog oblika djela učinilac oteto lice s umišljajem lišio života.

## 9. ZAVRŠNE NAPOMENE

U cilju ispunjavanja zahtjeva Komiteta za evaluaciju mjera za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorizma (Manival), Krivični zakonik Republike Srpske je u posebnoj glavi XXIII, pod nazivom Krivična djela terorizma, predvidio nekoliko krivičnih djela kojima se nastoji obezbijediti efikasna i adekvatna krivičnopravna reakcije na sve oblike djelatnosti koje su povezane sa terorističkim aktivnostima. S tim u vezi, pored već postojećih krivičnih djela (terorizam, finansiranje terorističkih aktivnosti i uzimanje talaca) uvedena su i nova krivična: stvaranje terorističkih grupa i organizacija, javno podsticanje na vršenje terorističkih djela, vrbovanje i obučavanje za vršenje terorističkih djela, formiranje i obučavanje grupa radi pridruživanja stranim terorističkim organizacijama. Ove inkriminacije predstavljaju odraz prihvaćene tendencije proširenog, odnosno pooštrenog kažnjavanja za radnje pripremanja i saučesničke radnje koje se odnose na terorističke aktivnosti. Takva intencija zakonodavca je potpuno u skladu sa zahtjevima savremene kriminalne politike upravljene na sprečavanje i suzbijanje terorizma i odraz prihvatanja stanovišta da je sprječavanje raznih oblika teških krivičnih djela, među kojima je i terorizam,

moguće postići samo putem međunarodne saradnje svih država i ujednačavanjem njihovog krivičnog zakonodavstva

Prof. dr *Ivanka Marković*

## CRIMES OF TERRORISM IN THE REPUBLIKA SRPSKA CRIMINAL CODE

### SUMMARY

The Criminal Code of the Republika Srpska foresees a new group of criminal offenses entitled Criminal Offenses of Terrorism (Chapter XXIII) in which, in addition to the criminal offense of Terrorism and Crimes, the financing of terrorist activities, which were previously part of the criminal justice system of the Republika Srpska, contains completely new incriminations. New criminal offenses in this area have been introduced to meet the requirements set by the Committee for the Evaluation of Measures to Prevent Money Laundering and Terrorist Financing before Bosnia and Herzegovina. The paper summarizes the individual incriminations from this group of criminal offenses.

**Key words:** terrorism, terrorist financing, terrorist group or organization, terrorist activities.

# IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

## ПСИХОПАТИЧНИ СЛУЧАЈЕВИ ПРЕД НАШИМ СУДОВИМА\*

Са задовољством ће се из овога рада увидети, да су и наши судови почели, од пре неког кратког времена, обраћати пажњу и на *кривца*, а не само *кривицу*, као што је то, до модернога доба, на штету правде било.

За илустрацију претходнога рада судског узимам из својих успомена само овај један пример. 1885. год. видео сам и дуго разговарао с једним идиотом из зајечарског округа, који је био осуђен на 2 године заточења! То је био и умно и физички тип једног идиота. Г.г. судије или су читали само акта или су преко њега гледали, јер им је иначе морала пасти у очи његова цела физиономија. Он је био мали, дежмекаст, с великом главом и јако клемпавим ушима; имао је шаке као „лопаре,“ зглобове између шаке и руке широке, лице више но блесасто, увек развучено, с јако уздигнутом горњом усницом (као обично код свих умно, ма и мало, ограничених лица). Умно био је не може бити већма идиот – на питање: шта је радио? Исприча – а говорио је „*јелшечки*,“ – у највећем смеју шта је радио, и са задовољством рече „а за друго још они и не знају!...“

Таквог човека осудити данас то је стидно на првоме месту за наш правни факултет, који је толико већ коштао наш народ, па тек за г.г. судије, које су га судиле.

С пуно научних разлога могли бисмо се надати, да ће се ова иновација појавити прво код оних правника, који кривца директно посматрају, који га чују, виде његово понашање, суде по свему умну вредност и урачунљивост његову. Али у пракси, за сад бар у већини случајева, то не бива, – већ кад предмет дође на студију у виши суд, у Апелацију, онда се из одговора оптуженога, из свих докумената и целокупнога дела посумња у душевно стање неке од оптужених особа и примедбама упути се првостеп. суд да стручњачко мњење тражи.

Није немогуће да се ова појава по све научно објасни. Већина наших судова налазе се у малим местима, тако, да су судије у неку руку под притиском тамошњег јавном мњења, у таквој мери, да одбијају од себе сваку мисао, која би на послетку могла ублажити казну, која се има изрећи над извршиоцем дела. Судије пак Апелације и ако не виде кривца, опет слободни од онога притиска локалног јавног мњења, гледају предмет мирно – право судијски – па за то боље и виде.

### I

Међу случајевима, које ћу у овој расправи да изложим, на првоме месту долази убиство руковоаца телеграф. станице у Нишу, пок. г. Прендића, – које је извршио привремени телеграфиста Живојин Стојковић. Догађај се тај збио 13. децембра 1890. године.

\* *Правник. Лист за правне и државне науке*, (ур. Ј. Аћимовић и др М. Р. Веснић), књ. III. св. 1–12, Београд 1893, стр. 97–108.

Ако изволите не само прочитати но и размислити о неким тачкама ове *од речи до речи истинијие научне расправе*, видећете како смо ми далеко, не од савршенства, већ и од ма каквог било уређења, које би се у пракци вршило – да се бар трпети може, а да се и напред иде.

Ж. С. је рођен у Јагодина, 24 год. стар, родитељи су му крајње сиротни; имао је још десеторо браћа и сестара, од којих му је 9 умрло, само је још једна сестра жива. Још као ђака Ж. је болело једно уво (запаљење средњег изнутрашњег ува по свој прилици туберкулозне природе). *С тим недосјайком стиуи на курс телеграфски*; – као и у гимназијама био је осредан ђак. Кад постане пр. телеграфиста, одмах почне да се по молби премешта; за 3½ године променио је 5–6 места. У Зајечару се тешко разболи; лекари су, вели његов отац, казали да је Ж. имао тифус трбушни, али по ономе што знам, није немогуће да је имао запаљење марамице мождане, оближње трулој коски ува.

У почетку друге половине 1889. г. Ж. дође у Ђуприју са службом (где сам га неко време посматрао). Свакоме је пао у очи његовим понашањем, ишао је „као ветар,“ ни с киме се није дружио, изгледао је увек љутит. При крају те године оде у Јагодину и покуша да силује своју сестру! За овим одвуче оца његовог код г. *др. Зиновијева*, општ. лечника, и захте: да му доктор изда прописно лекарско уверење, у коме да изречно потврди како „неговоме оцу не цуре уши!“ На велико наваљивање лекар изда такво сведочанство с маркама снабдено.

Првих дана месеца јануара 1890. г. он се обрати г. *др. Ј. Данићу*, физикусу окр. ђупријског, и захте да му овај изда сведочанство како „он – Ж. – није пасивни педераста!“ Да би га се отресао др. Данић му изда то уверење.

Та два уверења нашао сам међу хартијама и књижицама Живојиновим, међу којима су прво место заузимале брошурице Пелагићеве: „Нашла врећа закрпу!“

У другој половини 1890. г. буде опет премештен у нишку штацију. Разуме се његово душевно стање било је већ куд и камо горе но у Ђуприји. Понашао се неуљудно у канцеларији, по сведоци целога персонала: звиждао је, лупкао, церекао се гледајући у под, – после неколико опомена, кад је већ почео и погрешке да прави при експедицији депеша, његов шеф извести о томе надлежног министра рефератом, у коме, по последњем исказу пок. Прендића пред смрт изјављеном власти, стоји ово: „Ж. С. јесте луда за луду кућу, а не чиновник за канцеларију.“ При свем томе Ж. остане у служби и на истоме месту, – незнано из којих узрока!

13. децембра 1890. г. Ж. купи један јак перорез с дугачким резом, дође у канцеларију и ту још боље дотера оштрицу, трљајући нож о астал, па кад су сви око неког апарата поремећеног заузели били, Ж. скочи и бесомучно налети на г. Прендића, удари га силно ножем у трбух, пође натраг па се врати и још два пута удари га у главу. За тим нападне на г. Лонгиновића, повреди га, па, скачући по 2–3 басамака, истрчи на сокак с крвавим ножем у руци. При излазу сукоби г. шефа поште, с киме се није познавао, али опет налети на њ и удари га силно; но срећом рез удари у кључеве од касе и извије се. Ж. продужи трчати с ножем у руци док га два општинска служитеља не ухвате и одмах начелништву предаду.

При претресу нађене су у његовим џеповима 4 „књиге“ Пелагићеве, ако се ти ренографне-ски производи „књигама“ звати могу!

Одмах узет на одговор изјавио је („диктира у перо“ стоји у акту саслушања): „Јесте, ја сам то учинио с тога, што је, по моме мишљењу, Прендић био рђав човек, – а *иако истио и остали*, – па сам га као таквог намерно хтео да лишим живота; ово тим пре, што су његова зла дела *иакве природе да их власти не може йрозрейти*.“ Његово држање, тон говора, хвалисање да је своју „жељену цел постигао,“ и само се бринуо да

ли су сви повређени умрли, – и то је изјављивао пред иследником, – све то учини те *йрисуйни* при потпису изјаве: „да на кривцу примећују неку *нервозности* и *йоремећенос душевну*, јер је се непрестано клатио и пљуцкао. Пошто је Ж. С. одбијао од себе с гнушањем ту претпоставку, да је он душевно болестан, то је иследна власт, а и првостепени суд, прешла преко тога.

За ово злочинство *без саучасника* нишки првостепени суд осуди Ж. С. на *смирј*.

Тек на основу примедаба вишега суда Ж. С. буде послат у болницу за душевно-болесне, заједно са свима актима и са хартијама и брошурама овога лица – 29. маја 1891. године.

Првога састанка на питање шта га је побудило да она два необична лекарска уверења тражи од лекара, изјавио је: да је то учинио с тога, што су му досадили „неки“ говорећи: „теби у целој фамилији уши цуре, и оцу ти цуре уши!!“ Други „ти си пасивни педераста!“ Дакле већ у то доба имао је *халусинације слуха*, разумљиве за њега, – дакле био је већ тада душевно болестан. Понашање његово у болници у Београду било је осорљиво, ходао је љутито, пљувао готово непрекидно. Реченице, које је изговарао, увек је последње њине 3–4 речи понављао 5–6 и 10 пута, све више и више долазећи у раздражење. Односно злочинога дела изјавио је. „Ја сам истога мишљења кога и Пелагић. Тврдо сам убеђен да се друштво не може поправити друкчије до једино *убиством*, и то је циљ који сам себи поставио у животу. *Ако ме куришум йромаши, йоме ћу увек йежийи.*“

Цело држање овога човека показивало је да он има и неке идеје о својој величини и сили. Посматрањем ноћу сазнало се да говори дуго с неким лицима од великог положаја (у то доба)! Он даје савете и императивне заповести владоацу, издаје гласна наређења и указе, – међу осталима једне ноћи наредио је, да сутра дан изађе указ, којим се стављају у пензију оба лекара болнице за душевно-болесне.

После неколико дана на чисто питање: „ко сте ви да можете такве заповести издавати?“ одговорио је од речи до речи ово: „Сигурно сте читали Пелагићев предлог, да се сви напредњаци и либерали катраном намажу па запале. – Кад се та „револуција“ изврши, онда, пошто сам ја најсимпатичније лице, мене ће народ изабрати за краља!“

Никакве тешкоће он не увиђа у томе како ће се његов социјализам, збркан à la Пелагић, сложити с положајем владоаца. „Па тако је,“ рекао је, „и у Швајцарској!“

Халусинације слуха има непрестано, и, као обично, оне су врло непријатне и готово увек састоје се из најпогрднијих речи и фраза, које Ж. С. доводе ван себе од љутине; – с тога он псује, грди, пљује, удара ногама, гледа у највећем раздражењу; најчешће су лекари предмети његових псовака, које се продужују и ноћу и дању, *йе му не даду ни јесџи!*

Физички је непрестано опадао, пропљувао је крв; – „то су духови, који су ме напали и од којих се браним, а то је и скривена политика П. Т.“

Извешће лекарско било је: Ж. С. извршио је 13XII злочина дела у душевно-болесноме стању (*Vésanie hallucinations multiples de l'ouïe, tendances homicides, idées de grandeur*) и сада је душевно болестан и остаће до смрти умно болан.

Према овоме првостепени суд нишки промени своју пресуду и Ж. С. буде оглашен за неурачуњивог.

## II

Други случај природе је много заплетеније и скопчан с великим бројем питања од крупне важности. Ове тешкоће биле су повећане двома узроцима – прво, из неких виших побуда, било је не могуће обратити се родбини главнога окривљеника ради по-

требних података; а друго има да се каже ово: анормалне прилике, које већ поодавна, на жалост, код нас постоје, не дају никоме воље за озбиљан рад у своме послу, пошто то није никако начин да се у служби напредује; – с тога је и ислеђење вршено тако, да су, све остало на страну, у актима више јероглифи но речи!!

Прва разлика између првог и другог случаја јесте у *саучасницима*, којих овде има на броју неколико. Одсуство саучасника јесте једна од карактерних особина оних злочинаста, која извршују душевно-болесни.

А. као девојка није имала глас добре и смирене личности, била је „мушкобанаста“, осорљива и љутица. Протекцијом буде послата у неки извесни страни пансионат, где научи француски и од свачега по мало, полутански, – као обично што се даје образовање женскоме сталежу у нас – неку врсту гласуре (*vernis*), образовања и васпитања(?). Све што је у томе пансионату научила, било је у њеној глави, без довољних логичких (асосијација) веза, без уређености – (систематизације).

При повратку у Србију немајући на првоме месту „звечећих“ средстава, а може бити ни других особина, није се могла удати за кога, како она вели, њој приближног умно, – већ пође, готово на силу, за једног богослова – учитеља. У брзо А. постане покварена неморална женска; муж је чинио што је могао, на послетку и отеривао, – али због јединог детета њиховог, морао је да је трпи. У путу неморалноме А. дође до те тачке, да склопи план, по коме би 2 човека по њеноме упутству мужа јој убили, и, са својом умном супремацијом престава план тако, да се извршиоци одмах приме извршења.

У јутру, фаталнога дана, пробуди мужа један сат пре времена и спреми га у оближњу цркву, ван места њиховог становања, те га погођени људи убију. Кад чује за то, она одмах оде у среску канцеларију и на протоколу изјави „Чујем да ми је муж убијен, ако је то истина, *ћражим да се кривци смрћу казне, а мени да се да накнада у 6000 динара*“!

У маломе месту све се интриге знају, те одмах падне сумња на А, која изјави са гнушањем да је то највећа потвора за њу. Но одмах притворена, и тиме доведена у са свим нове прилике, она, видећи да је њен план пропао, под разноврсним утисцима, сутра дан изложи у једноме дугачкоме писму своју патњу у брачноме животу, као ублажавајућу околност за себе, *а ћризна цело дело*!

Ислеђење је ишло својим током, А. буде осуђена првост. пожаревачким судом, на *20 година робије*, а извршиоци дела на *смрћ*.

У току тога времена А. душевно оболи и буде послана у бол. за душевно-болесне, где је прописаним законим путем, после 3–4 недеље посматрања, приме у болницу као сумануту.

Предмет дође пред Апелациони суд и он стави примедбе и ова два капитална питања: 1-во „Какво је било душевно стање ове женске ранијих година?“ и *нарочитио* 2-го „какво је било у доба извршења дела?“ Ово друго питање било је најважније, јер су искази оптужене А. највише теретили извршиоце дела који су у главном на основу истих осуђени на смрт!

Одговор у кратко био је овај. 1-во А. је била од више година неморална личност, но и ако се то може тврдити, опет је сигурно да А. није била душевно болесна до пре кратког времена. Одсуство свести моралне јесте једна од битних карактеристичних особина личности, код којих интелект (свест) није у нормалном стању, али при свем томе, само одсуство моралне свести није довољно да се једна таква особа прогласи за душевно болесни.

Душевним болестима зову се у Психопатологији (Психијатрији), тачно описане, у науци признате болести, које имају своје описане знаке, развитак, врхунац, опадање и

свршетак. Ни у једној од тих бољетица нема болести у којој би *једини* психопатолошки *састајок* био одсуство моралне свести, што је при томе један од главних знакова у многим душевним болестима.

*Одј. Пре извршења дела А није била душевно болесна.*

На 2-го питање: Пред извршење злочиначког дела, А. је развила необичну и врло *лоичну* делатност, те је савладала отпор својих најамника. Све те тешке операције вршила је кришом. Дана убиства одилази власти и изјављује да тражи да се кривци смрћу казне и чак тражи за себе као накнаду 6000 динара! Дакле заводи истрагу од првог пута. А. у *боду извршења злочиноа дела није била душевно болесна – ња и њосле неколико времена, њена њисма и саслушања, њисуњена су доказивањима, која њо њеном мишиљењу иду на ублажење њене казне – дакле и њада није била још умно болесна.*

Доцније под многобројним утисцима њено је душевно здравље клонуло, а она је, као и све неморалне особе, била одавна озбиљан кандидат, да падне у једну од описаних душевних болести што је се с њом и збило.

На основу овога извештаја теретећи искази њени остали су у сили правној и саучесници су стрељани, а неки осуђени на робију.

### III

Трећи случај није заплетен, али дужност ми је да га прикажем, с тога што сам, читајући сва акта по томе грозноме злочину делу, наишао на једну по све незакониту радњу полицијских власти. Из овога се види, колико су на ниском ступњу познавања стварности они који мисле, да сваки, који је учио и свршио ма који факултет, може де *рпано* бити чиновник полицијски, капетан па и началник окружни.

Марко Николић из Штитара има сада 37 пуних година. Пре 7 година имао је први наступ лудила и био је тешко немиран да су га морали послати у Београд. Докле су разна документа прикупљена, био је у болници крушевачкој, – кад у београдски завод приспе, био је тако добро, да су га лекари задржали као што је то правило само, да виде, хоће ли, понова, и какав наступ имати.

За време његовога бављења у бол. београдској власт среска прода *све имање* Марково, и његова жена са двоје деце остане без крова, – за наплату болничког трошка и спровода М. у Београд све је изнело око 180 динара! – Ово је учињено противу изречних наређења, која се налазе у правилима за среске и окружне болнице, и у којима изречно стоји: наплата болн. трошка, извршиће се од оних лица, која могу тај трошак да поднесу, *без осейне шийетие њо њихово мајтеријално сѡнање*. Спровод М. до Београда има да падне на терет његове општине, по правилима болничким за душевно-болесне – кад је дотични сиромах, као што је случај с овим човеком био.

М. пунте из болнице за д. болесне као здрава. Прошло је неколико година, жена М. обраћа се суду општинском, и тражи, *да се њен муж њонова удаљи из куће*, јер је постао по све немиран, бије децу и жену, ноћу а ни дању не спава, виче, пева, ништа се о кући не брине. Женина молба остане *неуслишана*, и ако се много и много пута суду обраћала.

У току прошле године М. дохвати неку *ђускију* и њоме на месту убије своју жену, са којом је 15 година живео и с којом двоје деце сада у животу има, ударивши је више пута у главу.

Истражни судија отпочне кривично ислеђење, но у брзо увиди да је М. душевно болестан и упуту га у болницу са захтевом да се о њему поднесе лекарско извешће.



Кад је М. примљен у завод он није био више у стању душевне поремећености и тврдио је, да није истина да је он убио своју жену. У кратко за овим добио је наступ лудила, у коме је с највећим расположењем причао да је жену убио, па и о маси, других рђавих поступака својих, говорио је, с највећим самохвалисањем. Тада се видело да је М. у тим нападима по све насртљив (дакле да је по карактеру рђав), opak, и из тога је свега следовало: 1-во М. ј у болесном душевном стању убио жену. 2-го М. је по све опасан по друштво и треба да остане у болници за душевно-болесне.

Истражни судија прекинуо је истрагу против М. који *није имао саучесника*, а првостеп. суд вар. Београда пресудом својом огласио је М. за суманутог.

#### IV

Драго ми је, што могу да примером покажем, да се психопатолошки случајеви јавају пред судовима и у стварима чисто „*ирађанске*“ *йприроде*.

Но пре но што пређемо на опис самог конкретног случаја, рад сам да читаоце упознам с једним врло важним предметом, који стоји у блиској вези с примером који ће следовати. Тај предмет јесте једно од „горећих“ (акутних) садашњих питања, које занима не само све психијатре, већ и све прве социологе. То је питање: (-) *дејенерација йпородица*. (Умно и физичко опадање породица до потпунога уништења њиховог).

Још пре 20 година Морел, на основу многогодишњег изучавања, први је систематизирао све оно, што се тада знало о дегенерацији породица. Данас сви први психијатри и с ове и с оне стране мора Атланскога, сложни су у томе да је дегенерација породица, узрок: *йоловини случајева душевних болести*, епилепсији и лудилу епилептичноме и свима стањима названим умна ограниченост, почев од полублесавости до правога кретенизма. Ова друга половина произлази од убоја по глави (*folies traumatiques*) од разних отрова, од којих на прво место долази алкохол, па морбрин етер, апсент и т д.

Професор Др. Бал и Др. Мањан, професор Др. Крафт-Ебинс у Бечу, први су данас у Европи радници на овоме по све важноме и тешкоме питању. Но мало је, – ако и има и где још тако подеснога поља за његово изучавање као што је Србија, у којој се, као прилично малој земљи готово сви познајемо. Па како ми с тим питањем стојимо? Виђали се код нас „*Dégénérescence Mentale*“ породица? На велику жалост то опадање и пропадање прекомерно је!

Број душевно болесних лица у Србији био је 30. децембра 1890. год. 2100 – што је за један народ, који је у већини земљоделац, дупло већи, но што би се могло очекивати. Међу душевно болеснима и умно неразвијеним, наћи ћете последње представнике, свих чувених и некада богатих и великих породица наших. У протоколу болнице за душевно-болесне наћи ћете, да су у тој болници боловали и помрли синови и унуци војвода српских, синови првих наших учених људи, који су у Србији министровали и били за оно доба на високоме нивоу интелектуалноме.

Довољно је само једноме човеку, који нашу историју зна, да помисли, која је то позната породица наша, почев од 1804. год. до данас, која није пропала или у путу да брзо пропадне? Изузев неки, по све мали број, – иначе **све су пропале**. Овде онде, видите њихове последње представнике, који *на себи и у себи* носе јасне знаке душевне оронулости. То су „женскарوشي“, умно неспособни за ма какав озбиљан рад; видите их ћосаве, „пелтеке“, са *tic (de la face)* лица, карташе, размажене деране, и ако су већ ушли у године, – људе без икаквог осећања стида бар од имена које носе, – крајње распуштене и раскалашне личности, које се блатом и грдњом бацају на своје сопстве-

не родитеље, – и на послетку скитнице. У последње време са тугом у срцу, видео сам унука, славнога војводе Мутапа, као штатисту, после, пошто је био 17–18 год. практикант у полицијској служби, у једноме путујућем позоришном друштву, у коме је било више чланова некадашњих добрих кућа!

Ова дегенерација породична, дакле, даје добру половину свих душевно болесних – међу њима долазе на видно место она лица, која имају какву од у науци тачно описаних болести, за тим *епилептичари* с лудилом, а највише умно *неразвијени*.

*Природа се сама њоштарала да не да, да се ти елементи, њошварени, дуго кроз друштво вуку*, већ први као акцентрични, и пре појаве болести, већином остају нежењени, а жењени врло често немају деце. Други епилептичари, већином су ван могућности уласка у брак, јер се њихова болест најчешће појави од 15 до 20 година. Трећи умно ограничени деле се у многе под-групе – но они су већином неспособни да лепо живе са својом женом и породицом женином и својом, обично се раздвајају, и на послетку пропадају и они и њихов прираштај – ако су га имали. Они, који су умно још ниже, то су они са којима се свет јавно подспрда, „шашави“, који имају детињаст глас, прзнице су као деца, у свакој вароши и варошици има, негде и повише, таквих индивидуа, и разуме се, да остану нежењени. На послетку прави ембесили, то су *лењииине*, која се особина увеличава са умним опадањем. *Што њог је које лице умно неразвијеније, све је лење* – докле се не доспе до обичних вагабунда, који могу да спавају 18–20 сати дневно, а задовољни су са корицама леба и станом испод ћуприја.

Међу умно ограничене долази и Лука Ј. из Горње Горевице окр. рудничког. *Л.* Је од ране младости био умно неразвијен, кад је на снагу дошао, *имао је свести о томе* своје стању, и пустио је, те су му млађа браћа управљала приличним њиховим имањем. Он је вршио грубе послове, дотеривао и цепао дрва, доносио воду и томе подобно; – није био у стању ништа да купи, ни да прода, јер није знао вредност ни новца ни ствари. После смрти браће му, жена Лукина предузме управу кућом; она је плаћала порезе, ишла у опште власти, на пијацу, куповала и продавала. Но и она умре, – Лука остане неко време сâм као управник имања, и тада они, који су га добро познавали, купе од њега неки део његовога имања. Лука не зна за узроке, из којих је продају учинио, ни за суму, за коју је земљу другоме у својину уступио; – по свој прилици као и сви умно неразвијени, јако је осетљив на пића алкохолна, те је у полупијаном стању то све и учинио.

Као што је познато женске иду на добра имања по селима, као што у варошима интелигенција иде на богаство, – те тако се Лука, човек од 50 година, ожени понова, и нова фамилија тражи од суда Горњо-Милановачког да ту продају обори. Суд – *што му заиста на част служи*, као најјаснији доказ културне висине његове – пошље самога Луку у болницу с питањем: „да ли је Лука душевно болестан, па ако јесте, да ли је у таквоме стању да се његове радње као неурачунљиве имају сматрати?“

Одговор је гласио:

- I Лука није душевно болестан.
- II *Л.* је умно ограничен у таквој мери, да није способан да управља својим имањем.
- III Пошто је по своје карактеру добар, то нема никаква разлога лишити га слободу и задржати га у болници.

Резултат по овоме није ми познат, али мислим са сигурношћу да је продаја коју је *Л.* учинио судски поништена.

Пажљиво прочитавши ову опсервацију, много вам је морало пасти у очи: Лука је умно ограничен, а има браћу која су умно била добро. *Л.* је добричина, има свести о својој умној недовољности, жени се један пут, има децу и чува их лепо; жени се и други пут под старост, јединствено у интересу деце своје, да их боље подигне и имање им очува. Како се слаже све ово с напред изложеним мислима о дегенерацијама породица и умно ограниченим? Слаже се потпуно и ево како:

Лукин отац и мајка, стричеви, тетке и ујаци били су душевно здрави. *Л.* је као мало дете био *ударен у главу*, близу темена мало са десне стране, на томе месту стоји и сада улога лако приметна, на којој је кожа прирасла за опну кошчану тако, да се може закључити, да је томе месту Лука имао сломљену кост главе, и да је услед ове повреде мозак његов био ван могућности, да се нормално развије. Само добар карактер овога човека и његово све досадашње владање очито показују, да он не долази у ред умно ограничених услед дегенерације умне у породици својој – већ услед убоја у главу.

Психопатична питања јесу од чести један од саставних делова Социологије, и према томе стоји у вези с највећим и најкомплициранијим питањима о човеку и човечанству. Према томе, све ове консидације, писане *јединствено за образоване и мислене људе*, морале су доћу у оквир ове расправе.

Закључујући, слободан сам препоручити г. г. судијама, да обраћају све већу и већу пажњу на посматрање извршилаца кажњивих дела, и у опште за окривљене личности, па ће убрзо и сами увидети, какви ће се нови хоризонти отворити њиховоме уму – на велику корист правде, чији су они представници и заштитници.

Опатија (Аббација)  
III. 1893.

Др. М. В. Васић

Na adresu elektronske pošte časopisa Crimen 28. septembra 2017. godine stigla je poruka Centra za evaluaciju u obrazovanju i nauci (CEON) u kojoj je ukazano na mogući (auto)plagijat jednog rada objavljenog 2016. godine u drugoj svesci za tu godinu. Navedeno je da je određeni broj „slučajno odabranih radova“ objavljenih u časopisu podvrgnut proveri na prisustvo plagijarizma, i pored toga što časopis Crimen ne uplaćuje novčanu naknadu pomenutoj organizaciji. Takođe je ukazano na moguću posledicu ukoliko Redakcija ne izvrši odgovarajuću promenu – stavljanje „nerazjašnjenog suspektnog rada“ na tzv. crnu listu. U pitanju je rad autora Aleksandra Matkovića pod naslovom „Krivična dela povezana sa okultizmom – pojam, pasivni subjekti i objekti radnje“, koji je izazvao sumnju zbog poklapanja tog rada sa doktorskom disertacijom istog autora pod naslovom „Krivično-pravni aspekti okultnih ritualnih aktivnosti“. Od redakcije časopisa zahtevano je da izvrši proveru da li rad zaista predstavlja (auto)plagijat, kao i da donese odluku o razrešenju rada ukoliko se sumnja pokaže osnovanom, te da na osnovu te odluke u narednom broju časopisa objavi opoziv rada ili njegovu ispravku. Redakcija časopisa je 9. oktobra 2017. godine održala sednicu na kojoj je konstatovano da je navedeni rad od strane autora poslat na adresu časopisa pre nego što je doktorska disertacija na odgovarajući način bila objavljena i učinjena dostupnom javnosti, tj. i pre odbrane doktorske disertacije od strane autora. Od strane recenzenta je zahtevano da autor u određenoj meri koriguje i dopuni rad (recenzent nije mogao imati uvid u to da li postoji preklapanje rada sa doktorskom disertacijom, s obzirom na to da mu ona u trenutku pisanja nije bila dostupna, jer nije bila objavljena), što je autor i učinio, te je rad od strane redakcije prihvaćen za objavljivanje 7. jula 2016. godine. Imajući u vidu i da se autor u pomenutom radu na 14 mesta (od ukupno 34 fusnote) pozvao na svoju doktorsku disertaciju Redakcija smatra da autor nije učinio nikakav etički prekršaj i da rad, uprkos preklapanju sa delovima njegove doktorske disertacije, ne predstavlja autoplagijat.

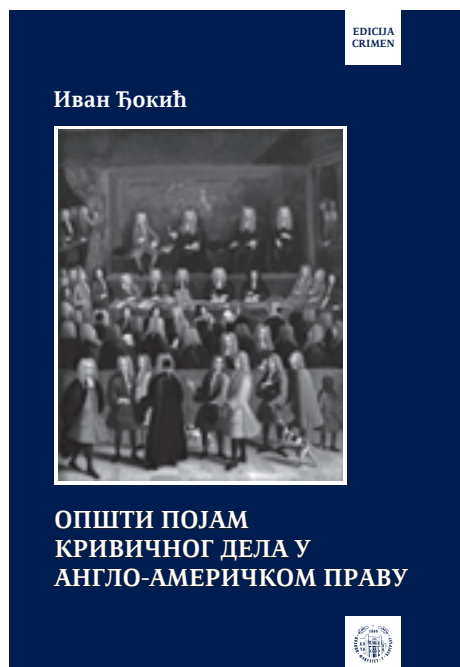
Redakcija

## EDICIJA *CRIMEN*

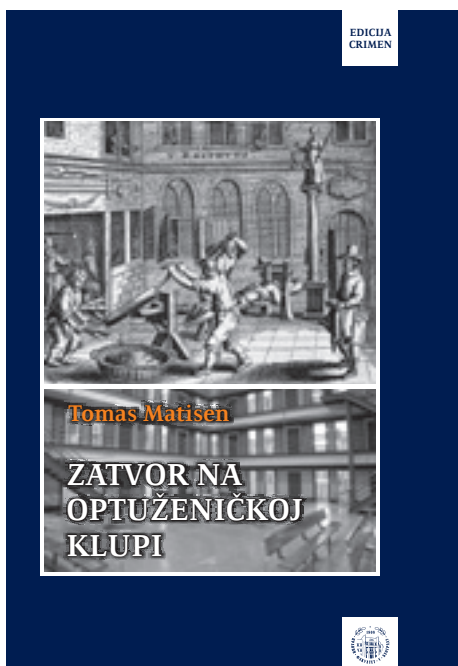


Edicija *CRIMEN* • Knjiga 40

Edicija *CRIMEN* • Knjiga 39



## EDICIJA *CRIMEN*



Edicija CRIMEN • Knjiga 38

Edicija CRIMEN • Knjiga 37



## U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (5 izdanja)
2. KORUPCIJA – OSNOVNI POJMOVI I MEHANIZMI ZA BORBU (Ilić G. ed.) (2 izdanja)
3. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I (Ignjatović Đ. ed.)
4. Pradel Ž.: ISTORIJAT KRIVIČNIH DOKTRINA (prevod. Perić O.)
5. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – II (Ignjatović Đ. ed.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (2 izdanja)
7. Delić N.: NOVA REŠENJA OPŠTIH INSTITUTA U KZS
8. Klark R.: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
10. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – III (Ignjatović Đ. ed.)
11. Pradel Ž.: KOMPARATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIJE U KRIMINOLOGIJI
13. Bajović V.: SPORAZUM O PRIZNANJU KRIVICE – Uperedno-pravni prikaz
14. Sabo D.: OD ANTROPOLOGIJE DO KOMPARATIVNE KRIMINOLOGIJE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z, Kolarić D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
16. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – IV (Ignjatović Đ. ed.)
17. Hulsman L., Bernat de Celis J.: IZGUBLJENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIJA
19. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI (Ignjatović Đ. ed.)
20. Felson M.: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Wolfgang M., Ferakuti F.: POTKULTURA NASILJA (prevod: Ljubičić D.)
22. Zolo D.: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
23. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI II (Ignjatović Đ. ed.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPARACIJA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIJE: SRBIJA – EVROPA
25. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI III (Ignjatović Đ. ed.)
26. Delić N.: NOVA REŠENJA U POSEBNOM DELU KZ SRBIJE
27. Lukić N.: SUZBIJANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA
28. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI IV (Ignjatović Đ. ed.)
29. Stojanović, Z., Kolarić, D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIJANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPCIJE
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIJE
31. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI V (Ignjatović Đ. ed.)
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIJA – OPŠTI DEO
33. Džon Hauard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Vanja Bajović: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU
35. Nils Kristi: GRANICE PATNJE (prevod: Vujičić N.)
36. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI VI (Ignjatović Đ. ed.)
37. Zoran Stojanović: POLITIKA SUZBIJANJA KRIMINALITETA
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTŽENIČKOJ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ivan Đokić: OPŠTI POJAM KRIVIČNOG DELA U ANGLO-AMERIČKOM PRAVU
40. KAZNENA REAKCIJA U SRBIJI VII (Ignjatović Đ. ed.)

## UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku Članci moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Pored odštampalog primerka – na stranicama formata A4; jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na e-mail redakcije.

4. Fusnote priložiti na posebnim stranama na kraju teksta; fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100

Zbornici

M. Sorensen (ed.) /1989/: *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15

Ponovljene reference

J. Fawcett: *op. cit.*, p. 40.

Uzastopne reference

J. Fawcett: *Ibid.*, p. 40.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

D. Connell /1988/: Jurisdiction, *British Journal of International Law*, n<sup>o</sup> 4, pp. 2–18.

Prilozi u zbornicima

N. Kluwer /1995/: Subjects of International Law – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.

5.3 Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Pored navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

[http://crime.about.com/od/sex/a/rape\\_myths.htm](http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm), 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva pod-celina, druga pod-celina itd. Podele unutar poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) unutar teksta. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POD-CELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga pod-celina potamnjena slova (bold)

1.1.1. Treća pod-celina u italic-u ili podvučena

1.1.1.1. Ostale pod-celine malim slovima



## AUTHOR GUIDELINES

1. The contributions must be original, they may not be published or submitted elsewhere in full or in part. Articles should preferably have an overall length of one author's sheet (not more than 45 000 characters including spaces). Text to be in electronic form in latin in Word for Windows, font Times New Roman, font size 12, double spacing including footnotes.

2. Texts for the section Articles must have: abstract of not more than 20 lines and five key words; summary of not more than 40 lines and with key words (both in English) and list of literature at the end of the article. Considering the fact that in this journal contributions in foreign languages will also be published, authors of these texts should submit abstract, summary, key words in the language of the foreign text and the Redaction of the journal will provide their translation in Serbian. All submitted articles are subjected further to editing by the journal editorial staff.

3. Apart from the printed text – page format A4, only one side of each sheet of paper used, with margins on top and on both sides of at least 3cm – text should also be sent on CD or on e-mail address of the Redaction.

4. Submit footnotes on separate pages at the end of the text, do not restart footnote numbering on each page, but number them consecutively.

5. References should contain following details:

5.1. References to Books:

General

J. Fawcett /1968/: *The Law of Nations*, London, p. 100

Collections of papers

M. Sorensen (ed.) /1989/, *Manual of Public International Law*, London, pp. 12–15

Repeated references

J. Fawcett, *op. cit.*, p. 40.

Subsequent references

J. Fawcett, *ibid.*, p. 40.

5.2. References to texts in Journals and Collections of papers

Articles in Journals

D. Connell /1988/, Jurisdiction, *British Journal of International Law*, no 4, pp. 2–18.

Contributions in Collections of papers

N. Kluwer /1995/: Subjects of International Law – in: *Manual of Public International Law* (M. Sorenson, ed.), London, pp. 40–100.

5.3. References to Legislation and Juridical Decisions

A method of citation according to the national method is recommended

5.4. Citation of Internet sources

Beside the Internet address, date of access to the document should also be written

[http://crime.about.com/od/sex/a/rape\\_myths.htm](http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm), 27. mart 2010.

6. A space should be left between the headings and the text. The order of division should be indicated as clearly as possible: main division, first sub-division, second sub-division etc. The chapter division to be adopted is that based on the 1.1.1. system, which leaves the (a), (b), (c) system for use within the text. Paragraph numbering should be avoided.

1. FIRST SUB-DIVISION IN MEDIUM CAPITAL

1.1. **Second sub-division in bold lower case**

1.1.1. *Third sub-division in italics or underlined*

1.1.1.1. The remaining sub-divisions in medium lower case

# CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(VIII) 2/2017 str. 93–205

## CONTENTS

### ARTICLES

- Igor Vuković, “Stand Your Ground” and “Castle” Doctrines – Defense of a Dwelling or Other Places from Anglo-American and European Legal Perspective ..... 95
- Slobodan Stojanović, State Courts – Perspectives..... 118
- Vukan Slavković, The Offence of Money Laundering In Modern Comparative Legislation ..... 137
- Zvezdana Hristov, Psychological and Criminological Characteristics of Economic Crime Perpetrators..... 158
- Aleksandar Stevanović, Huliganism, Vandalism and Violent Behavior .... 172

### LEGISLATION AND JUDICIAL PRACTICE

- Ivanka Marković, Crimes of Terrorism in the Republika Srpska Criminal Code ..... 189

### FROM THE HISTORY OF CRIMINAL JUSTICE

- M. V. Vasić, Psychopathic Cases in Our Courts ..... 198

ISSN 2217-219X

